

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Diplomová práce

Michal Sniehotta

**Analýza vlivu přítomnosti přírodních zdrojů na občanské války
v subsaharské Africe**

Analysis of the Influence of Presence of Natural Resources on Civil Wars
in Sub-Saharan Africa

V Praze, 2013

Vedoucí práce: PhDr. Radek Buben

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Radku Bubnovi za množství cenných rad a připomínek a především za celkové vedení této práce.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 31.07.2013

podpis

Abstrakt:

Diplomová práce analyzuje problematiku vlivu přítomnosti přírodních zdrojů na občanské války v subsaharské Africe. Jejím záměrem je podrobně rozebrat možné důsledky působení přírodních zdrojů na tyto konflikty v předmětné oblasti. Diplomová práce se skládá ze tří základních částí. První teoretická část nejprve představuje hlavní teoretické koncepty („teorii“ prokletí přírodních zdrojů a koncept rentiérského státu), které předpokládají existenci kauzální vazby mezi výskytem přírodních zdrojů a negativními, zejména rozvojovými, následky u států, jež jsou na nich závislé. Následně popisuje vybrané ekonomické, sociální a institucionální nežádoucí jevy spojované právě s přítomností přírodních zdrojů. V odborné literatuře je například pravidelně zmiňována možná spojitost mezi primárními komoditami a občanskými válkami. V této souvislosti je úvodní část práce uzavřena prezentací teoretických explanací vztahu mezi těmito dvěma proměnnými. Prezentovány jsou odborné názhledy na přírodní zdroje jako možnou příčinu občanských válek, případný zdroj financí a faktor ovlivňující trvání, způsob vedení a další charakteristiky občanských válek. Opomenuta nezůstala ani analýza vlivu přírodních zdrojů především na kvalitu institucí a ekonomickou výkonnost na surovinách závislých zemí. Je poukázáno na existenci relativně značného konsenzu v odborné komunitě ohledně významu primárních komodit pro civilní konflikty. Druhá empirická část práce se věnuje testování hypotéz, které předpokládají významnost přírodních zdrojů ve vztahu k určitým charakteristikám občanských válek v subsaharské Africe. Jejich prověřování neprokázalo jednoznačnou korelaci mezi přítomností určitých přírodních zdrojů a častějším vznikem občanských válek, jejich delším trváním a větším počtem s boji souvisejících obětí. Třetí, praktickou část práce tvoří případová studie, zabývající se rolí přírodních zdrojů v občanské válce v Angole. Ta na základě provedených zjištění spočívala především v jejich působení jako faktoru, který nezanedbatelně přispěl k financování konfliktu a tím jeho podstatnému prodloužení.

Klíčová slova: občanské války, přírodní zdroje, subsaharská Afrika

Abstract:

The thesis analyzes the issue of the influence of presence of natural resources on civil wars in Sub-Saharan Africa. Its purpose is to analyze in detail the possible consequences of natural resources on these conflicts in the area in question. The thesis comprises three main parts. The first theoretical part starts with the introduction of the main theoretical concepts (the “theory” of the curse of natural resources and the concept of a rentier state), which presume the existence of a causal relation between the occurrence of natural resources and negative, mainly development-related, consequences in countries that are dependent on them. Subsequently it described selected economic, social, and institutional undesirable phenomena associated with the presence of natural resources. Professional literature, for instance, often mentions the possible connection between primary commodities and civil wars. In this respect the initial part of the thesis is concluded with a presentation of theoretical explanations of the relation between these two variables. It presents expert views of natural resources as a possible cause of civil wars, potential source of finances, and a factor influencing the duration, the way of waging, and other features of civil wars. It also includes an analysis of the influence of natural resources mainly on the quality of institutions and economic performance of countries dependent on raw materials. It points out the existence of a relatively significant consensus in the professional community regarding the importance of primary commodities for civil conflicts. The second, empirical part of the thesis deals with testing of hypotheses that presume the significance of natural resources in relation to certain features of civil wars in Sub-Saharan Africa. Their reviews did not proved a clear correlation between the presence of certain natural resources and more frequent occurrence of civil wars, their longer duration, and a higher number of war-related casualties. The third, practical part of the thesis comprises a case study dealing with the role of natural resources in the civil war in Angola. On the grounds of the performed findings, it was mainly based on their role as a factor that considerably contributed to financing of the conflict and, therefore, to its significant prolongation.

Key words: civil wars, natural resources, Sub-Saharan Africa

Obsah

1. Úvod	8
TEORETICKÁ ČÁST	12
2. Působení přírodních zdrojů	12
2.1. Uvedení do problému	12
2.2. Teoretické koncepce vlivu přírodních zdrojů	12
2.2.1. „Teorie“ prokletí přírodních zdrojů (paradox hojnosti)	12
2.2.2. Koncept rentiérského státu	14
2.2.3. Rentiérský stát v Africe	15
2.2.4. Shrnutí	16
2.3. Negativní jevy spojované s přítomností přírodních zdrojů	17
2.3.1. Ekonomické konsekvence	18
2.3.2. Sociální působení	19
2.3.3. Institucionální a politické důsledky	21
2.4. Shrnutí	24
3. Vztah přírodních zdrojů a občanských válek	25
3.1. Charakteristika kapitoly	25
3.2. Definice občanské války	26
3.2.1. Obecná vymezení občanských válek	26
3.2.2. Občanské války v pojetí projektu Correlates of War	27
3.2.3. Zastávané pojetí a specifika občanských válek	29
3.3. Přírodní zdroje jako příčina občanských válek	30
3.4. Přírodní zdroje jako zdroj financí a faktor ovlivňující trvání války	41
3.5. Vliv přírodních zdrojů na způsob vedení a další charakteristiky občanských válek	47
3.6. Vliv přírodních zdrojů na kvalitu institucí a ekonomickou výkonnost	52
3.7. Generalizace	54
EMPIRICKÁ ČÁST	58
4. Občanské války a přírodní zdroje v subsaharské Africe	58
4.1. Občanské války v subsaharské Africe	58
4.2. Metodologie testování hypotéz	60
4.3. Vztah přírodních zdrojů a občanských válek v subsaharské Africe	61
4.3.1. Přírodní zdroje obecně jako příčina občanských válek	62
4.3.2. Vybrané přírodní zdroje jako příčina občanských válek	63
4.3.3. Vliv přírodních zdrojů na trvání občanských válek	65
4.3.4. Vliv přírodních zdrojů na charakter občanských válek	67
PRAKTICKÁ ČÁST	69
5. Angolská občanská válka a přírodní zdroje	69
5.1. Politické dějiny Angoly	69
5.2. Historie občanské války v Angole	72
5.3. Vliv ropy	76
5.4. Význam diamantů	78
5.5. Zhodnocení	79
6. Závěr	82
Použité zdroje	87

Seznam zkratk:

COW - Correlates of War

EACW - Economic Agendas in Civil Wars

FNLA - Frente Nacional de Libertação de Angola

MPLA - Movimento Popular de Libertação de Angola

OV – občanská válka

SB – Světová banka

UNITA – União Nacional para la Independência Total de Angola

1. Úvod

Jedním z největších paradoxů současné subsaharské Afriky je stav, kdy většina zemí ve sledovaném makroregionu oplývá nesmírným přírodním bohatstvím a rozsáhlými přírodními zdroji, které však nejsou doprovázeny rostoucí životní úrovní, ale naopak chudobou a častým vznikem občanských válek. Relevantnost problematiky přírodních zdrojů pro předmětnou oblast potvrzuje i Terry Karl, když konstatuje, že země závislé na ropě (a samozřejmě i na dalších přírodních zdrojích) lze nalézt ve všech geografických oblastech světa, ačkoliv jsou obvykle spojovány s regionem Středního východu, a v nedávné době právě s Afrikou (Karl 2007: 4). Záměrem diplomové práce tak je soustředit se na parafrázi klasické otázky, zda tyto přírodní zdroje neznamenaají pro země subsaharské Afriky spíše „prokletí“ než „požehnání“.

Takto vymezený předmět analýzy do značné míry navazuje na mou dosavadní práci (Sniehatta 2011), v níž jsem se zabýval obecně příčinami občanských válek v subsaharské Africe. V rámci svého rozboru jsem mimo jiné dospěl k závěru, že se v odborné komunitě lze setkat s poměrně širokým konsenzem ohledně významu přírodních zdrojů při vypuknutí a trvání občanských válek. Uzavřel jsem, že není sice možné říci, že by přírodní zdroje byly chápány za jednoznačnou a nezpochybnitelnou příčinu těchto konfliktů, ale jejich přítomnost na území určitého státu či přílišná závislost na jejich exportu, bývají označovány za možný faktor, jež přispívá k větší náchylnosti země k vypuknutí občanské války.

V rámci takto nastaveného teoretického rámce jsem realizoval empirické testování možných rizikových faktorů vzniku vnitrostátních konfliktů v subsaharské Africe, na jehož základě bylo zjištěno, že občanské války v průměru na stát častěji propukají v zemích, které jsou nejvýznamnějšími producenty ropy a diamantů. Ovšem neprokázala se souvislost mezi závislostí země na vývozu nepalivových nerostů a vyšší pravděpodobností civilních konfliktů (Sniehatta 2011: 54).

Na základě uvedeného jsem zaujal stanovisko, že přestože považovat jednotlivý, samostatně stojící faktor za nezpochybnitelnou příčinu občanských válek, je značně problematické, z teoretického rozboru odborné literatury a vlastních empirických šetření lze zřejmě dovést, že výskyt určitých faktorů přispívá k vyšší míře nebezpečí vzniku občanské války. Mezi tyto faktory lze pak řadit především nízkou úroveň HDP na hlavu a zároveň závislost příslušné země na určitých druzích přírodních surovin (ropa, diamanty), neboť právě u jejich kombinace je riziko vzniku občanské války pravděpodobně nejvyšší (Sniehatta 2011: 59).

Diplomová práce má navázat tyto poznatky ohledně role přírodních zdrojů v občanských válkách a na základě rozboru příslušné odborné literatury a dalších empirických testování je dále prohloubit. Zjištěné závěry má dále prověřit případová studie, která analyzuje vliv přírodních zdrojů na konflikt v Angole.

Nejen uvedené, a možnost existence paradoxní vazby mezi přírodními zdroji a občanskými válkami, ale i krizová konfliktní situace panující v subsaharské Africe, umocněná vysokým počtem právě občanských válek, tedy formy rozsáhlého organizovaného násilí, představuje důvod, proč jsem za téma diplomové práce zvolil právě zkoumání problematiky vztahu mezi přítomností přírodních zdrojů a jejich vlivem na vypuknutí a další charakteristiky občanských válek.

Aktuálnost takto koncipovaného výzkumu dále potrhuje skutečnost, že v posledních padesáti letech občanské války nahradily mezinárodní konflikty jako nejrozšířenější formu rozsáhlého násilí. Navíc občanské války jakmile jednou vypuknou, trvají více než desetkrát déle než války mezinárodní (Collier, Hoeffler, Rohner 2009: 1). V 25 mezistátních válkách, které proběhly v letech 1945 až 1999, zemřelo přibližně 3,33 milionu válečných obětí. Těchto válek se zúčastnilo jen 25 zemí. Naproti tomu, ve stejném období došlo přibližně k 122 občanským válkám. Jako přímý důsledek těchto konfliktů zemřelo pětkrát více lidí než v mezistátních válkách, tedy celkově asi 16,2 milionů obětí. Dějištěm občanských válek se stalo 73 států (Fearon, Laitin 2002: 2).

Navíc nezanedbatelná část těchto konfliktů do určité míry souvisela s přírodními zdroji. Podle Rennera narozdíl od období studené války, dnešní konflikty jsou méně o ideologiích a získání moci ve státě, ale spíše o snaze rebelů kontrolovat a drancovat přírodní zdroje. To je mimo jiné dáno tím, že v devadesátých letech dvacátého století zmizela podstatná část podpory, dříve poskytovaná dvěma světovými velmocemi spojeneckým vládám a povstaleckým skupinám v zemích třetího světa. V reakci na uvedené se podle Rennera nejdůležitějším zdrojem příjmů povstalců často stala nelegální těžba a obchodování s přírodními zdroji (Renner 2002: 10).

Podle Rennera asi čtvrtina ze zhruba 50 válek a ozbrojených konfliktů probíhajících v roce 2001, měla silnou surovinovou dimenzi v tom smyslu, že legální či nelegální exploatace zdrojů pomohla ozbrojený konflikt vyvolat, zhoršit nebo financovat jeho pokračování. Počet obětí těchto konfliktů souvisejících s přírodními zdroji je alarmující. Hrubé odhady udávají, že více než 5 milionů lidí bylo zabito jen v průběhu devadesátých let minulého století. Dále v důsledku těchto konfliktů téměř 6 milionů lidí uprchlo do sousedních

zemí, a mezi 11 až 15 milióny lidí bylo vysídleno uvnitř hranic své domovské země (Renner 2002: 6).

Z uvedeného plyne, že občanské války jsou globálním problémem, která má značnou surovinovou dimenzi. Avšak v posledních letech jimi trpí zejména subsaharská Afrika. Ve většině světových regionů totiž podle Rosse konec studené války vedl k prudkému poklesu počtu občanských válek. Mezi lety 1992 a 2001 počet ozbrojených konfliktů mimo Afriku klesl o polovinu. Přesto v samotné Africe jejich počet zůstal přibližně stejný (Ross 2003: 3).

Diplomová práce tudíž v rámci své analýzy propojí obě zmíněná témata, tedy problematiku občanských válek a přírodních zdrojů, a pokusí se identifikovat jejich případnou vazbu. Za tímto účelem nejprve představím teorii „prokletí“ přírodních zdrojů a související koncepty, například teorie rentiérského státu, které právě spojují přítomnost přírodních zdrojů s určitými nežádoucími efekty. Následně budou rozebrány negativní jevy, jež obvykle spojují uvedené teorie s přítomností přírodních zdrojů, především jejich negativní ekonomické, sociální a institucionální působení.

Následně pozornost zaměřím na jeden z těchto uvažovaných negativních, doprovodných jevů, konkrétně na vliv přírodních zdrojů na občanské války. Zkoumána bude role přírodních zdrojů jako příčiny občanských válek, faktoru ovlivňující financování a délku trvání tohoto typu ozbrojeného konfliktu, a prvku majícího vliv na další charakteristiky občanských válek, zejména způsob jejich vedení. Druhá část práce se věnuje empirické analýze hypotéz ohledně vlivu přírodních zdrojů na občanské války v subsaharské Africe. Závěrečná část práce poskytne rozbor občanské války v Angole z hlediska role, jakou v ní hrály přírodní zdroje.

Z uvedeného tudíž plyne, že práce organicky navazuje na dosavadní stav bádání v dané oblasti. Poukazuje na klasické, zakladatelské práce zabývající se zkoumáním nežádoucího působení přírodních zdrojů na ekonomiku a stát, mezi něž patří příspěvky Mohdaviho (1970), Beblawiho či Lucianiho (1990). Průkopníci teorie paradoxu hojnosti a „prokletí“ přírodních zdrojů je potom Terry Karl (1997). V rámci rozkrývání vazby mezi přírodními zdroji a občanskými válkami práce čerpá z klasických autorů jako je Paul Collier (1998, 2002, 2004) či poznatků Le Billona (2001) nebo Rennera (2002), kteří přisuzují působení přírodních zdrojů významný vliv.

Z uvedeného plyne, že diplomová práce vychází především z cizojazyčných odborných článků zveřejněných v prestižních zahraničních časopisech a odborných textů dostupných v elektronické podobě na internetu. Data ohledně četnosti občanských válek čerpám z publikace *Resort to War 1816 – 2007* (Sarkees, Wayman 2010).

Při zpracování dané problematiky bude využita především metoda deskripce relevantních zdrojů, jež je opodstatněna pouze okrajovou pozorností, která se otázce zkoumání vlivu přírodních zdrojů na občanské války v českém prostředí dostává. Metodou syntetickou poté využiji pro zevšeobecnění zjištěných praktických poznatků v určité obecnější závěry. V druhé části práce se pak empirickým šetřením zaměřím na testování následujících hypotéz, vztahujících se k analyzované problematice ve vztahu k subsaharské Africe:

Hypotéza 1: surovinově bohaté země jsou náchylnější k občanským válkám než země bez těchto zdrojů.

Hypotéza 2: s těžbou zejména ropy, diamantů a se závislostí země na vývozu nepalivových nerostů je spojeno nebezpečí vyššího výskytu občanských válek.

Hypotéza 4: přírodní zdroje mají vliv na délku občanských válek, když surovinové konflikty bývají delší než jiné války.

Hypotéza 3: občanské války s významnou surovinou dimenzí jsou spojeny s větším počtem obětí než jiné druhy konfliktů.

Na základě jejich testování se pokusím formulovat obecnější závěry o korelaci daných proměnných. Praktická část práce pak spočívá v rozboru odborné literatury z hlediska identifikace možné role přírodních zdrojů v občanské válce v Angole.

Na základě těchto postupů se pokusím zodpovědět následující výzkumnou otázku: Jaký vliv má přítomnost přírodních zdrojů na občanské války v subsaharské Africe?

TEORETICKÁ ČÁST

2. Působení přírodních zdrojů

2.1. Uvedení do problému

Předmětem diplomové práce je provedení analýzy vlivu přírodních zdrojů na občanské války. V rámci odborné literatury však bývají s přítomností primárních komodit spojovány i jiné negativní jevy. Cílem následující pasáže je proto představit teoretické konstrukce, které se snaží postihnout a vysvětlit nežádoucí aspekty jejich působení. Kapitola se dále zaměření na prezentaci vybraných negativních externalit spojených s výskytem komodit a způsobů explanace důvodů jejich vzniku.

2.2. Teoretické koncepce vlivu přírodních zdrojů

V souvislosti s působením přírodních zdrojů se zformovaly tři teoretické explanační koncepty snažící se postihnout jejich negativní působení. Jedná se o tzv. teorie „prokletí“ přírodních zdrojů (*the natural resource curse*), paradox hojnosti (*paradox of plenty*) a koncept rentiérského státu (*rentier state*). Vztah mezi těmito třemi přístupy a jejich teoretický obsah není vždy jednoznačný. Někdy jsou dané koncepty používány zaměnitelně, jindy se lze setkat s jejich striktně definovaných významem. I vzhledem k těmto odborným nedůslednostem je předmětem této části práce vymezení základních definičních charakteristik těchto teoretických konstrukcí a určení jejich vzájemné vazby.

2.2.1. „Teorie“ prokletí přírodních zdrojů (paradox hojnosti)

Terry Karl pracuje se všemi výše uvedenými teoretickými přístupy. Není přitom bez významu, že Karl jako jedna z prvních vnesla do odborné debaty právě pojem paradox hojnosti (srov. Karl 1997). Přesto v pozdějších pracích s konceptem paradoxu hojnosti a teorií „prokletí“ přírodních zdrojů zachází jako se synonymy (Karl 2007: 3), tedy nejedná se v jejím podání o dvě odlišné explanační hypotézy. Tohoto přístupu se rovněž přidržuji v této práci.

Samotnou teoretickou konstrukci „prokletí“ přírodních zdrojů autorka vymezuje tak, že ta odkazuje k negativnímu růstu a rozvojovým výsledkům spojených s rozvojem založeným na závislosti na příjmech z exportu nerostů a ropy.¹ Dále uvádí, že ve svém nejužším smyslu termín odkazuje k inverznímu vztahu, tedy nepřímé úměře, mezi vysokou úrovní závislosti na přírodních zdrojích a úrovní růstu. Uvedené znamená, že čím větší je

¹ Autorka ve své práci (2007) nejčastěji hovoří o negativních následcích spojených s rozvojem založeným na těžbě ropy (*oil*). I vzhledem k tomu, že takto ovšem nepostupuje zcela důsledně, mám za to, a v dalším textu tak činím, že její závěry lze obecně vztáhnout na rozvoj spojený obecně s přírodními zdroji.

závislost země na ropě a nerostných surovinách, tím horší je její ekonomická výkonnost (Karl 2007: 1-5).²

Někteří analytici ovšem modifikují „teorii“ prokletí přírodních v tom smyslu, že formulují její restriktivní varianty, které zásadně vycházejí z toho, že ne všechny přírodní zdroje jsou svázány s výskytem zmíněných negativních jevů. Ty jsou pak chápány jako výsledky působení zpravidla jen některých komodit.

Mezi zástupce tohoto přístupu je možné zařadit například Michaela L. Rosse (2012). Tento autor se domnívá, že pro mnoho rozvojových zemí mohou mít objevy cenných přírodních zdrojů zvláštní a někdy politicky škodlivé následky. Na rozdíl od zbytku rozvojového světa totiž ropné státy nejsou bohatší, demokratičtější či mírovější než před několika dekádami. U mnohých klesl příjem na hlavu a jiné byly poznamenány občanskými válkami. Přičemž podle Rosse právě tyto politické a ekonomické neduhy konstituují to, co je obecně nazývána jako „prokletí“ přírodních zdrojů.

Podstatné ovšem je, že Ross dodává, že by se spíše mělo hovořit o „prokletí“ minerálů (*minerál curse*), protože zmiňované nežádoucí jevy nejsou způsobovány jinými druhy přírodních zdrojů (lesy, čistou vodou, úrodnou ornou půdou). Problém lze ovšem ještě úžeji specifikovat. Podle Rosse totiž největší množství problémů pro největší počet zemí z minerálů vytváří právě ropa. „Prokletí“ přírodními zdroje je tak převážně ropným „prokletím“ (Ross 2012: 1).

Za důkaz může podle Rose posloužit to, že ropné státy dnes mají o 50 procent vyšší pravděpodobnost, že budou ovládány autokraty, a více než dvakrát vyšší pravděpodobnost, že budou zasaženy občanskou válkou, než státy bez ropy. Navíc jsou více uzavřené, více finančně nestálé a poskytují ženám méně ekonomických a politických příležitostí. S nadsázkou řečeno, tak od osmdesátých let dvacátého století dobrá geologie vedla k špatné politice (Ross 2012: 1-2).

Autoři P. Lujala, N. P. Gleditsch a E. Gilmore (2005) naopak zvažují existenci diamantového „prokletí“ (*diamond curse*). Na základě své analýzy docházejí k závěru, zatímco obecný scénář „prokletí“ přírodních zdrojů, spojující komodity se vznikem ozbrojených konfliktů, obdržel v jejich výzkumu pouze malou podporu, naopak se zásadně potvrdila nebezpečnost diamantů z hlediska jejich konfliktního potenciálů (Lujala, Gleditsch a Gilmore 2005: 560).

Na základě těchto zjištění, tudíž nelze opomíjet ani ty výzkumné směry, které spojují negativní následky pouze s vybranými komoditami.

² Autorka dokonce uvádí, že mezi lety 1970 a 1993 země, která byly surovinově chudé, ekonomicky rostly čtyřikrát rychleji než státy se zásobami nejrůznějších komodit (Karl 2007: 5).

2.2.2. Koncept rentiérského státu

S odborným užíváním pojmu rentiérský stát v dnes převládajícím smyslu slova zřejmě přišel Hossein Mahdavy (in Cook 1970: 428). Ten definoval rentiérské státy jako ty země, které na pravidelném základě získávají podstatné množství vnější renty, tedy plateb od zahraničních jednotlivců, společností nebo vlád ve prospěch jednotlivců, společností nebo vlády předmětné země. Za prototyp takového státu mu posloužil pahláviovský Írán.

Definiční charakteristiky rentiérského státu dále vyprecizoval Hazem Beblawi (Beblawi in Luciani 1990). Tento autor předně zdůrazňuje, že koncept rentiérského státu získal obnovenou pozornost³ v souvislosti s tím, jak pokročila ropná éra, a dále ve vazbě na vstup na scénu nových arabských států produkujících ropu.

Beblawi přichází s výčtem čtyř definičních prvků, jejichž naplnění v případě konkrétní země umožňuje její označení jako rentiérské. Předně (1) autor argumentuje, že neexistuje žádná čistě rentiérská ekonomika a zároveň v ekonomice každého státu se určitá renta vyskytuje. Za rentiérský stát tak lze označit jen ten, v jehož ekonomice rentiérská situace predominuje. Dále (2) ekonomika rentiérského státu je závislá na významné *vnější (external)* rentě (ve smyslu příjmů ze zahraničních zdrojů), nikoliv na rentě interní, která by znamenala jen situaci domácích platebních transferů v produktivní ekonomice. Typickým rysem zahraniční renty může být její schopnost udržet ekonomiku i bez silného produktivního domácího sektoru.

Nadto (3) v rentiérském státu pouze malá část populace je zapojena do kontroly a generování této renty (bohatství), zatímco většina je pouze zahrnuta do distribuce nebo využití této renty. S čímž souvisí to, že (4) v případě rentiérského státu hlavním recipientem vnější renty v ekonomice je vláda. Ta hraje rozhodující roli při distribuci bohatství mezi populaci (Beblawi in Luciani 1990: 87-88).⁴

Podle Lucianiho je tak klíčovým rysem rentiérského státu to, že vnější renta zbavuje stát potřeby získávat příjem z domácí ekonomiky (Luciani podle Yates 1996: 14-15).

Naopak Karl definuje koncept rentiérského státu tak, že jde o stát, který spíše než z přebytku produkce obyvatelstva žije z externě (ze zahraničí) generovaných rent (zejména ropy), tedy nezasloužený příjmy v tom smyslu, že se jedná o zisk přesahující všechny

³ Beblawi hovoří o obnovené pozornosti, jelikož s rentou jako příjmem či odměnou za vlastnictví všech přírodních zdrojů již v minulosti pracoval Adam Smith, Ricardo a Marshall. Poukazuje v této souvislosti na odlišnost ve vnímání příjmu (*income*), jako vydělaného zisku, od renty jako zisku nabytého bez námahy, neproduktivně (Beblawi in Luciani 1990: 86).

⁴ Podrobnou analýzu významných teoretických posunů u těchto dvou definic lze nalézt u Yatese (1996: 13-14). Pro účely této práce postačí upozornit jen na skutečnost, že Beblawi a Luciani preferují spíše otázky ekonomiky a definiční vymezení konceptu rentiérské ekonomiky. Vycházejí přitom z předpokladu, že rentiérský stát je pouhou podmnožinou rentiérské ekonomiky.

relevantní náklady. Ve surovině bohatých zemích se podle autorky úroveň rentiérství měří procentem příjmů z přírodních zdrojů na celkových vládních příjmech (Karl 2007: 2, 7).

A autorka přidává i další rysy rentiérských států. Ekonomická a politická moc je v nich extrémně koncentrována a hranice mezi veřejným a soukromým jsou velmi nejasné a nejednoznačné. Přebývá v nich strategie tzv. dobývání renty (*rent-seeking*). Tedy úsilí, a to jak legální, tak i nelegální, o získání přístupu nebo kontroly nad možnostmi získání renty. V surovinově bohatých zemích lze takto označit rozšířené chování ve veřejném i soukromém sektoru, zaměřené na ukořistění příjmů z primárních komodit prostřednictvím neproduktivních prostředků. Rentiérské státy jsou navíc notoricky neefektivní (Karl 2007: 2, 7). To je umocněno tím, že stát není předmětem dobývání renty jen ze strany vnějších aktérů, ale toto chování se vyskytuje i v rámci jeho vlastních institucí (Karl 1997: 15).

2.2.3. Rentiérský stát v Africe

Teoretici rentiérského státu při konstrukci tohoto konceptu vycházeli především z podmínek panujících v arabských zemích exportujících a přepravujících ropu, a to zejména v letech 1951 až 1981. Přesto koncept rentiérství nebyl určen pouze jako výlučný explanační nástroj pro oblast Perského zálivu nebo Středního východu (Yates 1996: 11). A právě Douglas Yates (1996) aplikoval tento koncept i na oblast (subsaharské) Afriky, a to v úzké vazbě na neokoloniální status některých zemí (Gabon) zejména ve vztahu k Francii.

Tento aplikační posun vycházel zejména z toho, že v devadesátých letech dvacátého století mnoho Afričanů se stávalo stále více znepokojenými s rolí, jakou v afrických zemích sehrávala ropa a ropné společnosti. Podle Yatese někteří považovali ropu za požehnání, které poskytne potřebné prostředky pro akceleraci ekonomického rozvoje. Ostatní ovšem viděli v ropě prokletí, které spíše poškodí rozvoj a zmaří možnost politických změn (Yates 1996: 1).

Podle Yatese tak teorie rentiérského státu představuje užitečný nástroj pro studium vzorů a problému rozvoje specifických pro země závislé na rentě z ropy, a to nejen v Africe, ale v celém rozvojovém světě. Předpokládá totiž, že podmiňujícím faktorem ekonomické stagnace a politického autoritářství v zemích závislých na ropě je zhoubný efekt vnější renty. Tudíž i teorie vzniklá při historických studiích účinků ropy na stát na Středním východu, může být aplikována i na historické reálie subsaharské Afriky. Důvodem je mimo jiné i to, že kontinent byl zcela integrován do světové ropné ekonomiky, takže určitě vývojové vzory se zde objeví navzdory historické specifčnosti, není tudíž potřeba hovořit o specifických účincích ropy v Africe (Yates 1996: 6).

Yates konkrétně zkoumá, zda lze uplatnit koncept rentiérského státu na africký Gabon. Dochází přitom k závěru, že vzhledem k nekoloniální závislosti této na Francii a především závislosti gabonské ekonomiky na vnější ropné rentě, která narušila ekonomické rozvojové vzory a redukovala ekonomiku této země na pouhou těžební enklávu, lze říci, že Gabon naplnil všechny čtyři Beblawihovy charakteristiky klasifikující určitý stát jako rentiérský (Yates 1996: 217-218).

Ovšem Yates si dále klade otázku, zda-li jsou v Africe ještě další rentiérské státy. Podle Yatese může být další výzkum problematiky rentiérského státu v subsaharské Africe rozšířen na nejméně čtyři další země, a to Nigérii, Angolu, Kamerun a Kongo (Brazzaville). Tyto země podle autory navzdory četným odlišnostem sdílejí i shodné rysy, mezi něž nepatří jen to, že se řadí mezi největší producenty ropy v oblasti. Ropný sektor všech čtyřech zemí je nadto dominován a kontrolován obrovskými transnacionálními korporacemi (Yates 1996: 222-223). Tyto státy se rovněž postupně staly závislé na rentě z ropy a sledovaly ekonomický vzor spočívající na produkci ropy primárně pro export. Podle Yatese se navíc tato čtveřice zemí se postupně přizpůsobila hlavnímu schématu rentiérského státu, a to téměř kontinuálnímu vládnutí různých nedemokratických režimů (Yates 1996: 226, 229). Autor dále poukazuje na to, že u některých z analyzovaných zemí se rozvinuly i další symptomy postihující rentiérské státy, jako příklad lze uvést rozsáhlou korupci a vytvoření rentiérské třídy obohacující se na příjmech z ropy (Yates 1996: 231-235). Přesto Yates nechává odpověď na shora položenou otázku otevřenou.

I z tohoto důvodu diplomová práce v příslušných pasážích naváže na Yatesovu pobídku ke zkoumání problematiky rentiérského státu v subsaharské Africe. Za tímto účelem rozebere vliv působení přírodních zdrojů, zejména na občanskou válku, v jedné jím doporučené zemi, a to Angole.

2.2.4. Shrnutí

Lze přijmout tvrzení, že teorie rentiérského státu je komplex souvisejících tezí, které se týkají vzorců rozvoje a povahy států, jejichž ekonomikám dominuje vnější (zejména ropná) renta (Yates 1996: 11). Tato teorie tak předpokládá existenci kauzálního vztahu, že z rentiérské ekonomiky vznikne rentiérský stát (Yates 1996: 229).

Mám za to, že rovněž možné generalizovat poznatky týkající se „teorie“ prokletí přírodních zdrojů v tom smyslu, že se jedná o abstraktní predikci, jíž tvoří soubor souvisejících tvrzení, které předpokládají existenci kauzální vazby mezi závislostí ekonomiky země na přírodních zdrojích a negativními rozvojovými vzorci, zejména nízkým hospodářským růstem, a dalšími nežádoucími jevy.

Ke vztahu mezi teorií „prokletí“ přírodních zdrojů a konceptem rentiérského státu se zmiňování autoři explicitně nevyjadřují. Jejich vzájemnou vazbu však lze v případě Terry Karl do určité míry odvodit z jejího závěru, že faktory charakterizující rentiérský stát zpomalují růst, vytváří silné bariéry vůči diverzifikaci ekonomiky a produkují právě pokřivené rozvojové vzory popisované právě v rámci „prokletí“ přírodních zdrojů (Karl 2007: 7). Z uvedeného se tak podává, že v jejím podání koncept rentiérství spíše postihuje negativní působí zdrojů na úrovni státu, zatímco teorie „prokletí“ přírodních zdrojů spíše popisuje s nimi spojené nežádoucí rozvojové vzory.

Ač je takové pojetí do jisté míry výstižné, nelze je označit za zcela přesné. Na základě shora provedených charakteristik je totiž nutno přisvědčit tomu, že předmětné koncepty vykazují jisté odlišnosti. Přesto se domnívám, že jejich materiální explanační jádro je značně podobné. U rentiérských států například nemusí zahraniční renta plynout za přírodní zdroje, ale i za jiné hodnoty a služby. Mám rovněž za to, že v rámci teorie rentiérství je zpravidla větší důraz kladen na vliv zdrojů na stát (slabá státnost, jeho autoritářská povaha, korupce, klientelismus), eventuálně ekonomiku. Zatímco následně, především nežádoucí rozvojové vzory (špatná úroveň vzdělání, chudoba, poznamenané sociální struktury apod.) a i možný vliv na vznik civilních konfliktů, nebývají zpravidla tak často akcentovány. Naopak s jejich častějším zdůrazňováním se lze zpravidla setkat v případě teorie „prokletí“ přírodních zdrojů. Ta ovšem zásadně neopomíjí ani negativní vliv surovin na stát.

Meritum obou teorií tak lze označit zásadně za analogické. Obě totiž zastupují komplex souvisejících tvrzení a předpokladů, které se týkají negativních vzorců rozvoje a nežádoucích účinků na povahu států, jež jsou vyvolány závislostí země na přírodních zdrojích. V tomto smyslu jim bude rozuměno i v následujícím textu a pojmy teorie „prokletí“ přírodních zdrojů a rentiérského státu tak budou do značné míry používány zaměnitelně.

2.3. Negativní jevy spojované s přítomností přírodních zdrojů

Někdy bývá intuitivně s objevem nalezišť přírodních zdrojů spojován zejména ekonomický optimismus. V této souvislosti je poukazováno na možné přínosy těžby v podobě podpory hospodářského růstu, vytvoření pracovních míst, zvýšení vládních příjmů na zmírňování chudoby, zlepšení infrastruktury a podpory příbuzných oborů.

Podle Karl a dalších autorů ovšem zkušenost téměř všech zemí zapojených do produkce přírodních zdrojů (zejména ropy) pouze minimálně naplňuje tyto předpoklady. Zpravidla bývají důsledky rozvoje založeného na přírodních zdrojích právě naopak negativní. Tyto země se potýkají zejména s pomalejším než očekávaným růstem, problémy

s hospodářskou diverzifikací, špatnou sociální péčí, výkon a vysokou úrovní chudoby, nerovnosti a nezaměstnanosti. Navíc se země závislé na primárních komoditách (např. ropě) jako jejich hlavním zdroji rozvoje vyznačují mimořádně špatnou správou a vysokou korupcí a kulturou dobývání renty (*rent-seeking*). A co je rozhodující z hlediska této práce, surovinově bohaté země trpí vysokým výskytem konfliktů a válek. Podle Karl lze popsaný paradox hojnosti shrnout tak, že: „... země, jejichž živobytí je závislé na ropě se nakonec stávají jedněmi z nejvíce ekonomicky problematických, nejvíce autoritářských a nejvíce konfliktních na světě.“ (Karl 2007: 2-3).

Rovněž Le Billon zastává názor, že závislost na přírodních zdrojích je obecně charakterizována slabším ekonomickým růstem, nižší úrovní podmínek života, vyšší úrovní nerovností, korupce a autoritářství. Země závislé na surovinách rovněž patří mezi nejčastěji postihované konflikty (Le Billon 2001: 9).

Závěry těchto autorů však nelze chápat jako deterministické. V tomto smyslu se nejedná o žádné ekonomické či sociální zákonnosti. Přírodní zdroje tudíž mohou působit uvedeným směrem, avšak nejedná se o žádnou nutnost. Toto statně potvrzuje autorka konstatováním, že negativa spojována s přítomností primárních komodit nejsou způsobena samotnými zdroji a nejsou nevyhnutelná. Boom založený na zdrojích může totiž být, jak prospěšný (za příklad může posloužit Norsko), tak i škodlivý (viz Nigérie, Angola) (Karl 2007: 3).⁵

2.3.1. Ekonomické konsekvence

Jako jeden z definičních rysů samotné teorie „prokletí“ přírodních zdrojů bývá udáván pomalý ekonomický růst zemí závislých na primárních komoditách. Terry Karl identifikuje tři základní důvody této vazby. 1) Export surovin způsobuje fenomén zvaný „holandská nemoc“ (*Dutch disease*).⁶ Ten funguje tak, že náhlé a rozsáhlé příjmy z těžby surovin mohou poškodit další sektory v ekonomice tím, že zvýší reálný směnný kurz měny dotčené země a tím sníží konkurenceschopnost ostatních exportních odvětví. Následkem toho dojde k odlivu pracovní síly z těchto odvětví, což dále upevní závislost na exportu surovin a ztíží diverzifikaci ekonomiky.

Druhý efekt exportu přírodních zdrojů je spojen s tím, že trhy s primárními komoditami tendují k dlouhodobým cenovým deflacím a značné cenové volatilitě. To zabraňuje ekonomickému rozvoji, neboť ekonomiky takovýchto zemí jsou vystaveny

⁵ Terry Karl dokonce vymezuje faktory, na nichž záleží případné sociální důsledky závislosti na ropě a jiných zdrojích, a to jednak typ již dříve existujících politických, sociálních a ekonomických institucí určených ke správě ropného bohatství. A dále to, do jaké míry příjmy z ropy následně transformují tyto instituce v rentiérském směru (Karl 2007: 3).

⁶ Název je odvozen podle toho, že tento jev byl poprvé sledován v Holandsku.

častějším ekonomickým šokům a náchylnější k střídání cyklů růstu a poklesu. Důsledkem je negativní vliv na rozpočtovou disciplínu, investice, distribuci příjmů a zmírňování chudoby (Karl 2007: 5-6).

Rozsáhlé výkyvy v surovinových příjmech představují pro ekonomiku dotčených zemí ještě další paradoxní nebezpečí. Snížení cen komodit vede vlády k přijetí strategie snižování nákladů v samotném těžebním průmyslu. Závislost na surovinové rentě vytváří podněty k redukci investic do zachování nebo dalšího rozvoje těžby. V některých případech tak může docházet k paralyzování kapitálově nejvíce náročných exploatačních aktivit a jejich nahrazení těžebními aktivitami malého rozsahu, které se zaměřují na nejvíce přístupné a výnosné zásoby (Le Billon 2001: 12).

Nízká úroveň cen primárních komodit přispívá k ještě dalšímu riziku. I když je v těchto obdobích těžební průmysl nerentabilní, vlády se z obav z případných následků uzavření těžby, jako například nezaměstnanosti a politické krize, snaží o její zachování, a to i za cenu jeho dotování. Tím se pochopitelně zvyšuje jejich zadluženost jako např. v Kongu (Brazzaville). Podle Le Billona předcházel občanským válkám v Sierra Leone a Rwandě pokles příjmů z minerálů, respektive drastické snížení cen kávy (Le Billon 2001: 13). Závislost na přírodních zdrojích tak je riziková v dobách jejich cenového boomu i při nízké úrovni výkupních cen.

Karl (2007: 6) rovněž poukazuje na „enklávovitý“ charakter těžebního průmyslu a jeho kapitálovou náročnost. Tyto vlastnosti mají za následek to, že dané průmyslové odvětví má výjimečně slabé napojení na zbytek ekonomiky a nevytváří dostatek pracovních míst.

Zásadním problémem ekonomik závislých na přírodních zdrojích je jejich pravidelně nízká úroveň diverzifikace. Politická elita těchto zemí těžící z vnější renty má jen málo motivů k zajištění větší pestrosti ekonomických aktivit, jelikož ty by mohly vytvořit zdroj ekonomické moci jejich případných politických oponentů. Tato logika může vést elity i k udělování koncesí zahraničním korporacím (Le Billon 2001: 13-14).

2.3.2. Sociální působení

Vliv přírodních zdrojů se ve společenské oblasti může negativně projevit zejména ve dvou oblastech. Především svým působením na úroveň chudoby a na sociální zabezpečení (*social welfare*), což úzce souvisí se shora diskutovanými nepříznivými ekonomickými konsekvencemi rentiérství. Opomenout však nelze ani důsledky pro sociální strukturu těchto zemí a enviromentální a lokální dopady těžby.

Surovinově bohaté země sužuje neobvykle vysoká míra chudoby, špatná zdravotní péče, vysoká míry dětské úmrtnosti a slabé výsledky vzdělávání, doprovázené dokonce

snižováním výdajů na tuto oblast. Tyto země trpí nízkým počtem zapisovaných žáků do základních a středních škol. Chronickou je rovněž slabá míra gramotnosti mezi dospělými (Le Billon 2001: 10).

Surovinová závislost je zpravidla asociována s náhlými posuny v úrovni chudoby a mimořádně nízkou životní úrovní většiny populace. Spojitost byla rovněž vysledována s vysokou úrovní dětské podvýživy, nízkou délkou života. Uvedené potvrzuje skutečnost, že v surovinově bohatých zemích jsou zaznamenány horší výsledky u kojenecké úmrtnosti a naděje dožití při narození než u ostatních zemí (bez surovin), pohybujících se na stejné úrovni příjmů. Paradoxně čím více jsou země závislé na exportu surovin, tím méně vynaloží na zdravotnictví v procentech HDP. Rentiérské země rovněž opomíjejí rozvoj svých lidských zdrojů, což se projevuje právě zmiňovaným neadekvátním věnováním pozornosti a výdajů na vzdělávání (Karl 2007: 7; 9-11).

Jak již bylo avizováno, závislost na přírodních zdrojích pokrývá rovněž i sociální struktury. Vzhledem k obrovské kapitálové a technické náročnosti těžby surovin se cizinci, reprezentováni hlavně ropnými a jinými těžebními společnostmi, stávají dominantní sociální silou, a to zejména v počátečních fázích těžby. Zásadní ekonomická přítomnost, kapitálové a technologické výhody zahraničních společností, totiž znamenají, že domácí podnikatelé mají méně příležitostí k vlastnímu rozvoji. Těm se nabízí jediné možnost spolupráce se státním a zahraničním kapitálem nebo ekonomická marginalizace. Rentiérské země tak namísto tradiční kapitalistické třídy charakterizují spíše závislí „zbohatlíci“ (Karl 2007: 11-12).

Taktéž střední a profesní třídy jsou negativně ovlivněny závislostí země na exportu komodit. Pracovní trh těchto států totiž tenduje k tomu, nabízet pouze tři hlavní typy zaměstnání: a) spojené s těžbou, b) ve veřejném sektoru a v rámci c) soukromých služeb, což pochopitelně zpomaluje růst těchto tříd. Přesto objeví-li se tyto skupiny, liší se od středních a profesních tříd v jiných zemích, protože jejich pracovní vyhlídky a životní úroveň jsou přímo svázány s osudem vývozního a těžebního průmyslu, což je činí mimořádně zranitelnými.

Nadto podmínky rentiérských zemí ohrožují vytvoření široce založené městské dělnické třídy. Těžba zejména ropy podporuje vznik tzv. dělnické aristokracie, která je separovaná od většiny pracovní síly. Navíc vyhlídka pracovních míst v těžebním průmyslu vede k rapidní migraci z venkova do měst. Ta se tak v protikladu k relativně malé střední a profesní třídě naplňují nedostatečně kvalifikovanými a zpravidla nevyužitými pracovníky (Karl 2007: 12-13).

Státy exportující přírodní zdroje dále charakterizuje vysoká úroveň imigrace. Navíc protože těžebnímu průmyslu dominují americké a evropské společnosti, dochází k přenosu

západního pojetí modernity, založeného spíše na trhu než původních kulturách, do těchto zemí. Ty tak mohou být vystaveny zesílené westernizaci ve srovnání s ostatními rozvíjejícími se zeměmi. Paradoxně však západní modernizace může vést ke vzniku konzervativních protizápadních hnutí (Karl 2007: 15).

Zmínit lze v této souvislosti ještě jeden sociální fenomén související s přírodními zdroji, respektive precizněji řečeno s ropou. Podle Rosse totiž ropa pomáhá zachovávat patriarchát. Zmíněný autor totiž konstatuje, že růst založený na industrializaci má tendenci zapojit ženy do pracovního trhu. S tím jak se země stává bohatší, tak ženy získávají více ekonomických příležitostí, aby se uchytily na pracovištích, a také politických příležitostí, tedy možností působit ve vládě. To nakonec vede k ženskému zrovnoprávnění. Ovšem růst stavějící na příjmech z ropy a zemního plynu neprodukuje více pracovních míst pro ženy a může dokonce blokovat cestu k získání práv (Ross 2012: 111).

Negativní externality spojené s exploatací primárních komodit ovšem nepostihují pouze stát jako celek. Extrémně silně totiž primárně působí v samotných lokalitách těžby.

Na okolnost, že množství zátěží, a to od vyvlastnění půdy, přes narušení tradičních způsobů života, devastaci životního prostředí, až po sociální nešvary spojené s těžbou, nesou místní obyvatelé, upozornil Renner (2002: 8). Podle něj navíc množství těchto lokálních konfliktů se může rozvinout do otevřených secesionistických snah.

Dále například Terry Karl má za to, že těžby surovin má zásadní regionální dopad, neboť tyto lokality mají tendenci trpět nižším ekonomickým růstem a nižším příjmem na hlavu než zbytek země. Potýkají se taktéž s vyššími environmentálními a zdravotními riziky a vyšší úrovní konfliktnosti (Karl 2007: 24).⁷

2.3.3. Institucionální a politické důsledky

Již v rámci obecné charakteristiky rentiérských států bylo poukázáno na degenerativní účinek působení vnější renty (a specifickěji přítomnosti přírodních zdrojů) na efektivnost vládnutí (*governance*) a státnost. Analyzován bude taktéž vliv primárních komodit na politický režim, respektive kvalitu demokracie.

K tomu, že přítomnost surovin (zejména ropy) souvisí s neefektivní správou, se přiklání například i Terry Karl. Protože podle ní příjmový základ těchto států je sám stát, ropa ovlivňuje jeho kapacity. Závislost na komoditách totiž pokrývá institucionální rozvoj země, protože externí renta oslabuje mechanismy sebeomezení. Na rozdíl od surovinově chudých zemí, v nich totiž existuje tolerance k neefektivnosti a predaci nebo přílišnému rozšíření

⁷ Karl označuje za nejznámější příklad lokálních dopadů těžby región delty Nigeru, kde průzkum začal již v roce 1958 (Karl 2007: 27-28).

byrokracie. Rentiérství podporuje expanzi státu do nových arén. Navíc paralelně dochází k oslabování příležitostí k posílení administrativních kapacit, zejména daňového systému, civilní služby založené na zásluhách a právního státu.

Autorka identifikuje tyto důvody snížení úrovně kvality vládnutí. Primární (1) příčinou je to, že jelikož rentiérské státy nemusí získávat většinu jejich příjmů od vlastní populace, nemusí tudíž budovat institucionální kapacity nutné k jejich výběru, zejména daňovou byrokracií. Absence nedostatku rovněž limituje potřebu inovací a reforem v rámci jejich civilní služby. Navíc (2) masivní příjem renty způsobuje, že stát se stává „krmelcem“, v němž konkurenční zájmové skupiny usilují o získání část této renty tím, že ovládnou určité sektory státu. Veřejný sektor tak ztrácí kohezi a potřebnou autoritu. A konečně rentiérský stát je značně zbytnělý (*overloaded*). Příjmy ze surovin způsobují chronickou tendenci státu stát se přespříliš rozsáhlým a neobvykle centralizovaným, což se projevuje růstem veřejného sektoru, zvyšováním veřejných výdajů a neobvykle dlouhou ochranou domácí ekonomiky před dovozy (Karl 2007: 16-17).

Nelze přehlédnout ani významné statistické zjištění, že státy bohaté na zdroje vykazují extrémně vysokou úroveň korupce. Podle Karl uvedené bývá umožněno tím, že rozsáhlé příjmy z renty vedou úředníky k upřednostňování většího veřejného sektoru s nadměrnými regulačními pravomocemi, což umožňuje praxi dobývání renty. Druhým důvodem je to, že politická rozhodnutí jsou zkreslena ve prospěch financování gigantických projektů, u nichž mohou být úplatky snadněji skryty (Karl 2007:18-19).

Přírodní zdroje však mají ještě i jiný významný politický důsledek. Ač jsou regionálně lokalizované, mají nepopíratelný globální a regionální přesah, a to prostřednictvím světového trhu s nelegálními komoditami (typicky diamanty) a navázaného trhu s dodávkami zbraní. Nelze přehlédnout ani riziko přelévání (*spillovers*) civilních konfliktů do sousedních zemí. Další globální rozměr se může projevit ve formě existence přeshraničních, tedy mezinárodních válek o přírodní zdroje (Renner 2002: 8). S možností zahraničních intervencí jako důsledku zájmů vnějších aktérů o přírodní zdroje počítá i Le Billon (srov. 2001: 44-45).

Předmětem rozsáhlých debat a vědeckých výzkumů byla rovněž otázka korelace mezi přírodními zdroji a demokracií, autoritářstvím a režimní stabilitou.

Například Le Billon má za to, že přírodní bohatství brání demokracii a ovlivňuje kvalitu vládnutí. Surovinová renta má totiž tendenci posílit autokratickou vládu, spíše než podpořit případnou demokratizaci. Za příklad autorovi slouží země Středního východu, ale

přímá korelace mezi komoditami a autokracií se projevuje taktéž i v jiných regionech (Le Billon 2001: 10).

Do této debaty přispěla i Karl, podle níž u ropy a centralizované vlády se zdá, že jdou ruku v ruce, zatímco ropa a demokracie se dle ní obecně nedoplňují. Zdůraznila rovněž staticky významnou spojitost mezi závislostí na surovinách a autoritářskými vládami. Rentiérství podle autorky brání demokratizaci prostřednictvím dvou různých mechanismů. První je založen na tom, jak tyto státy získávají své příjmy. Surovinově bohaté země žijí z vnější renty za zdroje, nikoliv z přímých daní. Tudíž zdanění jejich obyvatelstva je nízké nebo vůbec žádné. Rentiérské státy se tak stávají oddělené a neodpovědné vůči populaci. Ta navíc zpravidla ani nepožaduje odpovědnost vlády a zastoupení v jejím rámci. Důležité spojení mezi zdaněním a zastoupením je tak přerušeno. Druhý kauzální mechanismus vychází z toho, jak vlády utrácí státní příjmy. Surovinové bohatství vede k větším výdajům na patronáž (*patronage*), což znovu oslabuje existující tlaky na udržení reprezentativnosti a odpovědnosti vlád. Souhlasu s vládní politikou je dosahováno politické distribucí surovinové renty. Rentiérské státy si tak mohou koupit politický konsensu, přičemž získávaná renta usnadňuje kooptaci potenciálních protivníků či disidentské hlasy.

Podle Karl je navíc závislost na zdrojích svázána s vyššími výdaji na armádu a s vytvářením extensivních represivních aparátů. Utrácení renty tak podporuje nejen kooptaci oponentů, ale umožňuje i patřičnou represii, což obojí pochopitelně přispívá k udržení autoritářských vládců u moci. Není proto překvapivým, že přítomnost přírodních zdrojů je významně spojena s delší trvalostí režimů. Autorka se tak domnívá, že renta zpravidla nejprve pomůže při konsolidaci režimu, poté umožní jeho přetrvání po neobvykle dlouhou dobu a dokonce mu zaručí přečkání období ekonomického propadu (Karl 2007: 20-23).⁸

Se stejnými dvěma příčinnými mechanismy mezi rentou a autoritářstvím přichází i Le Billon, který je označuje jako efekt rentiérského státu (*rentier state effect*), respektive represivní efekt (*repression effect*). Autor nadto identifikuje ještě další kauzální nexus. Rozvoj založený na surovinách nepřináší sociální a kulturní změny, které vytváří příznivé podmínky pro demokracii a rozvoj bohaté občanské společnosti (*modernisation retarding effect*) (Le Billon 2001: 15).

⁸ Autorka ovšem okamžitě dodává, že režimní stabilita může být v určitých situacích narušena. Případové studie o Nigérii, Venezuele a Íránu totiž ukazují, že ropa může v průběhu času napomoci narušit politickou stabilitu, a to zejména v autoritářských režimech. Prakticky všechny surovinově bohaté státy mají tendenci čelit výrazně vyšší úrovni sociálních protestů, když příjmy z renty klesnou. Některé z těchto režimů přitom podlehnou kolapsu. Pravděpodobnost kolapsu je nejvyšší u zemí, kde počáteční fáze těžby ropy koliduje teprve s budováním režimu a státu (Karl 2007: 23-24).

Nežádoucnost výše popsaných negativních účinků závislosti na surovinách dále prohlubuje nejen zmíněná trvalost režimů, ale i extrémní institucionální konzervativnost a setrvačnost těchto zemí. Karl argumentuje, že organizované zájmy a státní byrokracie usilují o to, aby byl zachován *status quo* a zabránilo se modifikacím v standardních procedurách fungování. Udržuje se tak rigidní rozhodovací rámec, který obsahuje významné podněty pro další zachování rozvoje založeného na minerálech (Karl 1997: 15).

2.4. Shrnutí

V odborných kruzích existuje několik vlivných myšlenkových škol, které spojují s přítomností přírodních zdrojů celou řadu nežádoucích jevů. Přítomnost určitých komodit spojuje s negativními důsledky v ekonomické, sociální, enviromentální, institucionální i politické sféře. Snad nejvíce fatálním doprovodným fenomén jejich výskytu se jeví vliv na občanské války. Přesto mu však v rámci předpokladů spojených s teorií „prokletí“ přírodních zdrojů a rentiérského státu nebývá vždy dáván náležitý prostor. I z tohoto důvodu se zbývající část práce podrobněji zaměří pouze na tento negativní aspekt surovinového působení. Snahou tudíž bude postihnout veškeré možné mechanismy vlivu přírodních zdrojů na občanské války.

3. Vztah přírodních zdrojů a občanských válek

3.1. Charakteristika kapitoly

Jak již vyplynulo v předchozí části práce, přítomnost přírodních zdrojů je spojována s celou řadou negativních sociálních a politických jevů. Jedním z nich je souvislost mezi komoditami a výskytem občanských válek. Nejčastěji se tato spojitost chápe tak, že zdroje působí jako příčina civilních konfliktů. Záměrem této kapitoly je zaměřit se nejen na zmíněnou kauzalitu, ale nastínit i teze těch autorů, kteří chápou toto působení jako širší. Přírodní zdroje v jejich podání tak mohou na občanské války působit více mechanismy.

Jedním z prominentních zástupců multifaktorového vlivu přírodních zdrojů na civilní konflikty je Michael Renner (2002: 6), podle něhož primární komodity mohou válku nejen vyvolat (*trigger*), ale i zhoršit (*exacerbate*) a případně prodloužit.⁹ V této souvislosti autor poukazuje na skutečnost, že asi čtvrtina ze zhruba 50 válek a ozbrojených konfliktů probíhajících v roce 2001, měla silnou surovinovou dimenzi v tom smyslu, že legální či nelegální exploatace zdrojů pomohla ozbrojený konflikt právě vyvolat, zhoršit nebo financovat jeho pokračování.

V návaznosti na uvedené autor konstatuje další zajímavou skutečnost a sice, že kde přírodní bohatství působí jako faktor v konfliktech, primárně se vždy jedná o neobnovitelné zdroje, jako jsou paliva a minerály. Dodává ovšem, že i obnovitelné zdroje, jako je například dřevo, mohou být z hlediska konfliktnosti významné (Renner 2002: 9). Zdá se tak, že se Renner přiklání k názoru, podle něhož ne všechny přírodní zdroje mají stejný konfliktní potenciál.

Tento problém má ovšem i širší souvislosti. Debata se totiž vede nejenom o tom, zda a případně jaké komodity zvyšují riziko konfliktu, ale rovněž o otázce, jestli jsou všechny rentiérské země stejně náchylné k občanským válkám. Le Billon, který zastává premisu, že surovinově bohaté země čelí vyššímu riziku rozpoutání občanských válek, konstatuje, že ne všechny tyto státy jsou rovnoměrně vystaveny riziku války. Vliv může také mít historie, ekonomický rozvoj, politická kultura předmětné země, dále její instituce a osobnost jejich politických vůdců (Le Billon 2001: 10-11).

Počet obětí surovinových konfliktů souvisejících s přírodními zdroji je alarmující. Hrubé odhady udávají, že více než 5 milionů lidí bylo zabito v průběhu devadesátých let.

⁹ Za jistě paradoxní lze označit skutečnost, že přírodní zdroje mohou působit na konflikty nejen, je-li jich na určitém území velké množství, ale válku může vyvolat i jejich naprostý nedostatek (srov. Renner 2002: 9). Za příklad by mohly posloužit konflikty o vodu, pastviny a další nedostatkové zdroje. Analýza této problematiky by ovšem již bylo nad rámec této práce.

Dále v důsledku těchto konfliktů téměř 6 milionů lidí uprchlo do sousedních zemí, a mezi 11 až 15 milióny lidí bylo vysídleno uvnitř hranic svého domovské země (Renner 2002: 6).

I vzhledem k těmto odstrašujícím statistikám se tato podkapitola zaměřuje na rozbor problematiky vlivu přírodních zdrojů na vznik, trvání, způsob vedení a další charakteristiky občanských válek. Nejprve je ovšem podáno definiční vymezení občanských válek, jako nezastupitelného prvku v této vazbě.

3.2. Definice občanské války¹⁰

Na tomto místě se dostáváme k vymezení samotného pojmu *občanská válka*. Jedná se o termín nejednoznačný, který bývá používán pro označení často nekoherentních skupin ozbrojených konfliktů.¹¹ Aby bylo možné tomuto tragickému fenoménu vnitrostátní i mezinárodní politiky zabránit, nebo alespoň omezit jeho výskyt, jeví se nutným provést jeho řádnou konceptualizaci a definiční vymezení. V této souvislosti však je možné nalézt značného množství definic, které se zpravidla vyznačují vzájemnou nesouladností, ale i vágností a analytickou neuchopitelností.

3.2.1. Obecná vymezení občanských válek

Lze se například setkat s vymezením občanské války jako organizovaného ozbrojeného boje o státní moc mezi rozdílnými sociálními, národnostními nebo politickými skupinami uvnitř země. Občanské války se v tomto pojetí vyznačují masovým charakterem a na rozdíl od vojenských hnutí a povstání se v nich angažují i vojenské organizace (Vlček dle Mareš 2004: 22).

Tato charakteristika sice v zásadě vystihuje podstatu občanských válek, ale lze ji vytknout jistou neurčitost. Především cílem občanských válek nemusí být jen zisk státní moci, ale například i snaha o zajištění občanských či politických práv. Pojmovým znakem občanských válek je skutečně masovost. Ta ovšem vyžaduje konkrétní kvantifikaci, aby bylo možné občanskou válku odlišit od jiných, méně závažných forem organizovaného násilí.

Další možný přístup ke konceptu občanských válek reprezentují I. Elbadawi a N. Sambanis. V jejich pojetí je občanskou válkou ozbrojený konflikt, který splňuje zejména tato kritéria: (1) způsobil více než tisíc mrtvých; (2) ohrozil suverenitu mezinárodně uznaného státu; (3) nastal v rámci uznaných hranic státu; (4) zahrnoval stát jako jednoho z hlavních účastníků bojů a (5) rebely se schopností vytvořit organizovanou opozici (Elbadawi,

¹⁰ Tato podkapitola představuje podstatně přepracovanou část bakalářské práce (Sniehotta 2011: 10-21), na níž tímto v podrobnostech odkazují.

¹¹ Srov. (Sarkees, Wayman 2010: 44).

Sambanis 2000: 247-248).¹² Autory zastávané pojetí mimo jiné přichází právě s potřebnou kvantifikací masovosti vnitrostátních ozbrojených konfliktů. Za pozornost rovněž stojí okolnost, že autoři chápou za imanentní rys občanských válek i účast státu, který reprezentuje jednoho aktéra konfliktu. Tento požadavek není vždy jednoznačně akceptován.

Z dalších výzkumníků například Fearon a Laitin argumentují tím, že za občanskou válku lze považovat konfliktu, který splňuje zejména tato kritéria: (a) boje probíhají mezi zástupcem státu a organizovanou nestátní skupinou, která usiluje buď o získání vlády, získání moci v určitém regionu nebo užívá násilí za účelem změny vládní politiky. (b) Konflikt si ve svém průběhu vyžádal alespoň 1000 mrtvých, s ročním průměrem nejméně 100 obětí. (c) Nejméně 100 lidí zemřelo na každé z bojujících stran, což je podmínka, jež má vyloučit masakry, kde není organizovaná či efektivní opozice (Fearon a Laitin 2002: 5).

Fenomén občanských válek je dále možno klasifikovat na základě toho, zda jsou vedeny jako antirežimní, autonomistické nebo secesionistické. Jako subtyp občanské války se někdy objevuje dekolonizační či antikoloniální válka (Gantzel dle Mareš 2004: 22 – 23). S ohledem předmět této práce je instruktivní klasifikace válek, již vytvořil Zeleza s ohledem přímo na africké konflikty dvacátého století. Daná typologie rozeznává tyto typy afrických konfliktů: a) imperiální války, b) antikoloniální války, c) vnitrostátní války (*intrastate wars*), d) mezistátní války (*inter-state wars*) a e) mezinárodní války (*international wars*) (Zezeza in Nhema, Zezeza 2008: 3). Zezeza tak přichází s pojetím, založeném na komparaci občanských (vnitrostátních) válek s širší škálou ozbrojených konfliktů. S tímto přístupem pracuje i následující podkapitola.

3.2.2. Občanské války v pojetí projektu *Correlates of War*

Představený výčet vymezení občanských válek ještě není zdaleka uzavřený. Přesto považují za vhodné obrátit pozornost k jejich poslednímu teoretickému zachycení, a to v rámci komplexního určení charakteristických rysů jednotlivých typů ozbrojených konfliktů (včetně občanských válek), tak jak jsou používány v projektu *Correlates of War* (dále též „COW^{cc}“), konkrétně v knize *Resort to War 1816 – 2007* (Sarkees, Wayman 2010). Toto vymezení ovšem není samoučelné, neboť má směřovat k jednoznačnému objasnění pojmu občanských válek, tak jak je vymezen v závěru této podkapitoly.

Projekt COW přichází s vlastní typologií ozbrojených konfliktů a jejich příslušnými definičními charakteristikami, přičemž občanské války konstituují pouze jeden z daných typů. Konkrétně pak první kategorii válek vytváří mezinárodní či mezistátní války (*inter-state war*).

¹² Samotní autoři poznamenávají, že jejich definice je téměř identickou s definicí občanských válek podanou v projektu *Correlates of War* (Elbadawi, Sambanis 2000: 248).

Další kategorii válek reprezentují tzv. *extra-state wars*. Následující třídu ozbrojených konfliktů zastupují tzv. (IV) *non-state war* (Sarkees, Wayman 2010: 61 - 64).

Poslední kategorii válek daní autoři označují jako tzv. *intra-state wars*,¹³ pod něž jsou subsumovány právě i občanské války. Tento typ konfliktů lze vymezit jako: „...trvalý boj mezi organizovanými ozbrojenými silami odehrávající se v rámci teritoriálních hranic člena systému států a vedoucí k 1000 s bojem souvisejících obětí ročně.“ (Sarkees, Wayman 2010: 64). Tato kategorie válek zahrnuje tři základní typy ozbrojených konfliktů diferencované na základě povahy jejich účastníků, a to války občanské (*civil wars*), *regional internal wars* a *inter-communal wars* (Sarkees, Wayman 2010: 64).¹⁴ Právě jim bude věnován následující prostor.

U občanských válek (*civil wars*) se vznáší požadavek jejich internality, což znamená, že válečné operace se musejí odehrávat v rámci (uvnitř) hranic člena systému států. Aby se dále skutečně jednalo o občanskou válku, konflikt by měl zahrnovat aktivní účast národní vlády. A konečně obě strany konfliktu realizují účinný odpor, což předpokládá, že musí existovat organizované ozbrojené síly na obou stranách války.¹⁵ Pro označení určitého ozbrojeného konfliktu za občanskou válku je nadto nutné, aby byly splněny rovněž obecné požadavky na *intra-state war*. Tedy konflikt si musí mezi jeho účastníky vyžádat alespoň 1000 s bojem souvisejících obětí za rok, přičemž civilní oběti nebývají do tohoto počtu zahrnovány (Sarkees, Wayman 2010: 64-68).¹⁶

Kategorii občanských válek lze na základě rozličných kritérií dále rozčleňovat. Sarkees, Wayman využívají jako rozlišovací ukazatel motivy a cíle povstalců. Na základě tohoto kritéria je možné rozeznat občanské války o ústřední kontrolu (*for central control*), kdy cílem povstaleckých sil je svrhnout vládní režim. Zatímco při občanských válkách ohledně místních záležitostí či ohledně regionálních zájmů (*over local issues* či *over regional interests*) nejde povstalcům o svržení centrální vlády, ale zejména o změnu její politiky, nahrazení pouze lokální vlády. Motivem může rovněž být odtržení se od dosavadního státu (Sarkees, Wayman 2010: 67).

¹³ Předmětný typ ozbrojeného konfliktu lze v české jazyce označit jako intrastátní války, respektive války probíhající v rámci státu. Vzhledem k těmto terminologickým obtížím se dále textu přikláním k využívání jejich anglického označení.

¹⁴ Rovněž v případě těchto termínů se přikláním z důvodů pojmové ostrosti k používání původní anglické terminologie.

¹⁵ Tento požadavek lze také vyjádřit tak, že občanská válka je trvalý vojenský konflikt, který: „...staví centrální vládu proti povstaleckým silám způsobilým efektivního odporu.“ (Small, Singer dle Sarkees, Wayman 2010: 64-65).

¹⁶ Právě představené vymezení reprezentuje přístup k občanským válkám, který lze označit jako *stricto sensu*, přičemž pro účely této práce budu toto pojetí nadále označováno jako občanské války v užším smyslu. Vycházím přitom z toho, že za občanské války je ovšem možné označit i širší spektrum konfliktů (srov. dále).

Občanské války ovšem nejsou jediným typem ozbrojeného konfliktu, který propuká uvnitř mezinárodně uznaných hranic státu. Tyto požadavky rovněž naplňují *regional (internal) war*. Jedná se o konflikty podobné občanským válkám v užším smyslu, když jejich specifikum spočívá v tom, že jako hlavní účastník na jedné straně figuruje *lokální* či *regionální vláda*, nikoliv vláda ústřední (Sarkees, Wayman 2010: 69).

Posledním druhem *intra-state wars* jsou *inter-communal wars*. Definovány bývají jako vnitrostátní ozbrojené konflikty, které rovněž nastávají v rámci hranic člena mezistátního systému. V mnoha aspektech vykazují podobné rysy jako občanské války v užším smyslu. Neúčastní se jich ovšem centrální ani regionální vláda. Reprezentují tak druh válčení mezi nevládními silami uvnitř státu. Někdy bývají označovány jako etnické konflikty, což ovšem bývá odmítáno jako nepřesné (Sarkees, Wayman 2010: 70). Lze si jistě představit konflikt v rámci státu mezi jinými skupinami než mezi odlišnými etniky (např. střet náboženských, regionálních a jiných skupin).

3.2.3. Zastávané pojetí a specifika občanských válek

Shora provedený exkurz jednoznačně dokládá problémy spojené s teoretickým uchopením fenoménu občanských válek. Nepanuje jednoznačná shoda na tom, které konflikty pod tuto kategorii zahrnout. V této práci si přikláním k pojetí rozpracovaném v rámci projektu COW, jelikož staví na jednoznačných, kvantifikovatelných kritériích. Přesto nelze toto pojetí přijmout bez výhrad, jelikož občanské války (v této práci označované jako OV v užším smyslu) představují příliš úzké pojetí. Kategorie občanských válek se pro účely této práce bude překrývat s celou kategorií *intra-state wars*. Tudíž používám-li v této práci pojem občanská válka, mám tím na mysli tento typ ozbrojeného konfliktu v širším smyslu, tedy zahrnující nejen občanské války v užším smyslu, ale i *inter-communal wars*, *regional wars*.

Uvedený závěr na založeno na tom, že jediné čímž se od sebe tyto války vzájemně odlišují, je rozdílnost jejich účastníků. Naopak jejich shodným prvkem je, že se odehrávají v rámci hranic člena systému států. Tento jejich rys považuji za zcela zásadní, neboť tím připravují stát o monopol legitimního násilí na daném území. Zacházím tudíž s nimi jako s jediným typem konfliktů, neboť za podstatu občanských válek lze považovat ozbrojený střet různých skupin v rámci státu, přičemž povaha jednotlivých účastníků je až sekundární.¹⁷

¹⁷ Pochopitelně se nesmí jednat o konflikt dvou státních aktérů. Diferenci mezi občanskou válkou a klasickou konvenční mezistátní válkou představuje právě zejména odlišnost hlavních aktérů konfliktu. Mezistátních válek se na obou stranách účastní regulérní ozbrojené síly států. Na občanské válce nemusí stát vůbec participovat. Klasické mezistátní války se na rozdíl od válek občanských vyznačují rovněž podrobnější mezinárodně právní regulací. V občanských válkách často nejsou dodržována vůbec žádná pravidla.

Samotní autoři projektu COW uvádějí, že požadavek na zapojení centrální vlády do konfliktu, aby byl považován za občanskou válku, je kontroverzní, neboť jiní výzkumníci jako S. N. Kalyvas využívají definici občanských válek, která nevyžaduje účast národní vlády (Sarkees, Wayman 2010: 44, 71). Stejně tak Zeev Moaz argumentuje proti restriktivní povaze požadavku účasti národní vlády na občanské válce v užším smyslu. Podle něj je přítomnost nebo neúčast vlády v občanské válce irelevantní. Podstatou vypuknutí občanské války je kolaps vládní autority, kdy ta nadále již nedrží monopol na použití organizované síly (Zeev Moaz dle Sarkees, Wayman 2010: 44).

V reakci na vymezení zastávaného pojetí občanských válek je možné přistoupit k závěrečnému výčtu charakteristických znaků občanských válek. Předně pro občanské války není typická jednoznačně zřetelná asymetrie mezi bojujícími stranami. Na občanské válce se zpravidla podílejí široké skupiny obyvatelstva. U občanských válek převažuje instrumentální stránka násilí (např. snaha oslabit protivníka), nikoliv její symbolický význam reprezentovaný například snahou o zastrášení obyvatelstva.¹⁸

Pro občanské války bývá typická „regularita“ bojovníků (veřejné nošení uniforem a zbraní apod.), tedy existuje možnost identifikace válčících stran na základě vnějších symbolů. Vzhledem k tomu, že se vyžaduje, aby určité rozsáhlé násilí mohlo být považováno za občanskou válku, konflikt mezi organizovanými ozbrojenými silami, který vede alespoň k 1000 obětí, lze zásadně u stran konfliktu předpokládat větší schopnost účinného ozbrojeného odporu (např. proti vojenským akcím vlády). S občanskou válkou jsou obvykle spojeny větší ztráty na životech (bojovníků i civilistů) než u jiných forem násilí (terorismus apod.). V občanské válce se může uplatnit partyzánský způsob boje. Může ovšem být vedena i neguerillovou taktikou, například na otevřené frontové linii (Lounsbery, Pearson 2009: 5)

3.3. Přírodní zdroje jako příčina občanských válek¹⁹

Občanské války představují značně negativním společenským a politickým fenoménem. S jejím propuknutím bývají spojeny značné hospodářské škody a především ztráty na lidských životech. Z těchto důvodů se zejména v devadesátých letech 20. století rozvinula až do současnosti trvající odborná debata o příčinách těchto konfliktů (Srov. Woodward 2007: 149).

¹⁸ K tomuto srov. (Waldmann dle Mareš 2004: 27).

¹⁹ Tato podkapitola představuje podstatně přepracovanou a rozšířenou část bakalářské práce (Sniehotta 2011: 33-37).

Identifikovat a analyzovat faktory vedoucí k občanským válkám se zdá být snad nejnvýznamnější snahou, jak přispět k poznání a omezení šíření tohoto typu konfliktu. Ohledně důvodů, jež stojí za vypuknutím občanské války, nepanuje odborná shoda, přičemž na vinně může být značná diferencovanost této organizované formy politického násilí a podob, jichž na sebe bere. S tím je spojeno množství teorií vysvětlujících vznik civilních konfliktů a příčin, které přispěly k jeho rozdmýchání. Někdy se v této souvislosti namísto termínu „příčin“ hovoří o rizikových faktorech občanských válek, neboť přítomnost určitého faktoru (např. výskyt určitých přírodních zdrojů v oblasti) nemusí nutně vést k vypuknutí konfliktu. Pouze lze identifikovat vyšší náchylnost dané lokality k možné občanské válce.

Vzhledem koncepčnímu zaměření této práce se nadále podrobněji zabývám jen přírodními zdroji jako faktorem, o kterém se odborných kruzích diskutuje, jako možným spouštěčem vedoucím ke vzniku civilních konfliktů.²⁰

Nutnost analyzovat přírodní zdroje jako možnou příčinu civilních konfliktů je akcentována zejména tím, že subsaharská Afrika je oblast nesmírně bohatá na nejrůznější přírodní zdroje (ropa, diamanty, vzácné dřevo apod.) a přesto, nebo možná právě proto, nesmírně sužovaná chudobou, nedostatkem a násilnostmi. Vzhledem k tomuto paradoxu dochází k označování právě oněch přírodních zdrojů za možnou příčinu občanských válek v regionu. My se této tématice věnujeme v nyní otevírané podkapitole.²¹

S uvažováním o přírodních zdrojích jako o předpokládané příčině občanských válek se lze primárně setkat u autorů, kteří přicházejí s konstrukcemi typologií možných příčin občanských válek.

V českém prostředí takovouto typologii příčin ozbrojených vnitrostátních konfliktů nabízí například Gedlu, který považuje za jejich hlavní motivy: a) etnické rozpory, b) degradaci životního prostředí, a za c) problém distribuce přírodních zdrojů (Gedlu dle Vaďura 2004: 12).

Obdobně ve svém pokusu o klasifikaci rizikových faktorů vedoucím k občanským válkám S. Woodward identifikuje tři vzájemně soupeřící školy, přičemž každá z nich přichází s odlišnou argumentací příčin těchto konfliktů. První z těchto interpretací autorka označuje

²⁰ Kapitola pojednává o přírodních zdrojích jako možné příčině občanských válek obecně, nikoliv pouze v subsaharské Africe, přičemž na předmětnou oblast je však pozornost zaměřena primárně. Podrobnosti o přírodních zdrojích jako případné příčině občanských válek ve vztahu jen k oblasti subsaharské Afriky lze nalézt v empirické části práce.

²¹ Přírodní zdroje bývají obvykle subsumovány pod ekonomické příčiny občanských válek. V této práci jsou ovšem řazeny z důvodu větší přehlednosti a jejich relevantnosti pro vysvětlení vzniku konfliktů jako samostatná kategorie. Přesto je žádoucí mít na paměti vzájemnou závislost ekonomických příčin civilních konfliktů s problematikou přírodních zdrojů a obě podkapitoly číst jako vzájemně na sebe navazující a doplňující se.

jako 1) *kulturní argumentaci*, jejíž zastánci považují za příčinu občanských válek kulturní odlišnost. Druhou perspektivu Woodward nazývá 2) *ekonomickou argumentací* a identifikuje ji s výstupy výzkumného týmu Světové banky vedeného Paulem Collierem. Ti vycházejí z přesvědčení, že občanská válka je zapříčiněna povstanci usilujícími o ekonomické zisky. Z hlediska předmětu zájmu této práce je pak nutno zdůraznit, že zástupci této argumentace vysvětlují riziko občanských válek mimo jiné i na základě pozitivní korelace mezi existencí těchto konfliktů a závislostí země na vývozu primárních komodit. Občanské války jsou v tomto pojetí způsobovány chamtivostí (*greed*) rebelů a tudíž i příležitostmi získat příjmy z přírodních zdrojů. A konečně třetí současnou školou zkoumající příčiny občanských konfliktů, která ovšem dle autorky není tak prominentní jako ty předchozí, je 3) *argumentace politickým režimem (the political-regime argument)*. Základní postulát této argumentační linie lze zachytit tak, že občanská válka je zapříčiněna autoritářskou vládou, či absencí demokracie (Woodward 2007: 149-151).

S argumentací stavějící na hypotéze, že přírodní zdroje je možné považovat za příčinu občanských válek, se lze dále setkat v rámci jednotlivých studií a monografií, které však nemají ambici konstruovat ucelené typologie příčin vnitrostátních konfliktů.

V rámci takto koncipovaných výzkumných projektech zaujímají významné postavení ty, které uvažují o přírodních zdrojích jako případné determinantě civilních konfliktů v rámci širší perspektivy ekonomických stimulů občanských válek.

Jednou z prvních takovýchto prací, jež mimo jiné odstartovaly novou vlnu zájmu o tematiku příčin občanských válek, patří studie P. Colliera a A. Hoeffler (1998), zabývající se právě ekonomickými důvody těchto konfliktů. Rozhodnutí o tom, zda rebelové rozpoutají povstání je výsledkem úvah o pravděpodobnosti vítězství rebelů a jejich důsledků. Výchozím bodem zkoumání je tedy teorie užitekosti (*utility theory*), stavějící na předpokladu, že rebelové povedou občanskou válku pokud její uvažované přínosy (daňová základna státu, přírodní zdroje) převažují nad náklady konfliktu, jako je ztráta příjmu během konfliktu (Collier, Hoeffler 1998: 563-564). Za rozhodnutím vést občanskou válku tudíž stojí ekonomický kalkul, zda se daný konflikt povstalcům vyplatí či nikoliv. Přičemž povstanci jsou ochotni s rostoucí významností potenciálních zisků akceptovat případnou rostoucí délku konfliktu (Collier, Hoeffler 1998: 566).

Význam ekonomických motivů, přičemž za jeden z nejvýznamnějších lze jistě považovat potencionální příjmy ze surovin, pro vznik konfliktů zřejmě částečně potvrzují i závěry Jeffreyho Herbsta. Ten totiž analyzoval problematiku, jak v oblasti subsaharské Afriky

vůdci rebelů motivují své následovníky k účasti na válkách. Uzavřel přitom, že téměř všichni využívají právě ekonomické stimuly. Realizují ovšem i jiné motivační strategie, včetně politické indoktrinace, etnické mobilizace a donucení. Použitá taktika primárně závisí na charakteru konfrontovaného státu. Proto povstalci, kteří čelí kompetentní národní armádě, budou muset rovněž vybudovat životaschopné ozbrojené síly. Naopak rebelové bojující se slabým a zkorumpovaným státem si mohou dovolit více věnovat ekonomickým agendám a uplatňovat častěji donucení. Protože v současné subsaharské Africe podle autora převládají právě takovéto slabé státy s neefektivními armádami, setkáváme se tak u povstalců stále častěji s praktikami rabování a násilí proti obyvatelstvu. Řešení pro něj primárně představuje posílení stáních a vojenských kapacit těchto států (Herbst 2000: 270, 286-287).

Autoři identifikovali čtyři proměnné, které jsou významnými faktory ovlivňujícími vznik a trvání občanských válek. První a pro účely této studie rozhodující skutečností je výskyt přírodních zdrojů a jejich konfliktní potenciál. Autoři totiž docházejí ke zjištění, že nejprve nárůst zásob přírodních zdrojů umocňuje riziko války, protože jsou s tímto spojené rostoucí příjmy státu (větší zdanitelná základna), které pro rebely zvyšují atraktivitu ovládnutí státu. Ovšem poté velmi vysoká úroveň zásob přírodních zdrojů naopak redukuje nebezpečí konfliktu skrze nárůst finančních příjmů státu využitelných na zlepšení jeho obraných kapacit (Collier, Hoeffler 1998: 571).

Collier a Hoeffler své dosavadní závěry do určité míry přehodnotili a modifikovali v článku *Greed and grievance in civil war* (2004).²² Vyšli přitom z dichotomického teoretického rámce, že vznik občanských válek může být vysvětlen buď existencí závažných křivd (*grievance*) jako je nerovnost, nedostatek politických práv, politický útlak či etnická a náboženská rozdělení ve společnosti. Naproti tomu postavili teorii chamtivosti (*greed theory*)²³, vycházející z předpokladu, že příčinou rebelie mohou být atypické příležitosti (*opportunities*) pro vybudování povstalecké organizace a okolnosti generující ziskové příležitosti. V tomto chápání lze povstalectví považovat za podnik zaměřený na zisk získaný z drancování. Přičemž na základě výsledků analytických ekonometrických modelů se přiklonili k teorii chamtivosti, které přikládají větší vysvětlující sílu.

Autoři takto opouštějí jako neudržitelnou předchozí pozici, že vysoký postkonfliktní prospěch má tendenci ospravedlnit dlouhé občanské války. Jelikož povstalci často berou

²² Dřívější verze této studie byly autory postupně uvolněny již v letech 1999, 2000 a 2002.

²³ Někdy se v této souvislosti hovoří o dichotomii motiv – příležitost, kdy příčinou konfliktu na jedné straně je např. existenci politického útisku, etnické křivdy (jako motivu), na druhé straně pak vhodné ziskové příležitosti (přírodní zdroje, externí financování) sloužící jako vhodná příležitost pro rozpoutání konfliktu.

v úvahy více než pouhé náklady konfliktu, autoři navrhuji obecnější teorii, porovnávající příležitosti rebelie vůči jejím omezením (Collier, Hoeffler 2004: 563-564).

Následně proto přicházejí s faktory ovlivňujícími příležitost k rebelii. Prvním (1) z nich je dostupnost financí, kdy přítomnost a export primárních komodit podstatně zvyšuje riziko konfliktu, jelikož činí občanskou válku více atraktivní a proveditelnou, neboť přírodní zdroje představují potenciální prostředek pro financování rebelů. Další proměnou představují (2) náklady rebelie. Naopak autoři našli jen málo důkazů, že křivda (např. nerovnost, útlak, nedostatek politických práv) je významným determinantem konfliktů (Collier, Hoeffler 2004: 588-589).

Tento myšlenkový posun analyzovaných autorů byl ovšem završen až v jejich další studii. Ta vyšla z tradičního dělení teorií příčin občanských válek na ty, které se zaměřují na 1) proveditelnost rebelie (*feasibility*), a ty stavějící na 2) motivacích povstalců, mezi jejíž dvě varianty patří a) teorie chamtivosti (*greed*) a b) teorie křivd (*grievance*). Jelikož tyto proměnné významně ovlivňují náchyllost státu k občanské válce, dle autorů tak potvrzují relevanci a explanační prvořadost teorie proveditelnosti pro vysvětlení vzniku konfliktů před přístupem vycházejícím z motivace rebelů. Závěr tedy zní, že v souladu s hypotézou proveditelnosti se prokázalo, že kde je rebelie finančně a vojensky proveditelná, tam k ní také dojde. Motivace není rozhodující, neboť bude zaplněna vhodnou agendou (Collier, Hoeffler, Rohner 2009: 24).

Nejprve byl, zjednodušeně řečeno, vznik konfliktu vysvětlován jako důsledek racionálního ekonomického kalkulu potenciálních rebelů. Ti srovnávali případné zisky války s jejími možnými náklady. Ukázal-li se konflikt finančně výhodným, povstalcí sáhli po zbraních. Jednalo se tedy o teorii založenou na motivu, který reprezentoval ekonomický prospěch. V rámci dichotomie dvou variant ekonomických teorií příčin konfliktu, teorie proveditelnosti (*feasibility*) a teorie motivů, vycházeli tedy autoři z druhé z nich.

Následně stále v rámci konceptu motivace, jako rozhodujícího faktoru konfliktů, se autoři přiklonili k teorii chamtivosti (*greed*). Naopak odmítli tzv. křivdy (politický útlak, diskriminace menšin) jako akcelerátor konfliktu. Důležitým popudem k rozpoutání násilí sice zůstávala snaha o osobní obohacení. Přesto došlo k určitému vychýlení ve prospěch přístupů založených na proveditelnosti. Do rozhodování o vyvolání občanské války totiž nově podle autorů vstupují i faktor vhodných příležitostí konfliktu, tedy finanční zázemí rebelů, náklady povstání, vhodnost terénu, finanční a vojenská síla vlády apod.

Teoretický obrat je u Colliera a jeho spolupracovníků završen příklonem k teorii proveditelnosti a opuštěním přístupů založených na motivaci. Ta v rozhodování o vstupu do

občanské války nehraje roli. Naopak pokud se vyskytnou faktory vhodné pro vypuknutí konfliktu (dostatek mladých mužů, horský terén, finance) a povstání se ukáže vojensky a finančně proveditelným, tak k němu bez ohledu na důvody může dojít.

Problematikou ekonomických otázek v rámci občanských válek se soustavně zabývá i program *Economic Agendas in Civil Wars* (dále též „EACW“). Poukazuje například na rostoucí trend samofinancování současných ozbrojených konfliktů a strategickou důležitost lukrativních přírodních zdrojů v mnoha válkách, k čemuž přispívá i liberalizovaného prostředí mezinárodního obchodu. V rámci výstupů programu se rovněž poukazuje na omezenou využitelnost konceptu *greed* a *grievance* ze studií Colliera a Hoeffler pro vysvětlení počátků konfliktů. Spíše je zaujímana ta perspektiva, že vzájemné oddělování a ostré stavění do protikladu zdůvodnění příčin konfliktu, jež vychází z ekonomické teorii hrabivosti, proti kulturní teorii křivd, je do značné míry umělým. Spíše jejich vzájemná kombinace a doplnění může přispět k objasnění kořenů občanských válek.

Navíc podle zjištění programu EACW snaha rebelů o získání kořisti, ani lepší příležitost pro povstání umožněná přístupem k finančním a přírodním zdrojům, nefigurovala jako jediná či primární příčina civilních konfliktů. Občanské války spíše spouštěla vzájemná kombinace ekonomických motivů a vhodných příležitostí k jejich vedení (*opportunities*), spolu s dlouhotrvajícími křivdami pramenícími mimo jiné ze špatné správy (*bad governance*) či právě nespravedlivé distribuce přírodního bohatství (Ballentine 2004: 3-4).

Ačkoliv výstupu programu EACW uvádějí, že žádný z jimi studovaných konfliktů nelze označit za čistě poháněný jen přírodními zdroji. Potvrzují významnou korelaci mezi závislostí státu na exportu primárních komodit a rizikem výskytu občanské války z důvodu rebelií, jejichž cílem je chamtivost (*greed*), tedy snaha obohatit se na oněch zdrojích. Ovšem závislost na přírodních zdrojích není sama o sobě spolehlivým indikátorem určujícím, kde se příští občanská válka pravděpodobně vyskytne. Podle autorů totiž korelace mezi nebezpečím konfliktu a závislostí na přírodních zdrojích není přímá. Další kritické proměnné přispívají k možnosti vzniku konfliktu jako je slabé vládnutí, korupce, politická nestabilita a způsob státního nakládání s přírodními zdroji²⁴ (Ballentine 2004: 4).

Taktéž Le Billon zastává premisu, že surovinově bohaté země čelí vyššímu riziku rozpoutání občanských válek (Le Billon 2001: 10).

²⁴ Za příklad je uváděna Sierra Leona, dříve stabilní země produkující diamanty, která v důsledku špatného řízení a korupce se propadla do krvavé občanské války (Ballentine 2004: 4).

Naopak pouze slabou spojitost mezi exportem primárních komodit a rizikem občanské války identifikovali při své analýze Fearon a Laitin (2002). Povstání by sice mělo být snadněji proveditelné, pokud mají rebelové snadno dostupné zdroje svého financování. Autoři ovšem pochybují, zda export primárních komodit představuje dobré měřítko finančního potenciálu rebelů. Statistické údaje totiž převážně pracují s vývozem tržních plodin a ropy, což jsou zdroje, které lze bez kontroly národních distribučních sítí a přístavů, a dalo by se doplnit, že i bez značných apriorních finančních a technických prostředků, jen obtížně využívat. Vhodnější se proto těmto odborníkům jeví, zaměřit se ve vztahu k finančnímu potenciálu rebelů zejména na přítomnost nerostů a pašovaného zboží (*contrabands*), kdy kontrola i malého území může generovat značné zisky (Fearon a Laitin 2002: 29-30).

Fearon uvedené potvrzuje i ve své pozdější práci (2005: 483), když tezi, že země s vyšším procentem národních příjmů pramenících z obchodu s primárními komoditami jsou více náchylné k vypuknutí občanské války, označuje za nestabilní, neboť malé změny v datech a metodice jej značně oslabují.

V návaznosti na to autor argumentuje, že neexistuje silný a významný empirický vztah mezi exportem primárních komodit a vypuknutím občanské války. Přesto mezi danými proměnnými jistou souvislost lze nalézt, což je částečně důsledkem toho, že do primárních komodit byl zahrnován také export ropy. Fearon totiž vysledoval, že vývoz ropy je významněji spojen s možností vzplanutí konfliktu. Nepovažuje ovšem za pravděpodobné, že export ropy s sebou nese vyšší riziko občanské války, protože by ropa poskytovala lepší možnosti financování případných rebelů. Přijatelnější se mu jeví vysvětlení, že vysoká úroveň vývozu ropy značí slabší stát. Podle autora totiž existuje přímý důkaz, že státy exportující ropu mají méně spolehlivé a kompetentní instituce než jiné země se stejnou úrovní příjmů. Ač Fearon tento předpoklad explicitně pojmenovává, lze mít za to, že hovoří právě o konsekvencích fenoménu rentiérského státu. Slabost institucí povstalcům usnadňuje možnost odtržení se od státu či jeho ovládnutí, což může přispívat k větší četnosti občanských válek (Fearon 2005: 503-504).

Uvažování o pouze některých přírodních zdrojích jako příčině civilních konfliktů je blízké i dalším analytikům (Lujala, Gleditsch a Gilmore 2005). Ti vytvořili systematickou studii účinků primárních („nedrancovatelných“) a sekundárních („drancovatelných“) diamantů na občanské války. Zjistili přitom, že diamanty sice mají význam pro četnost občanských válek, ale že riziko vzniku konfliktu neovlivňují obecně. Většina diamantově bohatých zemí byla postižena válkami (zejména země s primárními diamanty), ale jejich

účinek na vznik konfliktů závisí podle autorů především na míře etnické fragmentace. Diamanty tudíž ovlivňují převážně etnické války.

Druhé zobecnění zmiňovaných autorů je snad ještě zásadnější. Z hlediska konfliktního potenciálu diamantů totiž značně záleží na geologické formě diamantových ložisek. Snadno těžitelné zdroje jako například sekundární diamanty totiž mohou být použity k financování probíhajících konfliktů. Naopak přítomnost sekundárních, těžko „drancovatelných“, diamantů může dokonce i snížit riziko vzniku a četnosti výskytů občanských válek. S tím souvisí i třetí zjištění, podle něhož dopad sekundárních diamantů na vznik konfliktů byl po konci studené války podstatně vyšší než dříve. A konečně se autoři rovněž domnívají, že jejich výsledky naznačují, že diamanty jsou z hlediska konfliktu nebezpečné pouze poté, co těžba již začala. Pouhý objev diamantů, zdá se, nemá žádný účinek na občanské války (Lujala, Gleditsch a Gilmore 2005: 559-560).

V protikladu k Fearonovi či Laitinovi mezi významné proponenty existence souvislosti mezi nebezpečím vypuknutí občanské války a výskytem přírodních zdrojů lze zařadit Michaela L. Rosse, který v současnosti patří mezi nejvlivnější badatele v této oblasti.

Ross ve své studii (2003: 3-4), poukazuje na dosavadní odborné závěry, mimo jiné, že přírodní zdroje a zejména ropa a drahokamy²⁵ hrají klíčovou roli při vyvolání, prodlužování a financování konfliktů. Autor v této souvislosti zdůrazňuje, že přírodní zdroje nejsou nikdy jediným zdrojem konfliktu. Ten je vždy způsoben komplexním souborem skutečností mezi než obvykle patří chudoba, etnické a náboženské křivdy a nestabilní vlády. Přesto přírodní zdroje zesilují nebezpečí vzniku občanské války a ztěžují její případné vyřešení. Navíc závislost na přírodních zdrojích nikdy nečiní konflikt nevyhnutelným.²⁶

Podle Rosse závislost státu na přírodních zdrojích má tendenci zvyšovat náchylnost země k občanské válce v důsledku působení čtyř efektů. Tím prvním je, že závislost na přírodních zdrojích (1) poškozují ekonomickou výkonnost země, jelikož omezuje ekonomický růst a přispívá k nárůstu chudoby. Dalším efektem přírodních zdrojů může být, že (2) oslabují samotné vlády, a to především svým působením na zvyšování korupce a omezení odpovědnosti vlád (Ross 2003: 5-13). Přírodní zdroje mají dále vazbu na občanské války na základě toho, že (3) napomáhají financovat povstalecká hnutí (Ross 2003: 18).

²⁵ Mezi přírodní zdroje zapříčiňující konflikty Ross zařazuje zejména ropu a těžké nerosty – včetně zlata, coltanu, diamantů a dalších drahokamů. Avšak i jiné typy zdrojů hrají svou roli např. dřevo. Jako o přírodním zdroji lze uvažovat také o drogách, které jsou také spojeny s několika konflikty (Ross 2003: 3).

²⁶ Podle Rosse na každý stát bohatý na přírodní zdroje a trpící občanskou válkou připadají dvě nebo tři surovinově oplývající země, které se konfliktu vyhnuly (Ross 2003: 4).

Dalo by se generalizovat, že Ross (2003) na tomto místě identifikuje zejména faktory, které mají pouze *nepřímí* vliv na občanské války. Vliv přírodních zdrojů na ekonomiku a státnost totiž nepůsobí jako bezprostřední příčina konfliktu. Spíše je možné hovořit o tom, že vytváří podmínky, které mohou přispět k případnému rozpoutání války. Ta se pak primárně nevede o přírodní zdroje, její účastní si ostatně ani nemusí být vědomi toho, že přírodní bohatství stojí v jejím pozadí. Okamžitým faktorem stojícím za rozhodnutím o vstupu do války je totiž slabá ekonomická výkonnost a tím chudoba, případně slabost vlád, které nejsou schopny zajistit ani základní státní funkce a služby. Jako stimul k případné rebelie může rovněž posloužit vědomí nízké úrovně státnosti, s tím spojených omezených obranných kapacit státu, a z tohoto plynoucí relativní snadnosti jeho ovládnutí. Přesto faktor přírodních zdrojů, jenž je jakoby ukryt v pozadí a kauzální nexus s vypuknutím konfliktu je slabý, má rozhodující úlohu při zvýšení náchylnosti země k občanské válce v uvedeném smyslu.²⁷

Rovněž není zcela jednoznačné, zda Ross s vlastností přírodních zdrojů spočívající v jejich schopnosti přispět k financování rebelů, pracuje jako bezprostřední kauzální příčinou stojícím za racionálním kalkulem rebelů o vstupu do války, či pouze jako s faktorem, který umožňuje případnou změnu trvání konfliktu a jeho další charakteristiky. Vzhledem k tomu, že jejich vliv je v Rossově podání zřejmě jen nepřímý v tom smyslu, že přispějí k umocnění již dříve učiněného rozhodnutí o vstupu do konfliktu (z jiných důvodů), bude o financování rebelů podrobněji pojednáno v následující části práce, která analyzuje přírodní zdroje jako faktor mající vliv na trvání konfliktu.

Naopak další Rossův argument svědčí o i možnosti přímého působení přírodních zdrojů na vznik občanských válek, neboť postuluje, že (4) lidé žijící v regionech bohatých na zdroje, mají ekonomickou motivaci k vytvoření samostatného státu, což může vést k secesionistickým snahám a případné občanské válce (Ross 2003: 15). Podle Rosse přírodní zdroje lokalizované zejména v okrajových částech země navíc oslabují stát tím, že vláda zpravidla ztrácí teritoriální kontrolu nad těmito oblastmi, jelikož ty jsou předmětem zvýšeného zájmu různých kriminálních skupin a soukromých armád (*warlords*).

Obdobně o přírodních zdrojích jako o možné přímé příčině civilních konfliktů uvažuje Renner, podle něhož v mnoha případech je těžba komodit sama o sobě zdrojem konfliktu (Renner 2002: 39).²⁸ Svě uplatnění přitom najde logika, že přírodní zdroje přitahují skupiny, které mohou tvrdit, že jejich akce jsou poháněny nevyřešenými křivdami, což může být

²⁷ Vzhledem k provedené deskripci pouze nepřímého působení těchto aspektů spojených s přítomností přírodních zdrojů, bude o této problematice podrobněji pojednáno v podkapitole 3.6., která je věnována vlivu přírodních zdrojů na kvalitu institucí a ekonomickou výkonnost státu a tím právě zprostředkovaně na občanské války.

²⁸ Suroviny byly zdrojem konfliktu například v Indonésii, v Papui Nové Guineji (Bougainville) či v oblasti delty Nigeru v Nigérii (Renner 2002).

například politický útlak nebo upírání menšinových práv, ale ve skutečnosti usilují o obohacení se prostřednictvím nelegální těžby surovin. Takovéto skupiny iniciují násilí ne nezbytně nutně za účelem svržení vlády, ale primárně vedeni úmyslem získat a udržet kontrolu právě nad lukrativními přírodními zdroji, jakožto jedním z mála zdrojů bohatství a moci v chudých společnostech (Renner 2002: 7).

Podle Rennera (2002: 8) ovšem těžba komodit může zapříčinit konflikt i na základě jiného mechanismu. Ten vychází z toho, že negativní jevy svázané s extrakcí přírodních zdrojů převážně nesou lokální komunity, což pochopitelně může vyvolávat množství drobných konfliktů. Přičemž autor má za to, že množství těchto lokálních konfliktů se může rozvinout do otevřených secesionistických snah a tudíž regulérní občanské války. Tento způsob vzniku civilního konfliktu akcentuje i Le Billon (2001: 23).

U Rennera tudíž lze nalézt dvojí mechanismus vlivu primárních komodit na přímé vypuknutí občanských konfliktů. Vypomůžeme-li si terminologií Colliera a jeho spolupracovníků, je možno říci, že podle Rennera občanské války rozdmýchává jak chamtivosti (*greed*), tedy snaha rebelů obohatit se prostřednictvím nelegální těžby, tak i případné křivdy (*grievance*) pocíťované místním obyvatelstvem, které převážně trpí nežádoucími externalitami exploatace přírodních zdrojů.

Se specifickou teoretickou konstrukcí dvou trajektorií vedoucích ke konfliktům v surovinově bohatých zemích přichází Le Billon (2001). Autor sice uznává, že politické a ekonomické mechanismy vystavující tyto země riziku válek jsou nejrůznější. Přesto lze dle něj identifikovat jisté obecné vývojové vzorce, které jsou specifické pro tzv. benevolentní rentiérské státy (*benevolent rentier states*) a predátorské rentiérské země (*predatory rentier states*).

V případě benevolentních rentiérských států vládcí praktikují strategii spočívající na uspokojování obyvatelstva snižováním daní nebo poskytováním patronáže z veřejných zdrojů. Tyto země v disproporčně vysoké míře spoléhají na fiskální transfery surovinové renty ve prospěch svých občanů. Netypickým není ani dotování cen potravin a dalších spotřebních komodit. Legitimita získaná takovými praktikami je však v případě náhlých poklesů renty a úsporných opatření rychle narušena. Případě významných ekonomických otřesů mohou propuknout nepokoje a rabování, které mohou směřovat až k otevřenému konfliktu (Le Billon 2001: 18).²⁹

²⁹ Za příklad takového vývoje Le Billon udává Libérii pod vládou prezidenta W. Tolberta. Ten v roce 1979 zvýšil ceny importované rýže dosud financovaná z příjmů z exportu minerálů, což vyústilo v masivní nepokoje a rabování. Po dalším roce byl prezident sesazen vojenským pučem řízeným Samuelem Doem (Le Billon 200: 18-19).

Naopak fungování predátorských rentiérských států vychází z odlišné logiky. Vládcí těchto zemí využívají příjmy ze surovin k vybudování represivního bezpečnostního aparátu a k vyplácení odměn úzkému okruhu svých politických a ekonomických podporovatelů, včetně zahraničních společností a jejich vlád, což postupně vede k ustavení nepokryté kleptokracie. Výjimkou není ani zřízení několika vzájemně soupeřících a tím se *de facto* vyvažujících bezpečnostních složek, či spoléhání se na podporu jiných zemí či žoldnéřů. Proto případná stagnace ekonomiky a snížené množství distribuované renty poskytnu stimul ke vzestupu násilí (Le Billon 2001: 20).³⁰

Le Billon ovšem vymezuje ještě další typ surovinové války, kterou označuje jako konflikty kvůli exploataci přírodních zdrojů (*conflicts over resource-exploitation*) nebo také distribuční konflikty.³¹ Vznikají v důsledku sporů o vlastnictví a alokaci příjmů z přírodních zdrojů. Důvodem mohou být rovněž lokální negativa jejich těžby (například ostrov Bougainville). Zdrojem těchto konfliktů jsou vždy přímé či nepřímé důsledky exploatace zdrojů. Mezi nimi Le Billon například vyjmenovává snahu získat větší podíl na příjmech, ztrátu lokálního živobytí, restriktce v přístupu k některým zdrojům jako je voda, změny v sociálních strukturách a hodnotách místních komunit, imigraci a excesy bezpečnostních sil (Le Billon 2001: 23-25).

Závěrem této části tak lze u přírodních zdrojů jako možného činitele vzniku civilních konfliktů konstatovat, že v odborných kruzích existuje do značné míry shoda ohledně jejich významnosti. Ač nelze zapomínat na argumenty, že empirický vztah mezi exportem primárních komodit a rizikem občanské války je pouze slabý (Fearon, Laitin). Případně, že přírodní zdroje působí rizikově až v souvislosti s existencí slabých státních institucí, korupcí, politickou nestabilitou, nespravedlivým rozdělením zdrojů apod. (Ballentine). S jistou opatrností je možno v této části práce prezentované teze zobecnit v tom smyslu, že přírodní zdroje zřejmě činí zemi náchylnější k občanským válkám. Nesoulad ovšem panuje v tom, které konkrétní přírodní zdroje takto působí a jaký je mechanismus tohoto vlivu.

Někteří autoři (Collier, Hoeffler) vyšší pravděpodobnost vzniku konfliktu přičítají obecně exportu primárních komodit. Jiní zdůrazňují relevanci pouze některých komodit, například ropy a drahokamů (Ross), či pouze ropy (Fearon). Poukazováno je rovněž na vliv těch zdrojů, jež nejsou technologicky náročné na těžbu (aluviální diamanty), nebo u nichž

³⁰ Tento proces ilustruje Le Billon vývojem opět v Libérii, a to po puči v roce 1980, kdy se k moci dostal Samuel Doe, jenž spolu s politickou elitou země usiloval primárně o vlastní obohacení, což nakonec vyústilo v krvavou občanskou válku (Le Billon 2001: 20-21).

³¹ S analogickým mechanismem vzniku konfliktu pracuje i Renner (srov. výše).

existuje možnost jejich snadné exploatace, případně možnost jejich kontroly na poměrně malém území (určité nerosty a pašované zboží). K této hypotéze mají blízko zejména Fearon a Laitin.

Neexistuje ani jednoznačný konsenzus ohledně přesného mechanismu působení přírodních zdrojů na ozbrojené konflikty. Mohou ovlivnit riziko vypuknutí konfliktu zejména *přímo*, tedy prostřednictvím faktorů zkoumaných především v této podkapitole. Příkladem takového působení může být například argument, že přírodní zdroje zvyšují pro rebely atraktivitu ovládnutí státu (tedy kontroly centrální moci), či motivují povstalce, jako potencionální zdroj financí, k získání jejich kontroly, navíc jako zdroj prostředků činí povstání možným (tedy argument chamtivosti (*greed*) v podání Colliera a Hoeffler). Mohou rovněž podporovat secesionistické snahy v surovinově bohatých regionech (Ross).

Mechanismus působení přírodních zdrojů na civilní konflikty ovšem může být i zprostředkovaný. *Nepřímé* působení přírodních zdrojů se projevuje například v tom, že jejich přítomnost (zejména těžba ropy) může přispět k oslabení státních institucí a tím přispět k možnosti snadnější realizace konfliktu (Fearon, Laitin). Argumentuje se rovněž tím, že přírodní zdroje umožňují povstání, jelikož mimo státnosti oslabují i ekonomiku státu. Lze je rovněž zneužít i k financování ozbrojené kampaně, která však má naprosto jinou motivaci (Ross).

A právě na nepřímé působení přírodních zdrojů na občanské války se zaměří následující kapitoly. Předmětem analýzy bude rozbor vlivu přírodních zdrojů na trvání, způsob vedení a jejich působení na další charakteristiky občanských válek. Stranou nezůstane ani otázka vlivu přírodních zdrojů na kvalitu institucí a ekonomickou výkonnost státu a tím zprostředkovaně na možné občanské války.

3.4. Přírodní zdroje jako zdroj financí a faktor ovlivňující trvání války

Při zvažování přírodních zdrojů jako prostředku pro financování vojenských kampaní a faktoru ovlivňujícího délku konfliktu je nutné mít na paměti, že válčící strany mají tendenci využívat jakýkoliv jim dostupný prostředek k financování války (srov. Le Billon 2001: 30). Přírodní zdroje, více než co jiného, jsou tomu vhodným nástrojem. To je dáno zejména jejich výjimečnou náchylností k drancování, způsobenou jejich fixní lokací, a to často ve vzdálených oblastech, minimálními požadavky na infrastrukturu potřebnou k jejich zdanění či obchodování a tím zachování schopnosti jejich exploatace i v průběhu konfliktu (Le Billon 2001: 30-31). I z tohoto důvodu stojí za podrobnější analyzování jejich role v civilních konfliktech.

Právě Le Billon je jednoznačně přesvědčen o tom, že dostupnost přírodních zdrojů a soutěž o jejich kontrolu obecně konflikty prodlužují (Libérie). Mohou totiž podpořit slabší stranu a umožnit jí pokračování ve vedení vojenských operací a dále zachovat přístup k přírodnímu bohatství. Bohatství spojené s kořistením přírodních zdrojů komplikují dosažení míru dále tím, že ne všechny povstalecké frakce jsou vždy ochotné respektovat rozhodnutí vedení o složení zbraní. Navíc objeví-li se podle autora v konfliktu logika, že profit má prioritu nad politikou, existuje riziko, že válka se stane stále více tažena komerčními motivy a hospodářským sebe-zájmem válčících stran. U mnoha konfliktů původně financovaných zahraničním aktérem (UNITA v Angole, Rudí Khmerové v Kambodži), umožnil přístup povstalců k přírodním zdrojům jejich pokračování i po stažení vnější podpory.

Na druhou stranu absence přírodních zdrojů podle Le Billona automaticky neznamená, že by válka musela být nutně kratší. Neexistující přístup povstalců ke komoditám totiž může zintenzivnit vykořisťování a útoky na civilní obyvatelstvo. Autor dále konstatuje, že se zdá, že neexistuje žádné jasné spojení mezi přístupem válčících stran ke zdrojům a útokům na civilní obyvatelstvo. Neboť, ač je v teoretické rovině v souvislosti s bohatými příjmy rebelů z přírodních zdrojů očekávána změna zaměření vedení války z napadání obyvatelstva na více konvenční způsob vedení boje, praxe tomu příliš neodpovídá. Uvádí se, že i bohaté povstalecké organizace (RUF, UNITA) se dopouští na základě taktických, neekonomických, úvah násilí na obyvatelstvu (Le Billon 2001: 45-46).

Přírodní zdroje mohou rovněž prolongovat konflikt, jelikož umožňují povstalcům realizovat soukromou surovinovou diplomacii, která jim zajišťuje získání diplomatické a logistické podpory regionálních i globálních politiků (UNITA v Angole) (Le Billon 2001: 45-46). Otevřeně řečeno, suroviny poskytnou povstalcům možnost koupit si zahraniční jištění. A konečně podle zmíněného autora zdroje prodlužují občanské války tím, že oslabují vyhlídky na úspěšné zprostředkování míru třetí stranou. Přístup k přírodním zdrojům totiž působí na mezinárodní hráče jako rozdělující faktor. Váha bilaterálních aktérů je omezena tím, že hrozí jejich přizpůsobení se domácím zájmům, které mohou usilovat o zisk surovinových příjmů. Rovněž vliv multilaterálních organizací je značně omezen. Válčící strany mají dostatečné příjmy ze surovinové renty a nejsou tudíž závislé na jejich finanční podpoře (Le Billon 2001: 48).

Přírodní zdroje mohou ovšem na trvání civilního konfliktu zapůsobit ještě jiným způsobem. Jak bylo výše poukázáno, přírodní zdroje tendují konflikty spíše prodlužovat, avšak Le Billon připouští, že je mohou rovněž několika způsoby zkracovat. Mohou 1) vyprodukovat ohromné množství příjmu pouze pro jednu z válčících stran a tím přispět

k jejímu rozhodnému vítězství (Angola). Dále 2) lepší a větší přístup vlád ke zdrojům může motivovat rebely ke zběhnutí na její stranu. Navíc poskytuje podnět k zahájení mírových jednání a přiláká vůdce rebelů do centra moci. 3) Snaha přizivit se větším dílem na surovinových příjmech může vnést nejednost do povstaleckých řad a ve svém důsledku vést až k disintegraci a fragmentaci hnutí (Rudí Khmerové v Kambodži). A konečně 4) ozbrojené skupiny těžící přírodní zdroje čelí riziku ztráty lidové podpory a politické legitimacy, jelikož je protivníci mohou vykreslovat jako skupinu kriminálníku motivovanou jen ekonomickým sebe zájmem (Le Billon 2001: 48-50).

Vazbu délky trvání konfliktu a přírodních zdrojů zkoumá také Ohmura. Přichází přitom se zjištěním o zásadně odlišném vlivu „drancovatelných“ a „nedrancovatelných“ přírodních zdrojů na zkoumanou veličinu. Autorovi výsledku ukazují, že přítomnost pro rebely snadno přístupných surovin (*lootable*), má tendenci generovat delší konflikty. Tento závěr podle autora působí kontra intuitivně, jelikož přírodní bohatství by mělo posílit kapacity povstalců, což by mělo zvýšit pravděpodobnost jejich vítězství. Důvodem může dle Ohmury být to, že občanské války poskytují rebelům příležitost k obohacení, kteří tak preferují pokračování v bojových operacích před skončením konfliktu.

Naopak u obtížně přístupných a těžitelných přírodních zdrojů (*non-lootable*) Ohmura zdůrazňuje to, že obecně redukuje dobu trvání konfliktu zejména tím, že takové občanské války končí formálními dohodami nebo vítězstvím vlády. Důvodem může být to, že u těchto zdrojů je pravděpodobnější jejich kontrola vládou, čímž dochází ke změně rovnováhy moci v její prospěch (Ohmura 2012: 23-24).

Jak již bylo uvedeno v předcházejících částech práce, Ross ve své studii (2003: 3-4) argumentuje, že přírodní zdroje a zejména ropa a drahokamy hrají klíčovou roli nejen při vyvolání, ale i při případném prodlužování a financování konfliktů. Přírodní zdroje podle této logiky mohou ztěžovat případné vyřešení civilních konfliktů.

Tyto konsekvence jsou podle tohoto autora způsobeny mimo jiné tím, že přírodní zdroje napomáhají financovat povstalecká hnutí. Rozeznává přitom tři základní způsoby, jak rebelové využívají přírodní zdroje pro své financování. Jednak mohou tyto zdroje těžit a prodávat samotní povstalci.³² Dále získávají rebelové finanční prostředky tím, že prodají budoucí práva k těžbě surovin, aniž by dosud kontrolovali oblasti, kde se nacházejí (tzv. *booty*

³² Lze zde zařadit případy angolské UNITA, nejrůznější skupiny v DRK, sierra leonskou RUF či liberijskou NPFL.

futures)³³. Posledním způsobem financování je vydírání těžařských společností či únosy jejich zaměstnanců a požadování výkupného za jejich vydání³⁴ (Ross 2003: 18).

Rovněž Renner (2002: 7) se domnívá, že v některých místech, drancování přírodních zdrojů, zejména ropy, minerálů, kovů, drahokamů nebo dřeva, umožnilo pokračování těchto občanských válek, které byly vyvolány dalšími faktory, například je zpočátku poháněly křivdy (*grievances*) nebo ideologické otázky a jejich financování zprvu zajišťovaly supervelmoci nebo jiní externí podporovatelé. Drancování přírodních zdrojů podle Rennera prodloužilo několik konfliktů v rozvojových zemích, přičemž nezanedbatelná byla například role diamantů v Sierra Leone, Demokratické republice Kongo a Angole (Renner 2002: 22).

V této souvislosti se Renner podrobně zabývá problematikou využitelnosti přírodních zdrojů pro financování občanských válek. Z hlediska aktérů přitom usuzuje, že primární komodity běžně využívají na financování vojenských aktivit státní i nestátní skupiny.

Z nestátních aktérů profitují z drancování zdrojů nejen různá separatistická hnutí a povstalci bojující za svržení centrální vlády, ale i regionální válečníci (*warlords*) a další predátorské skupiny, jejichž motivy jsou více kriminální než politické (Renner 2002: 11).

Za účelem získání příjmů ze surovin pro vedení dalších bojů praktikují tyto skupiny několik možných taktik. Předně se samy za pomoci svých bojovníků mohou snažit drancovat stávající zásoby minerálů, drahokamů nebo dalších surovin. Mají rovněž možnost udělovat nelegální těžební koncese společnostem, které jsou s nimi ochotné uzavřít smlouvu a následně těžit suroviny na jimi kontrolovaném území. Nabízí se jim dále příležitost zapojit civilní obyvatelstvo do nucených (či špatně honorovaných) těžebních prací. Někdy se tyto nestátní aktéři spokojí s pouhým „zdaňováním“ těch, kteří participují na získávání přírodních zdrojů. Vybírají rovněž výkupné za povolení transportu komodit přes jejich sféru vlivu na zamýšlené trhy (Renner 2002: 12). Běžným je i vydírání a vybírání poplatků od těžebních společností. K tomu lze využít hrozbu napadení ropovodních potrubí, či jiných narušení přepravních tras, nebo únosy jejich zaměstnanců (Le Billon 2001: 32).

Ve vztahu k vládě jako dalšímu možnému aktérovi konfliktu, dospívá Renner k přesvědčení, že přestože jejich spoléhání se na přírodní zdroje jako možnosti financování vojenských operací, byť se může zdát být pouhým výkonem svrchovaného práva, přesto i u těchto vládních aktivit se mohou objevit sporné nebo dokonce nezákonné prvky.

³³ Vzorovým je obchod mezi Denis Sassou-Nguesso bývalým konžským (Brazzaville) prezidentem a francouzskou těžařskou společností Elf-Aquitaine, jehož milice v roce 1997 rozpoutali krvavou občanskou válku (Ross 2003: 23-24).

³⁴ Za příklad může posloužit občanská válka v Kolumbii, Súdánu či Aceh (Indonésie).

Odhlédneme-li od pochybné demokratické legitimacy některých režimů využívajících surovinovou rentu, nelegální aspekt využívání příjmů z komodit podle zmiňovaného autora spočívá v udělování koncesí k těžbě způsobem, který obchází platné zákony. Surovinové zdroje příjmů navíc bývají uchovávané mimo oficiální účetnictví a slouží nejen k nákupu zbraní a vojenského zařízení, ale také k obohacování zkorumpovaných elit (např. Angola, Libérie, Kambodža). V jiných případech vládní jednotky používají extrémní násilí k vylištění surovinově bohatých oblastí a jejich udržení pod vládní kontrolou (např. Súdán) (Renner 2002: 12).

Renner taktéž přichází se sumarizací dosavadních odborných zjištění ohledně faktorů, které ovlivňují, zdali jsou vlády a nestátní aktéři schopni zužitkovat určité přírodní zdroje.

V prvé řadě upozorňuje na koncept Philippe Le Billona, což analytik, jenž se řadí mezi autory, kteří jsou přesvědčeni, že tam kde se politická nestabilita zvrhne v regulérní ozbrojený konflikt, hrají přírodní zdroje strategickou roli při jeho dalším udržování (Le Billon 2001: 27). Tento koncept je založen na rozlišování mezi blízkými (*proximate*) a vzdálenými (*distant*) zdroji. Jeho myšlenka pak spočívá v tom, že čím vzdáleněji (ve smyslu prostorovém i politickém) je přírodní zdroj lokalizován od centra vládní kontroly (jádra její moci), tím obtížnější je pro ni udržet nad tímto zdrojem kontrolu tváří v tvář povstalcům. Dále jsou odlišovány tzv. bodové (*point*) zdroje, jež charakterizuje koncentrace na malých oblastech, kapitálově náročná extrakce a malé zapojení pracovní síly,³⁵ a rozptýlené (*diffuse*) zdroje,³⁶ které bývají rozprostřeny na rozlehlých oblastech, jejich exploatace není kapitálově náročná a umožňuje hromadné zapojení lidské pracovní síly.³⁷ Závěr ohledně jejich využitelnosti je potom ten, že bodové zdroje jsou snadněji kontrolovány jednou ze stran konfliktu, zatímco z rozptýlených zdrojů může profitovat celá řada aktérů (Renner 2002: 12).³⁸

Z hlediska použitelnosti přírodních zdrojů pro financování válečných aktivit je významná rovněž otázka „drancovatelnosti“ (*lootability*) a „blokovatelnosti“ (*obstructability*) určitých primárních komodit, což je opět téma zkoumané Le Billonem a Rennerem. Zmíněný charakter určitých přírodních zdrojů je významný zejména na základě toho, že vlády obvykle mají dostatečné kapacity pro těžbu komodit bez ohledu na to, kde se na jejich území nacházejí. Naopak povstalci disponují často pouze omezenými technickými a finančními možnostmi, což limituje jejich schopnost exploatovat některé zdroje.

³⁵ Z těchto zdrojů (ropa, měď) nejvíce profitují vlády jejich spojenci (Le Billon 2001: 37).

³⁶ Za příklad jsou udávány především diamanty, u nichž se lze setkat se dvěma hlavními druhy výskytu. Zatímco kimberlijské diamanty se nacházejí koncentrovaně, pak tzv. aluviální (naplavené) diamanty mohou být nalezeny v řečištích, táhnoucích se přes rozsáhlá území.

³⁷ Je uváděno, že okolo dvou třetin chudých zemí produkujících aluviální (naplavené) diamanty bylo ovlivněno ozbrojenými konflikty (Le Billon 2001: 38).

³⁸ Hlubší analýzu této problematiky lze nalézt v Le Billon (2001: 33-38).

Proto je pro schopnost financování povstaleckých operací zásadní „drancovatelnost“ (*lootability*) některých typů přírodních zdrojů, tedy jejich charakter spočívající v tom, že se snáze hodí ke kořistění. Ten ovlivňují zejména vlastnosti a geografická lokace komodit. Pro rebely jsou nejnáze přístupné přírodní zdroje, které mají vysokou hodnotu, jsou snadno transportovatelné, jejich získávání nevyžaduje přílišnou mechanizaci a nacházejí se spíše na rozsáhlých teritoriích než v malých lokacích, které lze snadněji ubránit (Le Billon 2001: 34). Například povstalecky vhodnou činností je těžba drahého dřeva, jakožto poměrně jednoduchá činnost a investičně nenáročná aktivita, která zaručuje rychlou návratnost a masivní zisk. Naopak rozsáhlé důlní operace často zůstávají nad možnostmi nestátních aktérů, což znemožňuje drancování určitých komodit (typicky těžba ropy ze dna moří).

Ovšem skutečnost, že povstalci nekontrolují určitá naleziště nebo nejsou schopni těžít některé druhy komodit, neznamená, že by přítomnost těchto zdrojů nemohli vůbec finančně využít. V této situaci vstupuje do hry dále faktor „blokovatelnosti“ (*obstructability*) určitých zdrojů. Pod tímto pojmem rozumíme schopnost povstalců blokovat dodávky přírodních zdrojů do zpracovatelských závodů nebo na příslušné trhy. U surovin náročných na dopravu tak rebelové mohou například získávat platby od vlády a ropných společností na základě hrozeb bombovými útoky na ropné potrubí (viz Kolumbie či Súdán) (Renner 2002: 12-13). Schopnost financovat povstalecké aktivity tak závisí na jejich možnosti narušit přepravní cesty komodit, což je pochopitelně obtížnější u drobných diamantů než u zmíněného ropného potrubí.

Lze tudíž shrnout, že šance vlády, respektive rebelů, získat přístup k příjmům z přírodních zdrojů závisí na několika faktorech. Jednak jde 1) o schopnost zabezpečit těžební oblast. Dalším faktorem je 2) specifická lokace a způsob exploatace přírodních zdrojů, které determinují přístupnost ke zdrojům prostřednictvím produkce, krádeží či vydírání. Vliv mají rovněž 3) fyzické a tržní vlastnosti komodit, které předurčují jejich přístup na trhy. A konečně nelze opomenout ani 4) praktiky společností, které spolurozhodují o tom, s jakou lehkostí mohou válčící strany suroviny kontrolovat (Le Billon 2001: 31).³⁹

³⁹ Le Billon dokonce provádí typizaci jednotlivých přírodních zdrojů z hlediska jejich přístupnosti pro povstalce. Ta je vysoká například u aluviálních diamantů a minerálů. Střední pak u dřeva a zemědělských komodit. Naopak nízkou možnost profitu pro povstalce představuje ropa těžená v pobřežních vodách či v hluboko uložené minerály (srov. Le Billon 2001: 33).

3.5. Vliv přírodních zdrojů na způsob vedení a další charakteristiky občanských válek

Otázky diskutované v předchozí kapitole, tedy podmínky přístupu válčících stran k přírodním zdrojům, chcete-li jejich „drancovatelnost“ (*lootability*), jsou podle Le Billona rozhodující pro druh a průběh ozbrojených konfliktů. Specifické vlastnosti určitých komodit tak představují proměnnou ovlivňující konflikt (Le Billon 2001: 30). Lze tudíž konstatovat, že Le Billion nejen spojuje přírodní zdroje jako celek se zvláštním průběhem konfliktu, odlišným od jiných válek motivovaných a poháněných jinými prostředky, ale vedení války a její charakter navíc ovlivňuje to, který konkrétní přírodní zdroj stojí v jejích základech.

Vlastnosti produkovaných přírodních zdrojů tak podle Le Billona mohou hrát roli při determinování typu vojenské aktivity, jelikož mohou kontextualizovat strategii, taktiku a kapacity válčících stran. Konflikty tak mohou reagovat či se adaptovat na vlastnosti dostupných přírodních zdrojů. Tedy konkrétní existence kombinace blízkých (*proximate*) versus vzdálených (*distant*) zdrojů a bodových (*point*) versus rozptýlených (*diffuse*) zdrojů může předurčit typ a charakter případného surovinového konfliktu. Autor na tomto základě rozlišuje čtyři typy ozbrojených aktivit: 1) *coup d'état*, 2) warlordismus (*warlordism*), 3) secesionismus (*secession*) a 4) nepokoje, respektive rolnické/masové povstání (*rioting/pesant/mass rebellion*) (Le Billion 2001: 38-39).

Přítomnost blízkých (*proximate*) a zároveň bodových (*point*) přírodních zdrojů umožňuje jejich mnohem snazší kontrolovatelnost vládou než povstaleckými hnutími. Konflikt tak bude zpravidla, pokud vůbec propukne, nabývat podoby rychlého ovládnutí státu prostřednictvím puče v hlavním městě⁴⁰ (srov. Le Billion 2001: 38-39).

Naopak rozptýlené (*diffuse*) zdroje, které jsou lokalizované v oblastech vzdálených od centra moci (*distant*), jsou snadněji využitelné a tržně obchodovatelné pro nejrůznější ilegální skupiny, což vede k jejich spojení s warlordismem. Rebelové v těchto případech vytvářejí oblasti své *de facto* suverenity, prosazované prostřednictvím násilí a definované kriminálními a obchodními sítěmi. Tyto oblasti jim navíc poskytují životaschopné základny, na něž mohou rebelové ustoupit v případě neúspěchu při svržení vládnoucího režimu⁴¹ (Le Billion 2001: 40).

Naopak existence sice vzdálených (*distant*) zdrojů, které jsou ovšem koncentrovány bodově (*point*), vede ke zcela jiné logice konfliktu. Jelikož přístup k těmto zdrojům se pro rebely může ukázat být obtížným, ne-li zcela nemožným, a navíc se často k takovému přístupu od povstalců vyžaduje získání suverénních práv nad danou oblastí, lze na straně rebelů očekávat spíše uplatnění strategie secesionismu než warlordismu. Secesionistická

⁴⁰ Například Kongo (Brazzaville) (1993-4; 1997).

⁴¹ Například Taylor v Libérii (po roce 1989), RUF v Sierra Leone, Filipíny.

hnutí, neschopná nebo neochotná získat kontrolu nad centrální vládou, mají zájem na deklarování svých suverénních práv a nároků nad lukrativními periferními oblastmi, které považují za své⁴² (Le Billon 2001: 41).

A konečně rozptýlené (*diffuse*) zdroje (zejména zemědělské komodity, orná půda) spojené s velkým množstvím producentů, nacházejí-li se poblíže center moci, mají pravidelnou souvislost s nepokoji. Vytvářejí zdroje podpory pro různá rolnická či jiná masová povstání, v nichž zpravidla hrají významnou roli třídní a etnické otázky. Vysídlení obyvatelstva, poškození rolníků zemědělskými korporacemi a nevyhovující pracovní podmínky na plantážích vytváří podhoubí pro politickou mobilizaci a případné rozšíření revolučních bojů. Podle autora jsou tyto konflikty typické pro oblast Latinské Ameriky a jihovýchodní Asie (např. Nikaragua, Chiapas v Mexiku). Potřeba značného množství pracovní síly pro získání příjmů z komodit a problémy s kontrolou rolníků, pracujících na rozsáhlých oblastech, nevytváří v těchto situacích vhodné podmínky pro warlordismus. Vhodnějšími jsou právě nejrůznější formy participativních rebelií, kdy povstalci vystupují spíše jako protektor místního obyvatelstva (např. částečně FARC) (Le Billon 2001: 42-43).

Charakteristickým pro způsob vedení civilních konfliktů souvisejících s přírodními zdroji je podle Rennera zacílení většiny násilí proti civilnímu obyvatelstvu. Ozbrojené skupiny se snaží zastrážit místní obyvatelstvo, získat jejich poslušnost nebo za použití teroru vylihnout celé oblasti, jelikož hlavním cílem těchto konfliktů je ustavení nezpochybnitelné kontroly nad příslušnými zdroji. Lidské zdroje jsou v těchto konfliktech sekundární. Část povstaleckých skupin pro ně totiž nemá téměř žádné využití. V úvahu připadá jen nucená práce lokálního obyvatelstva při těžbě nebo jejich násilné rekrutování do řad rebelů. Důvodem je to, že narozdíl od ideologicky založených hnutí, ta, jež sledují pouze získání surovinného bohatství, totiž nesoutěží o srdce a mysl místních obyvatel (Renner 2002: 13-14). K vyčištění rozsáhlých oblastí od původního obyvatelstva však za účelem neproblematické těžby mohou přistupovat i samotné státy (viz výše Súdán).

Průběh surovinových konfliktů je nadto často zasažen jistou zvrácenou logikou. Povstalecké skupiny, které žijí z příjmů z exploatace zdrojů totiž mají zvláštní zájem na zachování válečného *status quo*, případně i na prodloužení konfliktu. Uvedené totiž pro ně bývá atraktivnější volbou než možné urovnání konfliktu, protože jim umožňuje podržet si své výsadní postavení a propůjčuje kvazi-legitimitu jejich akcím (Renner 2002: 14).

Roli přírodních zdrojů z hlediska intenzity konflikty se věnuje i Le Billon. Na jednu stranu podle něj mohou komodity přispět k zintenzivnění konfrontací o ekonomicky významné

⁴² Za příklad Le Billon uvádí Západní Saharu v Maroku nebo Aceh v Indonésii.

oblasti (Sierra Leona, Kambodža). Na druhé straně může přítomnost surovin svádět k udržování tzv. „pohodlného patu“. Válčící strany v této situaci mají tendenci vést konflikt pouze na nízké úrovni intenzity, což jim umožní relativně poklidné pokračování se v obohacování se na přírodních zdrojích (srov. Le Billon 2001: 47).

Do surovinových konfliktů rovněž bývají zapojovány nejrůznější soukromé subjekty jako například soukromé vojenské společnosti či skupiny žoldáků, což dále utváří specifický charakter těchto konfliktů. Renner uvádí, že několik vlád (např. Angoly, Sierry Leone, a Papui-Nová Guineji) se využilo služby těchto entit při boji proti rebelům, přičemž k jejich zaplacení využily příjmy z přírodních zdrojů nebo jim poskytly koncese na těžbu diamantů a jiných komodit. Taktéž nadnárodní ropné a důlní společnosti při ochraně svých zařízení často spoléhají na soukromé bezpečnostní síly.

Způsob vedení analyzovaného typu konfliktů rovněž determinuje masivní šíření ručních palných a lehkých zbraní v konfliktních oblastech. Surovinové války jsou primárně vedeny právě těmito zbraněmi. Důvodem je zejména to, že jsou levné, široce dostupné, snadno se dají ukrýt a propašovat. Výhodou rovněž představuje jejich snadné použití a údržba (Renner 2002: 20).

Občanské války, jež mají významnou surovinou dimenzi, lze typicky charakterizovat jejich provázaností s kriminálními aktivitami. Renner konstatuje, že jelikož mnoho aktivit souvisejících se surovinovými konflikty je nezákonných a zahrnuje aktéry pochybné legitimacy, mají pro tyto konflikty zvláštní význam obchody na šedém a černém trhu. Trh se zbraněmi je úzce spojen s nelegálním obchodem se surovinami. Zbraně a komodity tak často putují po stejných trasách, jen v opačných směrech, jelikož zisky z prodeje komodit slouží k financování nákupu zbraní. Jindy se vojenské vybavení přímo směňuje za přírodní zdroje (Renner 2002: 20).

Na základě provedeného rozboru lze vyjádřit přesvědčení, že surovinové války vykazují množství shodných rysů s charakteristikami připisovanými tzv. novým válkám (*new wars*). Nové války představují teoretický koncept, jenž do odborné diskuse vnesla především Mary Kaldor (1999; 2007).

Koncept nových válek je možné popsat jako nový druh mezinárodních nebo občanských válek, respektive konfliktů nízké intenzity, které navzdory své pravidelné lokalizaci zahrnují nespočet transnacionálních propojení a vazeb, takže je u nich stále těžší rozpoznat rozdíly mezi vnitřním a vnějším, agresí a represí, lokálním a globálním. Jedná se o nový typ organizovaného násilí, úzce související s globální érou, který se rozvinul během

posledních dekád dvacátého století, a to zejména v Africe a ve východní Evropě. Pojem nové války má přitom sloužit k odlišení od dříve převládajícího vnímání konvenčních válek, které jsou autorkou označovány jako staré války (*old wars*) (Kaldor 2007: 1-2).

Kaldor (2013) dále charakterizuje nové války tím, že se obvykle odehrávají v oblastech, kde státy byly výrazně oslabeny v důsledku otevření se zbytku světa. Autorka tak znovu naznačuje úzkou souvislost těchto válek s globalizací. Navíc v těchto oblastech selhává tradiční rozlišování mezi státním a nestátním, veřejným a soukromým, vnějším a vnitřním, ekonomickým a politickým, a dokonce i rozdíl mezi válkou a mírem. Toto selhání binárních distinkcí je zároveň příčinou i důsledkem násilí.

V souladu s Kaldor můžeme říci, že nové války mají specifickou logiku, která je odvozena z rozdílů mezi starými a novými válkami z hlediska aktérů, cílů, metod a forem financování. V dimenzi aktérů odlišnost spočívá v tom, že zatímco ve starých válkách bojovaly pravidelné ozbrojené síly států, pak v nových válkách bojují různé kombinace sítí státních a nestátních aktérů (například soukromé bezpečnostní společnosti, žoldnéři, džihádisté, různí válečníci (*warlords*) či jiné polovojenské jednotky). Z hlediska válečných cílů se ve starých válkách především bojovalo z geopolitických a ideologických důvodů. Nové války lze naopak vystihnout jako války vedené ve jménu určité identity (např. etnické, náboženské nebo kmenové). Cílem politiky založené na identitě je pak získat pro určité skupiny přístup ke státu, spíše než realizovat určité politiky nebo programy v širším veřejném zájmu. A co je důležité, sama politika založená na identitě je konstruována prostřednictvím války, jelikož politická mobilizace kolem identity je, spíše než nástrojem války, jejím prvořadým cílem (Kaldor 2013: 2).

Oba diskutované typy válek se rovněž rozcházejí v oblasti používaných metod. Ve starých válkách představovala bitva rozhodující vojenské střetnutí. Metoda způsobu vedení války spočívala v získání území vojenskými prostředky. V protikladu k uvedenému, v nových válkách jsou rozsáhlé bitvy vzácné a území je ukořistěno politickými prostředky, prostřednictvím zisku kontroly nad obyvatelstvem. Typickou bojovou technikou je založena na vysídlení místního obyvatelstva, tedy na násilném přemístění těch s odlišnou identitou nebo názory. Násilí jako způsob kontroly území tak z velké části směřuje proti civilistům, spíše než proti nepřátelským silám. Kaldor předemětné druhy válek odlišuje i na základě forem jejich financování. Staré války byly z velké části financovány samotnými státy zejména zdaněním nebo vnějšími spojenci. V nových válkách se naproti tomu objevují nové formy predátorského soukromého financování, které zahrnují kořistění a plnění, „zdanění“ humanitární pomoci, podporu ze strany diaspory, únosy za výkupné nebo nelegální obchod

s ropou, diamanty, drogami a lidmi. Autorka v této souvislosti polemizuje s argumentem, že nové války jsou motivovány výlučně ekonomickým ziskem, jelikož podle ní je obtížné rozlišovat mezi těmi, kteří používají krytí politickým násilím a politickou argumentací z ekonomických důvodů, a těmi, kteří se zapojují do predátorských ekonomických aktivit za účelem financování jejich politických motivací. Lze tak shrnout, že zatímco ekonomiky starých válek byly typicky centralizované, soběstačné a mobilizovaly obyvatelstvo. Nové války reprezentují součást otevřené, decentralizované globalizované ekonomiky, v nichž je participace obyvatelstva nízká a jsou závislé na příjmech z pokračujícího násilí (Kaldor 2013: 2-3).

Implikace těchto rozdílů lze podle Kaldor vymezit tak, že zatímco staré války inklinovaly k extrémům, neboť každá strana se snažila vyhrát. Nové války mají tendenci se dále šířit a přetrvávat nebo se obnovovat, jelikož každá ze stran profituje, ať už v politickém nebo ekonomickém smyslu, ze samotného násilí spíše než z možného vítězství. Nadto staré války byly spojeny budováním států (*state building*), nové války naopak přispívají k postupnému demontování státu (Kaldor 2013: 3).

Na tomto místě lze tudíž zobecnit, že ačkoliv teoretický koncept nových válek přináší množství zajímavých náhledů a shodných prvků, nelze jej bez dalšího ztotožňovat s konflikty, které mají významnou surovinou dimenzi. Formálně je takovéto ztotožnění znemožněno již tím, že nové války představují mnohem širší explanační instrument, jelikož mimo jiné zahrnují i mezinárodní války, zatímco zde zkoumané surovinové konflikty jsou v této práci pojímány úžeji, jakožto občanské války, tedy rozsáhlé organizované násilí odehrávající vnitrostátně, nikoliv mezi dvěma státními subjekty.

Na další problémy narážíme při substantivní komparaci nových válek a surovinových konfliktů. Nápadné podobnosti jsou sice vykazovány v dimenzi aktérů, metod a způsobů financování. I konflikty založené na přírodních zdrojích zpravidla zahrnují širokou škálu státních a především nestátních aktérů. Rovněž v nich obvykle bývá jako metoda boje využíváno násilí, které je z velké části směřováno proti civilnímu obyvatelstvu, aby povstalci získali kontrolu nad určitým územím. A konečně i v nich je rozhodujícím zdrojem příjmů nelegální, predátorské získávání financí. Surovinové zdroje se ovšem typicky zásadně rozcházejí s předpokládaným cílem a charakterem nových válek jako konfliktů vedených ve jménu určité identity (např. etnické, náboženské nebo kmenové). Ačkoliv jistě může existovat občanská válka s významnou dimenzí v rovině přírodních zdrojů, která je primárně vedena identitními motivy (např. snahou určité etnické skupiny získat nezávislost), a zdroje v ní zastupují pouze faktor umožňující zahájení konfliktu nebo jeho další financování. Převládají

odborné pojetí surovinových konfliktů, k němuž se rovněž přikláním, je takové, že surovinové konflikty vznikají (srov. výše) především v důsledku křivd a negativních externalit spojených s těžbou komodit nebo v důsledku chamtivosti určitých aktérů, kteří sáhnou po zbrani, jelikož si chtějí přisvojit zisky generované exploatací surovin. Identitu jako motiv těchto konfliktů lze tudíž považovat až za sekundární, i když její instrumentální politizace může významně přispět k rozdmýchání konfliktu či účelovému zakrytí pravých motivů.

Ostatně popis nových válek jako identitních konfliktů je z teoretického hlediska obtížně udržitelný, jelikož význam identity pro vznik konfliktů byl v poslední dekádě v odborných kruzích spíše umenšován. Identita (a především etnicita) jako zdroj občanských válek je tak značně sporné téma, na němž se nemohou shodnout ani přední badatelé. Přesto, zdá se, začínají převládat hlasy, které buď jednoznačně odmítají jakýkoliv vztah mezi etnickou pluralitou země a její zvýšenou náchylností ke konfliktům (Fearon, Laitin 2002). Nebo ty, které obhajují tezi, že v existenci etnicky rozdělené společnosti samé o sobě, nelze vidět nebezpečí vzniku občanských válek. Dle tohoto směru se etnicita může stát příčinou konfliktu jen zprostředkovaně, pokud dojde k jejímu probuzení například skrze diskriminaci etnické menšiny či prostřednictvím záměrné politizace otázky soužití etnických skupin politickými elitami (Rawlison 2003). Na základě uvedeného mám za to, že uvádět jako jeden z definičních rysů nových válek problém identity, je možné považovat za problematické.

3.6. Vliv přírodních zdrojů na kvalitu institucí a ekonomickou výkonnost

Odborné kruhy opakovaně poukazují na problém nízké úrovně státnosti a slabosti států a jejich ekonomik v oblasti subsaharské Afriky (srov. Herbst 2000). Je zdůrazňováno, že mnoho afrických vůdců v období po získání nezávislosti nebylo úspěšných při rozšiřování rozsahu státní moci tak, aby zcela kontrolovali území celého státu. Vládní kontrola se zpravidla omezuje na politické jádro země, zatímco odlehlejší oblasti podléhají různě odstupňované úrovni kontroly. Až na určité výjimky rovněž nedošlo k dostatečné konsolidaci státní autority. Politikové totiž byli pouze pod malým tlakem, aby rozšířili a dále posílili daňový systém. Naopak se často uchýlovali k taktice vlastního obohacení. Rovněž nebylo uděláno vše proto, aby především obyvatelstvo žijící mimo hlavní města se cítilo symbolicky svázáno se státem a tím došlo k utvoření koherentní národní pospolitosti (Herbst 2000: 133-134).

I proto se jeví žádoucím podrobněji prozkoumat mechanismus působení přírodních zdrojů na africké státy a potažmo občanské války. Již v kapitole věnované analýze negativního působení přírodních zdrojů byla zmíněna jejich inverzní korelace ve vztahu

k státnosti a ekonomické výkonnosti příslušných zemí. Zmínit vliv přírodních zdrojů na kvalitu institucí a ekonomiku i v rámci kapitoly o jejich vlivu na občanské války, má však svůj nesporný význam. Primární komodity totiž nemusí na civilní konflikty mít jen přímý, bezprostřední dopad. Přírodní zdroje totiž mohou některou zemi dovést na pokraj konfliktu i *nepřímo*, zprostředkovaně. Právě tento mechanismus je předmětem otevírané podkapitoly.

Zpravidla totiž vliv přírodních zdrojů na ekonomiku a státnost nepůsobí jako bezprostřední příčina konfliktu. Spíše vytváří podmínky, které mohou přispět k zvýšení náchylnosti země ke konfliktu, tedy k případnému rozpoutání války. Ta se pak primárně nemusí vést o komodity. Strany konfliktu si ostatně ani nemusí být vědomy, že přírodní bohatství stojí v jeho pozadí. Okamžitým faktorem stojícím za rozhodnutím o vstupu do války zde totiž bývají právě negativní externality rentiérství například v podobě slabé ekonomické výkonnosti a chudoby, případně slabosti vlád, které nejsou schopny zajistit ani základní státní funkce a služby. Jako stimul k případné rebelii může rovněž posloužit vědomí nízké úrovně státnosti, s tím spojených omezených obranných kapacit státu, a z tohoto plynoucí relativní snadnosti jeho ovládnutí. Přesto faktor přírodních zdrojů, jenž je jakoby ukryt v pozadí a jeho kauzální nexus s vypuknutím konfliktu je málo zřetelný, má rozhodující úlohu při zvýšení náchylnosti země k občanské válce. Lze tak předpokládat, že k některým civilním konfliktům by bez deformujícího působení rentiérství nedošlo.

Otázky zprostředkovaných účinků komodit na konflikty jsou pochopitelně diskutovány i odborných kruzích, ač se tak někdy děje spíše intuitivně než v souvislosti s hledáním příslušné kauzality. Již v souvislosti s analýzou působení přírodních zdrojů jako možné příčiny občanských válek bylo představeno, že podle Rosse (2003) má závislost státu na přírodních zdrojích tendenci zvyšovat náchylnost země k občanské válce na základě čtyř efektů. Nejméně u dvou těchto efektů se lze přiklonit k jejich zařazení mezi mechanismus nepřímého působení na civilní konflikty.

První vychází z postulátu, že závislost na přírodních zdrojích poškozuje ekonomickou výkonnost země, jelikož omezuje ekonomický růst a přispívá k nárůstu chudoby. Ekonomiky orientované na export primárních komodit vykazují pomalejší růst než ekonomiky zemí chudých na přírodní zdroje. Vývoz těchto zemí není dostatečně diverzifikován, jsou proto náchylnější k změnám cen vyvážených surovin. Na suroviny orientované ekonomiky dále neprodukuje dostatek výrobků a potravin, jež musí následně draze kupovat na světových trzích. Surovinově bohaté státy se potýkají s vyšší mírou chudoby, neboť jejich vlády poskytují nedostatečné sociální služby, nezajišťují svým občanům vzdělání a zdravotní péči (Ross 2003: 5-6).

Druhý nepřímý efekt spočívá v tom, že přírodní zdroje oslabují samotné vlády, díky vlivu na bujení korupce, omezení odpovědnosti vlád a slabou státnost. Pro korupci vytváří vhodné prostředí obrovské a těžko kontrolovatelné množství prostředků z příjmů z přírodních zdrojů.⁴³ Tyto příjmy se mohou rovněž dostat do rukou povstalců například na základě nelegální těžby a následně posloužit ke korumpování vládních úředníků. Slabost států pak způsobuje ochabující efektivita státní byrokracie, která zajištěna příjmy z přírodního bohatství, nepotřebuje vybírat daně, což vede k tomu, že si nemusí udržet náležitou efektivnost. Navíc tato logika snižuje odpovědnost vlády, jelikož zjednodušeně řečeno, ta přestává být závislá na finančních příjmech od svých občanů, nemusí se tudíž ohlížet na jejich názory a požadavky. S tím je spojena menší demokratičnost vlád, útlak opozice a zvýšené výdaje na armádu. Nevýkonnost státní byrokracie se rovněž projevuje ve špatném fungování zdravotní péče, školství a služeb pro občany. (Ross 2003: 7-13).

Rozhodující pro vznik konfliktu jsou faktory usnadňující povstání, což na straně vlády znamená finanční, organizační či politická slabost státu⁴⁴ spojená s nedostatečnou místní kontrolou, nevhodnou a korupční protipovstaleckou politikou (terorizování místního obyvatelstva) (Fearon a Laitin 2002: 3-4).

3.7. Generalizace

Odpovídáme-li na otázku, proč jsou některé země více náchylné ke konfliktům založených na přírodních zdrojích, lze souhlasit s Rennerem, že přítomnost, dostupnost a „dranovatelnost“ (*lootability*) těchto zdrojů představuje klíčové faktory při rozpoutání a dalším udržování těchto konfliktů. Sama o sobě však existence těchto prvků nemůže tuto náchylnost zcela vysvětlit, jelikož existují i empirické příklady, které ji vyvracejí. Vypuknutí takovýchto občanských válek je tak výsledkem kombinace politických, sociálních, ekonomických a vojenských faktorů, které přispívají k vytvoření slabých, obvykle represivních a nedemokratických, států a zranitelných ekonomik. Ovšem k této zranitelnosti opět přispívají i bohaté zásoby přírodních zdrojů, které mimo jiné mohou mít negativní ekonomické důsledky (srov. Renner 2002: 15-16). Souvislost přítomnosti přírodních zdrojů a občanských válek je tak zcela zásadní. Potvrzuje se tak výrok Davida Keena, že v období po

⁴³ Za příklad může posloužit situace v Angole, kde se dle zprávy Mezinárodního měnového fondu v roce 2001 z vládních účtů kvůli korupci ztratila 1 miliarda dolarů (Ross 2003: 9).

⁴⁴ Vzhledem k tomuto ekonomické proměnné jako příjem na hlavu jsou pro Fearona a Laitina důležité primárně kvůli tomu, že představují náhradu za státní administrativu, armádu a policejní kapacity (Fearon a Laitin 2002: 4). Nezpůsobují konflikt tedy samy o sobě, ale poskytují dle autorů důkaz o úrovni státních kapacit. Nízký příjem na hlavu značí slabé státní instituce a tedy situaci výhodnou pro organizování povstání.

skončení studené války se válka stále více stávala pokračováním ekonomiky jinými prostředky (Keen podle Le Billon 2001: 30).

Je tudíž možné konstatovat, že v odborných kruzích existuje v zásadě shoda o významu přírodních zdrojů pro občanské války. Nepanuje však konsenzus ohledně přesného mechanismu tohoto působení. Budeme-li se nejprve věnovat otázce vzniku konfliktu, lze s drobnými úpravami přejmout Humphreysiho (2004: 511-513) shrnutí šesti základních, v odborné literatuře se vyskytujících, mechanismů vzniku občanských válek. Těchto šest mechanismů vzniku konfliktu lze dále dělit na dvě základní skupiny působení na jeho počátek. Primární komodity totiž nemusí na civilní konflikty mít jen přímý, bezprostřední dopad. Tedy být bezprostředním motivem, který stál za rozhodnutím, jít do ozbrojené konfrontace. Přírodní zdroje totiž mohou některou zemi dovést na pokraj konfliktu i *nepřímo*. V tomto smyslu působí přírodní zdroje zprostředkovaně, když většinou oslabováním státnosti či ekonomické výkonnosti země připravují podmínky pro vypuknutí občanské války.

Mezi přímé mechanismy působení přírodních zdrojů na občanské války lze zařadit tyto Humphreysiho kategorie. První mechanismus předpokládá korelaci mezi oběma proměnnými na základě toho, že konflikty vznikají na základě chamtivosti rebelů (*greed*), kteří z nich chtějí profitovat. Lze se setkat s jeho třemi subvariantami, když předně Collier a Hoeffler zdůraznili, že domácí skupiny se mohou zapojit do kvazi-trestné činnosti (konfliktu), aby dosáhly zisku z přírodních zdrojů nezávislých na státu. Dále například Fearon a Laitin tvrdí, že přírodní zdroje zvyšují hodnotu ovládnutí států, a tím působí motivačně ve vztahu k rozpoutání války. Poslední varianta tohoto argumentu vychází z předpokladu, že pokud přírodní zdroje jsou soustředěny v určitém regionu, mohou u nespokojených skupin vytvářet představu, že od odtržení od státu může být životaschopné, a tím opět rozdmýchat konflikt (*the greedy rebels mechanism*). Druhý mechanismus rovněž spojuje vznik a trvání konfliktu s chamtivostí, nikoliv však rebelů. Vychází přitom z předpokladu, že existence přírodních zdrojů může být podnětem pro různé třetí strany (například státy nebo korporace), aby se zapojily nebo dokonce podporovaly občanské války (*the greedy outsiders mechanism*).

Závislost na přírodních zdrojích může být za třetí spojena i s vysvětlováním konfliktů na základě křivd (*grievance*), spíše než chamtivosti. Občanské války způsobené křivdami, vycházejícími z existence přírodních zdrojů, lze považovat v závislosti na konkrétních okolnostech za přímý i nepřímý důsledek přítomnosti surovin. Existují alespoň čtyři varianty tohoto mechanismu. Předně může v zemích se střední úrovní závislosti na přírodních zdrojích docházet k přechodným nerovnostem, jakožto součástí rozvojového procesu. Dále ekonomiky, které jsou závislé na přírodních zdrojích, mohou být náchylnější k obchodním

otřesům, což může způsobit nestabilitu a nespokojenost v rámci skupin, které byly otřesy nejvíce zasaženy. Zdá se, že tyto varianty mají vliv na občanské války pouze zprostředkovaně, když za jejich rozpoutáním z hlediska motivu by měly stát primárně slabé rozvojové a ekonomické výsledky, nikoliv samotné přírodní zdroje. Za další, rovněž samotný proces extrakce surovin může působit křivdy, například prostřednictvím nucené migrace, což může vyvolat konflikt. Konečně jako motiv ke konfliktu může posloužit vědomí nespravedlivého rozdělení bohatství z přírodních zdrojů. V rámci posledních dvou variant lze jistě hovořit o jejich přímém vlivu, neboť v základech těchto konfliktů existuje vědomí toho, že za křivdami stojí právě zdroje (*the grievance mechanism*).

Další mechanismus spočívá v tom, že přírodní zdroje mohou poskytnout způsob, jak financovat povstání, které je však motivováno primárně jinými důvody. Financováním se zvyšuje šance na úspěch a tím i odhodlání vstoupit do konfliktu. Toto působení lze mít za přímé, jelikož ač povstalci v těchto konfliktech pozvednou zbraně z nejrůznějších důvodů, bez přítomnosti zdrojů, které zajistí jejich proveditelnost, by k nim nedošlo (*the feasibility mechanism*).

Naopak mezi mechanismy nepřímého vlivu přírodních zdrojů na civilní konflikty patří následující, pátý, předpoklad. Podle něj v zemích závislých na přírodních zdrojích mohou být státní struktury významně slabší, než v jiných zemích. Má přitom dvě varianty. Předně pokud nejsou občané zdaněni vládou, mají nad státy menší moc. Ty navíc mají pouze malou potřebu reagovat na požadavky svých občanů, což může vést k odcizení a případné občanské válce. Druhá varianta pak tvrdí, že vlády, které se spoléhají na přírodní zdroje, spíše než na zdanění svých občanů, nevytvářejí silné byrokratické instituce, což pochopitelně vede k oslabení státu a jeho vyšší náchylnosti ke konfliktu (*the weak states mechanism*).

V rámci posledního nepřímého mechanismu působení přírodních zdrojů na konflikt, role komodit spočívá v jejich dopadech na každodenní ekonomické aktivity občanů. Tyto ekonomické aktivity zase mohou ovlivnit postoje občanů nebo vztahy mezi nimi. Závislost ekonomik na přírodních zdrojích oslabuje jejich ekonomickou výkonnost a snižuje výrobu, což vede k poklesu obchodních vztahů a vzájemných ekonomických interakcí. Tento pokles má pak za následek snížení koheze společnosti a úrovně důvěry ve společnosti, což může vyústit až v občanskou válku (*the sparse networks mechanism*).

Jak ovšem bylo ukázáno v této kapitole, neuvažuje se jen o působení přírodních zdrojů jako kauzálního mechanismu majícího vliv na vznik konfliktů. Primární komodity totiž bývají spojovány i s ovlivňováním dalších charakteristik občanských válek v surovinově bohatých

zemích. Mám za to, že zejména některá zjištění ohledně tohoto působení, zaslouží zvýšenou odbornou pozornost. Jedná se zejména o následující.

Vzhledem k tomu, že je zcela logické a přirozené, že válčící strany využívají k financování svých ozbrojených aktivit všech dostupných prostředků, přírodní zdroje v tomto nepředstavují výjimku, ba naopak. Nebezpečí propuknutí a dalšího prodlužování konfliktu by tak mělo být poměřováno právě prizmatem možné využitelnosti přírodních zdrojů v ozbrojeném konfliktu. Využitelnost surovin je především ovlivněna jejich „drancovatelností“, tedy schopností generovat bez velkých investičních a technologických prostředků finance. Uvedené tak implikuje skutečnost, že přítomnost přírodních zdrojů neovlivňuje riziko konfliktu vždy stejně. Naopak za náchylnější k občanským válkám je zřejmě nutno považovat země, které mají právě takovéto snadno dostupné primární komodity (např. aluviální diamanty). Ty prostřednictvím financování konfliktu, tak mohou přispět k jeho zásadnímu prodloužení. Přírodní zdroje ovšem mohou působit i opačně. Zásoby obtížně těžitelných surovin (například ropy) naopak mohou vést ke zkrácení konfliktu, jelikož poskytnou jedné ze stran, zpravidla pak vládním silám, dostatečné prostředky k úspěšnému vedení války.

Přírodní zdroje mohou mít vliv i na charakter vedené války. V této souvislosti by bylo možné hovořit o tom, že nabývají mnoha charakteristik, které jsou vlastní konceptu nových válek od Mary Kaldor. Nápadné podobnosti jsou vykazovány především v dimenzi aktérů, metod a způsobů financování. I konflikty založené na přírodních zdrojích totiž zpravidla zahrnují širokou škálu státních a především nestátních aktérů. Rovněž v nich obvykle bývá jako metoda boje využíváno násilí, které je z velké části směřováno proti civilnímu obyvatelstvu, aby povstalci mohli získat kontrolu nad určitým územím. A konečně i v nich je rozhodujícím zdrojem příjmů nelegální, predátorské získávání financí.

Lze tudíž shrnout, že mechanismů působení přírodních zdrojů na občanské války je tudíž celá řada.

EMPIRICKÁ ČÁST

4. Občanské války a přírodní zdroje v subsaharské Africe

4.1. Občanské války v subsaharské Africe

P. Bellamy uvádí, že v devadesátých letech nedošlo v Africe jako v jediném regionu k poklesu občanských válek. Civilní konflikty postihly asi jednu třetinu afrických zemí, přičemž jejich brutalitu označuje za extrémní (např. genocida ve Rwandě), společně rovněž mají široce rozšířené porušování lidských práv. Autor dále poukazuje na fakt, že pro povstalecké skupiny v subsaharské Africe představuje významný zdroj financování podpora vnějších aktérů. Vliv vnějších aktérů představuje obecně podle autora zásadní faktor válek v tomto regionu, neboť hraje klíčovou roli při podpoře válčících stran a tudíž při prodlužování konfliktu. Jako další specifikum a zdroj financování subsaharských konfliktů identifikuje právě příjmy z ropy. Na charakteru civilních konfliktů se rovněž významně podílejí specifické africké geografické podmínky (deštné pralesy, hory) (Bellamy in Derouen, Heo 2007:69-79).

Při hodnocení konfliktního potenciálu Afriky dochází například P.T.Zeleza k závěru, že tento kontinent z historického a globálního pohledu, není více náchylný k násilným konfliktům než ostatní regiony (Zezeza in Nhema, Zezeza 2008: 1-2).

Nad specifiky afrických občanských válek se také zamýšlí Collier a Hoeffler (1998). Ve svém výzkumu vztahujícímu se k roku 1960 konstatovali, že Afrika byla v průměru charakterizovaná podmínkami, které ji činily náchylnou k vypuknutí občanských válek, neboť se jednalo o nízko-příjmový kontinent s vysokým podílem exportu primárních komodit na HDP, což jsou rizikové faktory civilních konfliktů. Naopak mezi příznivé ukazatele africké reality autoři zahrnuli vysoké koordinační náklady občanských válek, způsobené velmi vysokou etnicko-jazykovou frakcionalizací a chybějící společenskou polarizací odůvodněnou absencí předchozích válek. Inlace afrických občanských válek po roce 1960 je pak podle důsledkem nikoliv etnicko-jazykové roztržičnosti, ale chudobou zmítající tento kontinent (Colliera a Hoeffler 1998: 570-571).

V přírodních zdrojích spatřuje významný faktor občanských válek v Africe také Ross (2003). Autor sestavil seznam nedávných konfliktů spojených s určitou rolí přírodních zdrojů. Z celkového počtu 17 těchto válek jich více než polovina proběhla v Africe. Tuto neobvyklou náchylnost k surovinovým konfliktům Ross vysvětluje tím, že mnoho afrických zemí je

vysoce závislé na exportu ropy, plynu či minerálů. Z tohoto důvodu se rostoucí podíl světových občanských válek odehrává právě v Africe (Ross 2003: 3).

Co se týče četnosti a charakteristik občanských válek v subsaharské Africe, data jsou následující.⁴⁵ V letech 1960 – 2007 proběhlo v subsaharské Africe 60 občanských válek v širším slova smyslu, tedy tzv. *intra-state wars*.⁴⁶ Nejen celkový počet občanských válek, ale i množství států zasažených tímto typem ozbrojeného konfliktu působí značně varujícím dojmem. Celkem totiž občanské války proběhly ve 20 zemích ze 48 států subsaharské Afriky, což znamená, že konflikt vypukl ve 42 % zemí tohoto regionu.

Průměrně pak na stát v subsaharské Africe připadá 1,25 občanské války. Z těchto údajů plyne, že v některých zemích docházelo k občanským válkám opakovaně. Recidiva konfliktů je značná paradoxně především v největších a populačně nejvýznamnějších zemích. K nejvíce občanským válkám za sledované období došlo v Etiopii s dokonce 8 konflikty, následuje Demokratická republika Kongo s 6 občanskými válkami. Nigérie a Čad zaznamenaly po 5 civilních konfliktech. Čtyři občanské války zažily Súdán, Rwanda a Libérie. Setkáváme se zde tak s problémem tzv. pasti konfliktu (Collier 2009: 49), tedy logiky, že země, jež si prošla násilným bojem je v důsledku působení množství faktorů (pokles příjmů a ekonomického růstu, dostupnost zbraní, krivdy) náchylnější k vyknutí nové občanské války než země bez této zkušenosti (Sniehotta 2011: 46-47).

Představené údaje o občanských válkách v subsaharské Africe jistě lze bez nadsázky nazvat za alarmující. Přesto je možné se i v rámci odborné diskuse o specifikách a příčinách občanských válek v subsaharské Africe setkat s protichůdnými názory. Někdy bývá specifičnost a vyšší konfliktnost spojovaná s touto oblastí popírána. Jindy je naopak o kritické úrovni konfliktnosti v zemích subsaharské Afriky otevřeně diskutováno, přičemž mimo jiné právě závislost na exportu nejrůznějších přírodních zdrojů je označována za příčinu občanských válek. Vzhledem k této názorové nejednoznačnosti je dále věnována pozornost

⁴⁵ Zpracováno na základě dat z projektu *Correlates of War*, konkrétně z knihy *Resort to war 1816 – 2007* (Sarkees, Wayman 2010).

⁴⁶ Z toho se jednalo v 53 případech o občanské války v užším slova smyslu (*civil wars*), tedy ozbrojených střetů s aktivní účastí vlády. Z tohoto počtu se pak 16 konfliktů týkalo lokálních záležitostí a ve zbývajících 37 občanských válkách povstanci usilovali o získání centrální moci ve státě. Z hlediska dlouhodobých vývojových trendů v šedesátých letech 20. století převažovaly války, v nichž šlo především o lokální záležitosti. Následoval ovšem postupný nárůst konfliktů zaměřených na uchvácení centrální moci ve státě. Tyto konflikty se od devadesátých let 20. století staly dominantním podtypem občanských válek v užším slova smyslu. Z celkového počtu šedesáti válek ve sledovaném období se v 7 případech jednalo o meziskupinové konflikty (*inter-communal war*), tudíž především o konflikty mezi znesvářenými etnickými či náboženskými skupinami. Převážná část těchto konfliktů proběhla v devadesátých letech dvacátého století. A konečně regionální vnitrostátní válka (*regional internal war*), jejíž stranou je lokální správní autorita, nevypukla ve sledovaném období žádná (Sniehotta 2011: 46-47).

vlastnímu empirickému testování stanovených hypotéz, které by mělo přispět k identifikaci vztahů mezi přírodními zdroji a občanskými válkami v subsaharské Africe.

4.2. Metodologie testování hypotéz

Na základě v předchozí kapitole prezentované tezi o možnosti působení přírodních zdrojů jako příčiny občanských válek, níže ověřuji vliv této proměnné na pravděpodobnost výskytu vnitrostátního konfliktu v zemích subsaharské Afriky. Pozornost je věnována právě této části kontinentu, neboť jednak oplývá bohatými přírodními zdroji, a přesto, nebo možná právě proto, se dlouhodobě potýká s množstvím krvavých a zdoluhavých občanských válek, jak bylo ostatně demonstrováno v předchozí části textu. Význam takového výzkumu potvrzuje i Terry Karl, když hovoří o tom, že země závislé na ropě (a samozřejmě i na dalších přírodních zdrojích) lze nalézt ve všech geografických oblastech světa, ačkoliv jsou obvykle spojovány s regionem Středního východu, a v nedávné době právě s Afrikou (Karl 2007: 4).

V tomto světle se jeví nezbytným, zabývat se a empiricky testovat příčiny a konsekvence paradoxu hojnosti právě s prvořadým ohledem na subsaharskou Afriku. Veškerá data o občanských válkách využívána v této části práce jsou čerpána, není-li výslovně uvedeno jinak, z výsledků projektu *Correlates of War* (dále též „COW“), konkrétně z knihy *Resort to War 1816 – 2007* (Sarkees, Wayman 2010).

V této souvislosti jsou analyzovány vybrané vlivy přírodních zdrojů na občanské války, přičemž postup testování daných hypotéz je v zásadě následující. Postupně jsou zkoumány jednotlivé výše představené jevy spojované s přítomností přírodních zdrojů. Testované hypotézy vždy vycházejí z toho, že přírodní zdroje určitým specifickým způsobem působí na občanské války (např. vedou ke změně trvání konfliktu). Země subsaharské Afriky jsou u každého z možných následků působení přírodních zdrojů subsumovány pod jednotlivé kategorie na základě toho, zda těží přírodní zdroje, popřípadě které přírodní zdroje (např. státy těžící ropu), a země ostatní, tedy ty bez přírodního bohatství.

Následně je ve vztahu k otázce, zda mohou přírodní zdroje působit jako příčina civilních konfliktů, zjišťováno, ke kolika občanským válkám, a to i v průměru na jeden stát ve skupině a v jakém procentu zemí, došlo v letech 1960 až 2007⁴⁷ ve státech s přírodními zdroji a bez nich. Je-li počet zaznamenaných občanských válek v kategorii zemí s přírodními zdroji podstatně vyšší než v druhé skupině, bude možné považovat hypotézu za potvrzenou. V opačném případě je předpoklad vyvrácen. Naprosto stejně je postupováno při prověření

⁴⁷ Počáteční rok 1960 byl zvolen, neboť právě v tomto roce značný počet zemí subsaharské Afriky získal nezávislost. V roce 2007 končí dostupná data o výskytu občanských válek.

skutečnosti, zda určitý konkrétní přírodní zdroj (ropa, diamanty apod.) by mohl stát spíše než jiné komodity za vypuknutím občanských válek s tím. Při prověřování vazby přírodních zdrojů na trvání civilních konfliktů je zjišťována průměrná délka války ve dnech v zemi bez a s těmito komoditami. Jako zástupný ukazatel toho, zda přítomnost přírodních zdrojů ovlivňuje i charakter konfliktu, bude využit průměrný počet obětí válek na den v surovině bohatých a chudých zemích.

Předem je však nutné předeslat, že zjištěné výsledky jednoznačně nepotvrzují či nevyvracejí prověřované hypotézy. Provedená zjištění mají pouze probabilistický charakter o vypovídají pouze o možné korelaci mezi dvěma prvky. Korelační vztah mezi dvěma faktory však neznamena existenci této vazby i v realitě. Uvedené lze demonstrovat na příkladu toho, že případné zjištění o častějším výskytu občanských válek v zemích s přírodními zdroji, nezaručuje potvrzení jejich přítomnosti jako příčiny konfliktu. Civilních konflikt v zemi s bohatými nerostnými surovinami nemusí být totiž vždy způsobem jejich výskytem, ač prováděno testování s tímto implicitně počítá. Jeho důvodem může naopak být tyranská vláda a útlak obyvatelstva či nenávisť mezi dvěma etnickými skupinami.

Ačkoliv tyto intervenující proměnné testování nemůže odstínit, přesto má jeho provádění smysl. Motivace vzniku občanských válek je totiž z principu skryta. Často bývá předmětem manipulací a zkreslování. Z tohoto důvodu je apriorní určení jednotlivých konfliktů o přírodní zdroje nespolehlivým. Proto generalizované, totiž odhlížející od konkrétních faktů a tudíž jistě i částečně nepřesné, naznačení možných zákonitostí civilních konfliktů, včetně určení faktorů působících na jejich délku a charakter, může přispět k lepší orientaci ve komplikované sociální realitě. Umožní rovněž orientační selekci zemí, u nichž existuje riziko vzniku konfliktu o zdroje, případně komodity zde mohou přispět k jeho eskalaci, prodlužování či jiným nežádoucím proměnám. Tyto zobecnělé poznatky nejsou ovšem samoúčelné, neboť je lze prověřit v jednotlivých *case studies*, v nichž již se naskytá prostor pro konkrétní určení vlivu přírodních zdrojů na konflikt. I z tohoto důvodu je třetí část práce založena na případové studii Angoly jako země, o níž se uvádí, že byla postižena „prokletím“ přírodních zdrojů.

4.3. Vztah přírodních zdrojů a občanských válek v subsaharské Africe

Za účelem ověření hypotéz, v podkapitolách 4.3.1., 4.3.3. a 4.3.4, jsou státy subsaharské Afriky rozděleny do tří kategorií, a to dle kritéria závislosti, nezávislosti či potenciální závislosti těchto zemí na neobnovitelných zdrojích, tak jako je kategorizuje Mezinárodní měnový fond (2012: 48 – 50). Protože podstatou empirického testování je

ověření vazeb mezi závislosti či nezávislosti těchto států na neobnovitelných zdrojích a četností a charakteristickými rysy občanských válek, tak jsou v následujících tabulkách vyznačeny pomocí odlišného fondu písma země, ve kterých došlo ve sledovaném období k občanské válce či válkám – konkrétní počet realizovaných občanských válek v dané zemi, uvádí číslo v závorce, které následuje za názvem státu.

4.3.1. Přírodní zdroje obecně jako příčina občanských válek

Předmětem následující podkapitole je prověřit níže uvedenou hypotézu.

Hypotéza 1: *surovinově bohaté země jsou náchylnější k občanským válkám než země bez těchto zdrojů.*

Kategorie	Stát	Počet zemí ve vzorku	Počet OV v těchto zemích (1960 – 2007)	Počet zemí ze vzorku, v nichž proběhla OV (v%) ^o	Průměrný počet OV na 1 zemi
Země závislé na neobnovitelných zdrojích	Angola(3) , Botswana, Čad (5) , DRC(6) , Gabon, Guinea (1) , Kamerun, Kongo (2) , Libérie (4) , Mali, Mauretánie, Niger, Nigérie (5) , Pobřeží slonoviny (1) , Rovnicková Guinea, Súdán (4) (včetně Jižního Súdánu), Zambie	17	31	9 53 %	1,82
Země nezávislé na neobnovitelných zdrojích	Burundi (3) , Etiopie (8) , Guinea Bissau (1) , JAR (1) , Rwanda (4) , Somálsko (3) , Zimbabwe (2) ^o	22	22	7 32 %	1
Země potenciálně závislé na neobnovitelných zdrojích	Ghana, Madagaskar, Mosambik (1) , Sierra Leone (2) , Středoafriická republika, Svatý Tomáš a Princův ostrov, Tanzánie (1) , Togo, Uganda (3)	9	7	4 44 %	0,78

^o Kromě uvedených zemí jsou do této kategorie řazeny dalších 15 států subsaharské Afriky, ve kterých neproběhla občanská válka a které nejsou obsaženy ve zbývajících kategoriích.

Mezinárodní měnový fond (2012: 48 – 50) vyčísluje počet závislých zemí subsaharské Afriky na neobnovitelných zdrojích na 17, přičemž v 9 z nich došlo k občanským válkám. Celkově se v těchto státech, v období 1960 – 2007, uskutečnilo 31 občanských válek, což

představuje v průměru 1,82 válek na 1 stát. Procento zasažených států těmito válkami v této kategorii činí 53 %.

Výrazně nižšího průměru realizovaných občanských válek na jednu zemi bylo dosaženo v kategorii zemí nezávislých na neobnovitelných zdrojích. Celkově je do této kategorie řazeno 22 zemí, přičemž se zde uskutečnilo 22 občanských válek. Shoda těchto dvou čísel je čistě náhodná, nicméně na jejím základě dosahuje průměrný počet občanských válek na 1 zemi hodnoty 1. Je však nutné upozornit na skutečnost, že počet států v této kategorii, které byly skutečně zasaženy ve sledovaném období tímto typem válek je pouze 7 a tato hodnota představuje 32 % z celkového počtu zemí zde zahrnutých.

U zemí potenciálně závislých na neobnovitelných zdrojích je průměrný počet občanských válek na jednu zemi ještě nižší než v případě předcházející kategorie, a to konkrétně 0,78. Je zde však vyšší procentní podíl zemí, ve kterých se občanská válka uskutečnila, protože z 9 států v této kategorii zahrnutých, se minimálně jednou občanská válka uskutečnila ve 4 z nich.

Na základě provedených zjištění lze tudíž uzavřít, že je zřejmě možné uvažovat o existenci slabé pozitivní korelace mezi přítomností neobnovitelných přírodních zdrojů a počtem občanských válek v příslušné surovinově závislé zemi. Zdá se tedy, že hypotéza, která stanovuje, že surovinově bohaté země jsou náchylnější k občanským válkám než země bez těchto zdrojů, se alespoň částečně potvrdila.

4.3.2. Vybrané přírodní zdroje jako příčina občanských válek

V souvislosti s závislostí zemí na přírodních zdrojích je zvažováno nejen větší riziko občanských válek obecně s přítomností všech komodit. Objevují se i teorie, které spojují větší náchylnost zemí ke konfliktu jen s určitými vybranými surovinami. Právě tyto teze má prověřit následující podkapitola.

Za účelem zjištění, zda-li je exploatace vybraných přírodních zdrojů (ropy, diamantů a nepalivových nerostů) a závislost na jejich vývozu, příčinou občanským válek, přistupuji k testování hypotézy, jež zní, jak je uvedeno níže.

Hypotéza 2: S těžbou zejména ropy, diamantů a se závislostí země na vývozu nepalivových nerostů je spojeno nebezpečí vyššího výskytu občanských válek.

Kategorie	Stát	Počet zemí ve vzorku	Počet OV v těchto zemích (1960 – 2007)	Počet zemí ze vzorku v nichž proběhla OV (v%) ^o	Průměrný počet OV na 1 zemi
Největší producenti ropy ^o v sub. Africe	Nigérie(5), Angola(3), Súdán(4) (včetně Jižního Súdánu), Rovnicková Guinea, Kongo (B)(2) , Gabon	6	14	4 67 %	2,33
	Ostatní ^{oooo}	42	46	16 38 %	1,1
Největší producenti diamantů ^{oo} v sub. Africe	Botswana, JAR(1), Angola(3), Kongo (DRK-K)(6) , Namibie, Guinea(1) , Středoafrická republika, Sierra Leone(2), Libérie(4)	9	17	6 67 %	1,89
	Ostatní ^{oooo}	39	43	14 36 %	1,1
Státy nejvíce závislé na vývozu nepalivových nerostů ve vztahu k HDP v sub. Africe ^{ooo}	Botswana, Sierra Leone(2) , Zambie, Mauretánie, Libérie(4) , Niger, Guinea(1), Kongo (DRK-K)(6) , Togo, Středoafrická republika, Ghana, Angola(3)	12	16	5 42 %	1,33
	Ostatní ^{oooo}	36	44	15 42 %	1,22

Převzato z (Sniehotta 2011: 53)

^o Zdroj: Basedau, Mehler (2005: 350).

^{oo} Zdroj: Basedau, Mehler (2005: 350).

^{ooo} Zdroj: Ross (2003: 30).

^{oooo} Pojem „ostatní“ vždy označuje země, které neprodukují (produkují v menší míře) či nejsou závislé na exportu daného přírodního zdroje.

Země subsaharské Afriky splňující stanovené charakteristiky, jsou rozřazeny do těchto kategorií: a) největší producenti ropy, b) největší producenti diamantů a za c) na státy nejvíce závislé na vývozu nepalivových nerostů ve vztahu k HDP. Do kontrastu k nim stavím tzv. „ostatní“ země, mezi něž zařazuji země, které dostatečně nesplňují dané kritérium, tedy neprodukují příslušnou komoditu.

Z tabulky lze vyčíst následující. Ve státech těžících ropu je průměrný počet občanských válek na stát 2,33, což představuje hodnotu podstatně vyšší než u ostatních zemí, v nichž došlo v průměru jen k 1,1 občanské války. Vnitrostátní konflikt navíc proběhl v 67 %

zemí, jež se zařazují mezi největší producenty ropy. U ostatních zemí se občanská válka vyskytla jen ve 38 % případů (Sniehatta 2011: 53-54).

Obdobně tomu je i u států, které patří mezi nejvýznamnější producenty diamantů. Občanskou válkou bylo postiženo 67 % zemí, které se významně podílejí na těžbě této komodity. V průměru na jeden stát s bohatými nalezišti diamantů, pak připadá 1,89 občanské války, což je hodnota, která značně převyšuje průměr u ostatních afrických zemí. V protikladu k uvedenému, vnitrostátní konflikt zažilo pouze 36 % ostatních zemí a průměrný počet konfliktů na stát dosahuje pouze hodnoty 1,1.

V kategorii zemí těžících ropu a diamanty tedy počet států zasažených občanskou válkou a také průměrný počet proběhlých vnitrostátních konfliktů jednoznačně překonal hodnoty, jichž dosahují další země subsaharské Afriky, neoplývající těmito přírodními zdroji. Naopak státy nejvíce závislé na vývozu nepalivových nerostů ve vztahu k HDP nevykazují vyšší náchylnost k občanským válkám než ostatní africké země (Sniehatta 2011: 53-54).

Lze tudíž říci, že s těžbou zejména ropy a diamantů je tak zřejmě spojeno nebezpečí vyššího výskytu občanských válek, neboť k nim v minulosti docházelo téměř dvakrát častěji právě v zemích bohatých na tyto zdroje. Nepotvrdila se však teze, že se závislostí země na vývozu nepalivových nerostů ve vztahu k HDP roste nebezpečí občanských válek. Státy vyvážející nepalivové nerosty netrpěly podstatně více občanskými válkami než jiné africké země.

Tyto závěry nasvědčují tomu, že ne všechny přírodní zdroje představují pro země, v nichž jsou produkovány, stejné riziko z hlediska vypuknutí konfliktu. Mezi těžbou nepalivových surovin a častějším výskytem občanských válek se totiž neprokázala žádná souvislost. K větší náchylnosti země ke konfliktu pravděpodobně přispívají jen určité druhy přírodních zdrojů, přičemž jako příklad může posloužit právě ropa a diamanty (Sniehatta 2011: 53-54).

Tím se částečně potvrdil teoretický předpoklad, že u lehce přístupných zdrojů (zde diamanty) lze spíše očekávat riziko vzniku konfliktu, než u komodit náročných na investice a těžbu (zde nepalivové suroviny). Naopak kontra intuitivně působí zjištění ohledně ropy, u níž lze spíše předpokládat menší konfliktní potenciál.

4.3.3. Vliv přírodních zdrojů na trvání občanských válek

Při zjišťování vazby mezi komoditami a trváním konfliktu vycházím z následující hypotézy.

Hypotéza 3: přírodní zdroje mají vliv na délku občanských válek, když surovinové konflikty bývají delší než jiné války.

Pro ověření této hypotézy bylo nutné vyčíslit délku trvání jednotlivých občanských válek, přičemž za měrnou jednotku byly stanoveny dny. Zde je nutné poznamenat, že ne ve všech případech bylo možné takto přesně délku trvání války stanovit. Pokud nebyl uveden konkrétní den počátku či konce války v daném měsíci, tak bylo pro realizaci analýzy pracováno s polovinou měsíce, tj. pokud autor uvádí, že občanská válka započala v červnu daného roku, tak je počítáno jako by autor uvedl 15. června. Tato aproximace umožňuje přibližné stanovení délky trvání těch občanských válek, u kterých není konkrétní datum stanoveno. Pouze u jednoho případu, a to konkrétně Etiopie, u které autor uvádí pouze období trvání občanské války v letech (1972 – 1974), je údaj uvádějící délku trvání této války natolik nepřesný, že je z vlastní analýzy vyloučena.

Kategorie	Stát	Počet zemí ve vzorku	Počet OV ze vzorku, v nichž jsou známy údaje ^o délce OV	Celková délka trvání OV ve dnech	Průměrná délka 1 OV ve dnech
Země závislé na neobnovitelných zdrojích	Angola(3) , Botswana, Čad (5) , DRC(6) , Gabon, Guinea (1) , Kamerun, Kongo (2) , Libérie (4) , Mali, Mauretánie, Niger, Nigérie (5) , Pobřeží slonoviny (1) , Rovnicková Guinea, Súdán (4) (včetně Jižního Súdánu), Zambie	17	31	33.491	1.080
Země nezávislé na neobnovitelných zdrojích	Burundi (3) , Etiopie (8) , Guinea Bissau (1) , JAR (1) , Rwanda (4) , Somálsko (3) , Zimbabwe (2) ^o	22	21	20.585	980
Země potenciálně závislé na neobnovitelných zdrojích	Ghana, Madagaskar, Mosambik (1) , Sierra Leone (2) , Středoafriická republika, Svatý Tomáš a Princův ostrov, Tanzánie (1) , Togo, Uganda (3)	9	7	9.819	1.403

^o Kromě uvedených zemí jsou je do této kategorie řazeno dalších 15 států subsaharské Afriky, ve kterých neproběhla občanská válka a které nejsou obsaženy ve zbývajících kategoriích.

Na základě realizované analýzy je možné konstatovat, že průměrná délka trvání občanské války v případě zemí závislých na neobnovitelných zdrojích činila 1.080 dnů, což je o 100 dnů více než v případě zemí nezávislých na těchto zdrojích. Nejdelšího trvání dosáhly v průměru občanské války v kategorii zemí potenciálně závislých na neobnovitelných zdrojích, a to konkrétně 1.403 dnů. Tento údaj však může být významně ovlivněn malým počtem relevantních údajů v této kategorii a výrazně odchylnou délkou trvání občanské války v Mosambiku v období 21.10.1979 do 4.10.1992, což představuje 4.663 dnů.

Zdá se tudíž, že provedená analýza neprokázala existenci korelace mezi závislostí země na surovinových zdrojích a delším trváním občanských válek, čímž nedošlo k potvrzení vymezené hypotézy. Neprokázání souvislosti mezi delším trváním konfliktu a přírodními zdroji tak je možné přisoudit tomu, že mezi uvedenými proměnnými neexistují kauzální vazby. Lze rovněž uvažovat o té možnosti vysvětlení, že přírodní zdroje sice mohou působit na délku civilních konfliktů, ale mechanismus tohoto působení je proměnlivý, jelikož někdy přispívá k prodloužení konfliktu, jindy k jeho zkrácení, což neumožnilo provedenému zkoumání zaznamenat žádnou korelaci.

4.3.4. Vliv přírodních zdrojů na charakter občanských válek

Pro testování mechanismu působení přírodních zdrojů na civilní konflikty bude v níže uvedené hypotéze použit jako zástupný ukazatel počet obětí.

Hypotéza 4: občanské války s významnou surovinou dimenzí jsou spojeny s větším počtem obětí než jiné druhy konfliktů.

Počet obětí uskutečněných občanských válek představuje cennou informaci, kterou je ale téměř nemožné pro realizované konflikty stanovit. Údaje o počtu mrtvých jsou tedy odhadovány, a tedy k jakýmkoliv propočtům zahrnujícím tuto proměnnou musí být přistupováno s tímto vědomím.

Kategorie	Stát	Počet zemí ve vzorku	Počet OV ze vzorku, v nichž jsou známy údaje ^o počtu obětí OV	Suma průměrného počtu obětí OV v těchto zemích na 1 den	Průměrný počet obětí na 1 OV za den
Země závislé na neobnovitelných zdrojích	Angola(3) , Botswana, Čad (5) , DRC(6) , Gabon, Guinea (1) , Kamerun, Kongo (2) , Libérie (4) , Mali, Mauretánie, Niger, Nigérie (5) , Pobřeží slonoviny (1) , Rovnicková Guinea, Súdán (4) (včetně Jižního Súdánu), Zambie	17	19	286	15
Země nezávislé na neobnovitelných zdrojích	Burundi (3) , Etiopie (8) , Guinea Bissau (1) , JAR (1) , Rwanda (4) , Somálsko (3) , Zimbabwe (2) ^o	22	12	259	22
Země potenciálně závislé na neobnovitelných zdrojích	Ghana, Madagaskar, Mosambik (1) , Sierra Leone (2) , Středoafrická republika, Svätý Tomáš a Princův ostrov, Tanzánie (1) , Togo, Uganda (3)	9	4	177	44

^o Kromě uvedených zemí jsou do této kategorie řazeny dalších 15 států subsaharské Afriky, ve kterých neproběhla občanská válka a které nejsou obsaženy ve zbývajících kategoriích.

Protože počet obětí není ve všech případech sledovaných občanských válek konkretizován, tak jsou tyto konflikty z analýzy vyloučeny. Vyčíslení průměrného počtu obětí na 1 občanskou válku vychází ze součtu průměrného počtu obětí, vyčísleného pro každý konflikt realizovaný v dané kategorii zemí, všech válek v této kategorii analyzovaných. Jak je z uvedené tabulky zřejmé, tak pouze ve značně omezeném počtu občanských válek ve sledovaném období v subsaharské Africe je udáván počet obětí. Nejvyššího průměrného počtu obětí na 1 den dosáhly země v kategorii potenciálně závislých na neobnovitelných zdrojích. Výrazně nižších hodnot pak dosáhly země ve dvou zbývajících kategoriích.

Vzhledem k neúplným zdrojům dat a nekonzistentním zjištěním ohledně počtu obětí v jednotlivých kategoriích zemí mám za to, že se nelze kvalifikovaně nelze vyjádřit k existenci korelace mezi přírodními zdroji a počtem obětí občanských válek. Hypotézu, že občanské války s významnou surovinou dimenzí jsou spojeny s větším počtem obětí než jiné druhy konfliktů, tak nelze potvrdit.

PRAKTICKÁ ČÁST

5. Angolská občanská válka a přírodní zdroje

V souvislosti s angolskou občanskou válkou se můžeme setkat s konstatováním typu, že Angola je jedním z mnoha míst v rozvojovém světě, kde bohaté zásoby přírodních zdrojů pomohly pohánět konflikt (Renner 2002: 6). Či s přesvědčením o tom, že angolské obrovské přírodní bohatství paradoxně nebylo spojeno s rozvojem a relativní prosperitou, ale s léty probíhajícím konfliktem, ekonomickým poklesem spojeným se špatným hospodářským řízením a masivní lidskou mizérií. Podle zmiňovaného autora pouze několik zemí světa reprezentuje tak silný kontrast mezi ekonomickým potenciálem a stavem jejich obyvatelstva (Hodges 2004: 1).

Ovšem objevují se ji i názory, že civilní konflikt v Angole toho měl s přírodními zdroji jen málo co společného. V rámci této argumentace jsou za hlavní zdroj války v této africké zemi označovány mezinárodně politické souvislosti, zejména okolnost studenoválečného mocenského soupeření.

Právě následující kapitola by měla přispět do těchto debat na základě toho, že se pokusí identifikovat význam a roli přírodních zdrojů právě v občanské válce v Angole.

5.1. Politické dějiny Angoly

Angola byla po mnoho století portugalskou kolonií. Ovšem po většinu tohoto období se skutečný portugalský mocenský vliv omezoval pouze na malé procento území této obrovské země. Portugalci především kontrolovali pobřeží a přístavní města. Pro definitivní a kontinuální podmanění rozlehlých vnitrozemských oblastí, zejména těch na jihovýchodě země, totiž neměli dostatek lidských, finančních ani vojenských zdrojů.

Situace se postupně začala měnit v průběhu devatenáctého a především pak v první polovině dvacátého století. Jako impuls k upevnění portugalské moci posloužila zejména obava ze začínající velmocenské „rvačky“ (*scramble*) o Afriku, která pro Portugalce představovala hrozbu ztráty angolských území v případě jejich administrativního nepodmanění. Do Angoly rovněž proudilo množství bílých osadníků (srov. Klíma 2008).

Ve světle mocenských a částečně i ekonomických úspěchů však Portugalci nechtěli připustit postupně se v subsaharské Africe rozmáhající volání po dekolonizaci. S Angolou a dalšími svými koloniemi nakládali jako součástmi portugalského území, zámořskými provinciemi, které nemají právo na získání nezávislosti. Toto politika, vycházející ze

salazarismu, vedla k tomu, že v roce 1961 pozvedla část Angolanů zbraně k ozbrojenému odporu proti portugalské koloniální nadvládě (srov. Hodges 2004: 4, 7).

Od této chvíli byla Angola, s krátkou výjimkou několika měsíců v letech 1974-1975, ve válečném stavu až do získání nezávislosti na Portugalsku v listopadu roku 1975. Avšak ani poté v zemi nezavládl mír, neboť Angola byla zatažena do zdlouhavé občanské války, která skončila až v roce 2002 (viz níže). Tímto prizmatem je nutné vnímat veškeré dále popsané politické dějiny této surovinově bohaté země, i když podrobnější deskripce civilního konfliktu je předmětem až následující podkapitoly.

Vraťme se ale zpět ke kořenům dekolonizačního boje, jelikož ty jsou zcela zásadní pro následující občanskou válku. V 50. a 60. letech 20. stol. totiž v Angola vznikla tři hlavní národně osvobozené hnutí, každé vycházející ze základny v jiné etnicko-jazykové skupině. V prvé řadě se jednalo o *Lidové hnutí za osvobození Angoly*⁴⁸ (dále též „MPLA“), které bylo založeno v roce 1956 v Luandě. MPLA získávala podporu zejména od etnika Mbundu, druhé největší etnické skupiny v zemi. Významný vliv si až do konce sedmdesátých let v organizaci udržovali míšenečtí (*mestiço*) intelektuálové, kteří se nezanedbatelně podíleli na její ideologické profilaci. Vůdcem hnutí byl od roku 1962 Agostinho Neto. Ačkoliv MPLA představovala názorově široce založené osvobozené hnutí, postupně se začala profilovat výrazně marxisticky. Díky tomu byla schopna získávat silnou vojenskou a politickou podporu ze Sovětského svazu a dalších zemí východního bloku

Po útoku na vězení v Luandě v roce 1961 byla MPLA téměř zcela vytlačena z hlavního města a nadále vedla pouze guerillovou válku nízké úrovně v lesích na severovýchodě Luandy. Většina jejich vůdců byla totiž zadržena Portugalci. Část jich rovněž odešla do sousedních zemí, zejména Konga (Brazzaville) a Zambie, odkud začali podnikat guerillové přeshraniční útoky a postupně pronikat na území Cabindy a řídké zalidněné východní Angoly (Hodges 2004: 7).

V roce 1962 byla založena druhá osvobozená skupina, nazvaná Národní fronta pro osvobození Angoly⁴⁹ (dále též „FNLA“), za jejímž vznikem stálo spojení a transformace několika již dříve působících skupin. Příznivce měla zejména v řadách etnika Bakongo, tedy třetí největší etnické skupiny v zemi, která žije převážně v severní a severozápadní části země.⁵⁰ A právě v této oblasti vedla FNLA ne příliš intenzivní guerillovou válku. Podporu přitom získávala od Mobutua, diktátora tehdejšího Zairu, na jehož území měla i své vojenské základny. FNLA předsedal Holden Roberto (Hodges 2004: 7-8).

⁴⁸ Movimento Popular de Libertação de Angola (MPLA); People's Movement for the Liberation of Angola.

⁴⁹ Frente Nacional de Libertação de Angola (FNLA); National Front for the Liberation of Angola.

⁵⁰ Navíc Bakongové tvoří podstatnou část obyvatelstva v sousedním Kongu a Demokratické republice Kongo.

A konečně třetím protikoloniální organizací byl Národní svaz za úplnou nezávislost Angoly⁵¹ (UNITA) řízený Jonasem Savimbim. UNITA vznikla v roce 1966, poté co se roku 1964 Savimbi oddělil od hnutí FNLA. Svojí etnickou základnu měla UNITA mezi nejpočetnějším angolským etnikem, a to etnickou skupinou Ovimbundu. Podle Hodgese měla tato organizace pouze malou zahraniční podporu (Hodges 2004: 8).

Shora uvedená osvobozenecká hnutí nebyla schopna již v době války proti portugalským kolonistům schopna vytvořit jednu národní organizaci. Skupiny se navíc občas zapojovali do drobných vzájemných vojenských střetů. Osvobozenecké hnutí tak považuje Hodges za značně roztržité a slabé, když nezávislost Angoly byla podle něj spíše důsledkem úspěchu dekolonizačních válek v jiných portugalských koloniích, než zásluhou domácího hnutí (Hodges 2004: 8).

Přechod k nezávislosti tak vlastně začal až v lednu 1975 na základě uzavření dohod mezi Portugalci a hnutími MPLA, UNITA a FNLA. Jejich schopnost spolupráce se však již brzy ukázala jako značně omezená, když se mezi nimi rozhořel boj o dominanci. Do něj se navíc zapojili armády dalších zemí (srov. viz níže). V této situaci byla v listopadu 1975 formálně vyhlášena nezávislost Angoly. Pod záštitou MPLA byla vyhlášena lidová republika, jejímž prezidentem se stal vůdce této organizace Agostinho Neto. Po jeho smrti v roce 1979 se prezidentem stal José Eduardo dos Santos, který dosud tuto funkci zastává.

Po získání moci přijala v roce 1976 MPLA jako svou oficiální ideologii marxismus-leninismus. MPLA následně usilovala o to, aby z Angoly vybudovala socialistický stát. Zahájila politiku nacionalizace majetku a usilovala o řízení ekonomiky po vzoru Sovětského svazu na základě centrálního plánování. Vizi vybudování silného státu však této revoluční straně především zhatila nevykonnost veřejné správy. Podle Hodgese se však MPLA podařilo vybudovat zásluhou pomoci od SSSR a ropných příjmů alespoň silné ozbrojené síly (Hodges 2004: 9).

Změny v ideologickém směřování angolského režimu se začaly pomalu rozbíhat až v letech 1985 až 1991 v souvislosti s uvolňováním v Sovětské svazu. I ve vládnoucí MPLA se počaly objevovat hlasy volající po opuštění centrálně plánované ekonomiky. První ekonomické reformy zavádějící prvky tržního hospodářství byly realizovány v roce 1987. Navíc vzrůstají přesvědčení o nemožnosti porážení UNITY vojenskými prostředky vedlo k postupnému uskutečňování i politických reforem, které by umožnily dosažení kompromisu a usmíření. V průběhu roku 1990 se MPLA rozhodla opustit dosavadní politiku Angoly jako jednostrannického státu, svou marxisticko-leninskou ideologii a povolit politickou soutěž mezi

⁵¹ União Nacional para la Independência Total de Angola (UNITA); National Union for the Total Independence of Angola.

více politickými stranami. Ústavní změna z května 1991 definovala Angolu jako demokratický stát založený na vládě práva a více stranickém systému, což vedlo k významné demokratizaci politického života v zemi. Stinnou stránkou těchto reforem bylo podle Hodgese postupné vytvoření deformované podoby kapitalismu, kdy několik prominentních rodin, politicky spojených s režimem, využívalo všech možných příležitostí k vlastnímu obohacení (Hodges 2004: 11-12).

Změněná politická situace umožnila konání mírových rozhovorů mezi vládou MPLA a organizací UNITA, které vyústily v konání svobodných parlamentních a prezidentských voleb v roce 1992. MPLA získala při hlasování do Národního shromáždění 54 % hlasů, zatímco UNITA jen 34 %. V prezidentských volbách José Eduardo dos Santos (MPLA) obdržel 49,6 % hlasů a Jonas Savimbi jen 40,1 % hlasů. Za takového výsledku se mělo konat druhé kole voleb, k němuž už v důsledku neuznání volebních výsledků organizací UNITA však nedošlo, když došlo k obnovení bojových operací (Hodges 2004: 13).

Přesto po dalším kole mírových rozhovorů výsledky voleb z roku 1992 nakonec posloužily ke konstitování Národního shromáždění, přičemž zástupci hnutí UNITA byly v roce 1997 jmenovány i do ministerských pozic. I tyto snahy však skončily neúspěchem po obnovení bojů na konci roku 1998.

Zabití Jonase Savimbiho v roce 2002 ukončilo poslední fázi angolské občanské války. Země poté opětovně opatrně začíná přecházet na pluralitní politický systém. V roce 2008 se po 16 letech konaly parlamentní volby, v nichž dosáhla MPLA rozhodujícího vítězství a je až dosud vládní stranou (Klíma 2008: 316).

5.2. Historie občanské války v Angole

Civilní konflikt mezi třemi nejvýznamnějšími povstaleckými skupinami vlastně začal již před vlastním angolským získáním nezávislosti. Intenzivnější fáze ozbrojeného boje začala krátce před listopadem 1975, kdy byl dokončen angolský dekolonizační proces. Občanská válka pak, s výjimkou dvou nestabilních přechodových období kvazi-míru v letech 1991-1992 a 1994-1998, trvala až do uzavření mírové dohody v dubnu 2002.

Konflikt mezi organizacemi UNITA, MPLA a FNLA byl již v období před získáním nezávislosti motivován především snahou získat primát mezi národně osvobozeneckými hnutími a tím ovládnout nově vznikající stát. Konflikt byl dále zhoršen intervencemi zahraničních aktérů, které podle Hodgese nebyly motivovány snahou kontrolovat angolské přírodní zdroje. Rozhodující roli sehrálo soupeření mezi stranami studené války a rozhodnutí Jihoafrické republiky oslabit schopnost Angoly poskytnout pomoc osvobozeneckému hnutí

v Namibii, která byla ovládána právě JAR. Její armáda vpadla v září 1975 do Angoly, aby podpořila vojenské snahy UNITY a FNLA, a úspěšně postupovala směrem na Luandu. Zmíněná dvě hnutí v předmětném období získávala rovněž podporu od USA, které se tak snažily vyvážit vliv Sovětského svazu, který poskytoval vojenskou asistenci MPLA. Na severu Angoly ve prospěch hnutí FNLA rovněž zasahovala zairská armáda. Ovšem rozhodující se ukázala až intervence několika tisíc kubánských vojáků v říjnu 1975, která výrazně přispěla k tomu, že v době vyhlášení nezávislosti (listopad 1975), si udržela kontrola nad hlavním městem MPLA, která se tak stala angolskou vládní stranou. V následujících měsících kubánské jednotky pomohly získat vládní MPLA vliv téměř nad celou zemí. K tomu výrazně přispělo i to, že USA přestaly podporovat jakoukoliv válčící stranu. I proto byly jihoafrické jednotky nuceny se v dubnu 1976 stáhnout zpět do Namibie (Hodges 2004: 8-9).

Tím ovšem občanská válka v Angole zdaleka neskončila. Bojové kapacity FNLA byly sice v letech 1975-76 téměř zničeny, k čemuž následně přispělo i ochlazení podpory ze strany Mobutuova Zairu, ale v konfliktu i nadále pokračovala UNITA. Mezi základní faktory, které přispěly k její schopnosti se reorganizovat Hodges řadí existenci zázemí mezi etnikem Ovimbundu, vůdcovské schopnosti Jonase Savimbiho a především podporu ze strany Jihoafrické republiky. JAR poskytovala UNITĚ základny na severu Namibie, výcvik, výzbroj a logistickou podporu.

Zmíněná podpora z pohledu UNITY začala brzy přinášet své plody. Na počátku osmdesátých let dvacátého století organizace kontrolovala většinu venkovských oblastí v jižní a centrální Angole. Postupně začala rozšiřovat své operace směrem na sever země. V polovině osmdesátých let 20. století pak UNITA dosáhla až zairských hranic a začala využívat Zair jako základnu pro své guerillové aktivity na severu Angoly. Tyto územní zisky byly umožněny také díky asistenci ze strany jihoafrických ozbrojených sil. Ty pravidelně napadaly angolské vojenské objekty, ekonomickou infrastrukturu země, základny namibijského osvobozenického hnutí a po několik let okupovaly většinu jižní angolské provincie Cunene. Zejména pak v průběhu osmdesátých let se jihoafrická armáda stále častěji po boku UNITY zapojovala do rozsáhlých vojenských operací proti angolským a kubánským jednotkám, když poskytovala především těžké dělostřelectvo a letecké krytí (Hodges 2004: 10).

Navíc v průběhu roku 1985 Spojené státy obnovily svou skrytou pomoc ve prospěch hnutí UNITA. To vedlo v druhé polovině této dekády k obrovským dodávkám sovětských zbraní pro MPLA a taktéž přimělo Kubu za podpory SSSR nadále v zemi ponechat na 50 000 vojáků.

Vzhledem k silnému ideologickému zatížení angolského konfliktu není překvapivým, že studenoválečné uvolnění na konci osmdesátých let dvacátého století na něj mělo rovněž částečně pozitivní dopad. V prosinci 1988 byla proto podepsána dohoda mezi Angolou, Kubou a JAR. Na jejím základě proběhlo od ledna 1989 do května 1991 stažení kubánských ozbrojených sil. Rovněž jihoafrické jednotku opustily Angolu a JAR rovněž umožnila volby a vznik nezávislé Namibie. Rozpad sovětského bloku, jak již bylo výše zmíněno, rovněž vedl k ideologické změně u MPLA (Hodges 2004: 10-11).

Tyto změny rovněž poskytly vhodné prostředí k realizaci mírových rozhovorů mezi vládou a hnutím UNITA, které se v letech 1990-1991 konaly v Portugalsku. Jednání vyústila v podpis smlouvy z Bicesse, která zavazovala smluvní strany k zastavení palby. Dále stanovila povinnost snížit počty jednotek hnutí UNITA, zformovat nové, jednotné ozbrojené síly, demobilizovat zbývající jednotky, obnovit vládní správu nad oblastmi kontrolovanými UNITOU a uskutečnit multipartijní parlamentní a prezidentské volby. Ovšem naplňování vojenských částí dohody bylo v permanentním zpoždění a jednotné ozbrojené síly byly vytvořeny jen několik dní před konáním voleb v září 1992.

UNITA v těchto volbách utrpěla porážku, kterou přisoudila tomu, že vláda MPLA „ukradla volby“, a neváhala obnovit vojenské operace během nichž v průběhu zbývající části roku obsadila mnoho menších měst a vesnic. Ovšem v průběhu listopadu 1992 a stejně tak v ledna následujícího roku byla UNITA vytlačena z několika strategických měst jako Luanda, Lobito a Benguela. Přesto nová fáze bojů, která trvala do listopadu 1994, bývá označována za nejvíce devastující z historie celého konfliktu. UNITA totiž byla poprvé schopna okupovat velká města, když se pod její kontrolu dostalo například pět provinciálních středisek a několika dalších byla schopna obléhat a bombardovat. Udává se, že obnovené boje si vyžádaly na 300 000 obětí (Hodges 2004: 13-14).

Navzdory uvedenému se situace změnila v tom smyslu, že UNITA s výjimkou Mobutuova Zairu přestala získávat asistenci a pomoc od svých zahraničních patronů. Tento výpadek UNITA nahradila podle Hodgese příjmy z prodeje diamantů, jelikož se jí podařilo dostat pod kontrolu diamantově bohaté oblasti. Příjmy z diamantů pak povstalecká organizace využívala k nákupům zbraní. Paradoxně ovšem UNITA nebyla jediným aktérem, který těžil ze surovinového bohatství země. Rovněž vládním síly po počátečních neúspěších v této fázi bojů byly zásluhou zvýšené produkce ropy a tím nárůstu příjmů schopny se znovuvybrojit a reorganizovat. MPLA tak postupně převzala iniciativu a v druhé polovině roku 1994 vytlačila jednotky UNITA z většiny velkých měst. K oslabení této organizace taktéž do určité míry přispělo přijetí rezoluce OSN, která zakazovala prodej zbraní a ropy hnutí.

Změněná situace přiměla v listopadu 1994 UNITU k uzavření další mírové dohody s vládou. Jednala se o tzv. Lusacký protokol, který předpokládal určité sdílení moci mezi válčícími stranami, odložení voleb až do okamžiku dokončení vojenských, odzbrojovacích částí dohody a rozmístění asi 7000 vojáků OSN, kteří měli dohlížet nad mírovým procesem. Ten ovšem stejně jako na počátku dekády probíhal značně pomalým tempem, které navíc umocnily snahy hnutí UNITA o vyhnutí se demobilizace svých vojáků. Organizace rovněž neodevzdala většinu své těžké výzbroje a bránila rozšíření vládní správy do jí kontrolovaných oblastí (Hodges 2004: 14-15).

Pomalé tempo, s jakým hnutí UNITA předávalo strategické oblasti země, opětovně přimělo mezinárodní společenství k reakci, když byly OSN postupně přijaty dvě rezoluce. První z nich z roku 1997 zakazovala vůdcům hnutí mezinárodní cesty, uzavřela její kanceláře v třetích zemích a zapověděla lety z jí obsazených území. Druhá rezoluce z roku 1998 směřovala k omezení schopností UNITY financovat své další vojenské aktivity, jelikož zakazovala nákup angolských diamantů bez vládního certifikátu a přikazovala zmrazit bankovní účty hnutí.

Ani tyto opatření však nezabránilo rozhoření poslední fáze občanské války v prosinci 1998. Vládní MPLA ztratila trpělivost s nedostatečnou rychlostí mírového procesu a spustila armádní ofenzivu proti povstalcům. OSN v návaznosti na to stáhla z Angoly svou mírovou misi. Přes počáteční neúspěchy se vládním vojskům podařilo do konce roku 1999 uštvit hnutí UNITA několik zásadních porážek a vytlačit ji ze strategických pozic. UNITA na tyto neúspěchy reagovala upuštěním od dosavadního relativně konvenčního vedení války a znovu přijala spíše guerillové formy boje, což si vyžádalo obrovské utrpení zejména venkovského obyvatelstva. UNITA se navíc potýkala s problémem udržení své dosavadní koheze, jelikož ji začali opouštět její političtí představitelé, běžné byly i dezerce a kapitulace tisíců jejich vojáků (Hodges 2004: 15-16).

Podle Hodgese se však nejdůležitějším ukázalo, že povstalecké hnutí trpělo ve vztahu k vládě stále větší nerovnováhou při přístupu k přírodním zdrojům. Pro hnutí tak bylo stále obtížnější zásobovat své jednotky zbraněmi, municí a dalšími dodávkami. UNITA totiž ztrácela svou schopnost obchodovat s diamanty. To nebylo ani tak zásluhou sankcí ze strany OSN, které nejsou považovány až za tak efektivní, ale především ztrátou kontroly nad oblastmi těžby diamantů v letech 1997 až 1999, čímž přišlo o možnost akumulace diamantového bohatství. Zákaz létání v oblastech kontrolovaných povstalcí a ztráty některých letišť dále podkopaly schopnost hnutí obchodovat s touto komoditou a taktéž zásobovat své

jednotky pohonnými hmotami. UNITA navíc postupně ztratila možnost zřizovat své základny sousedním Kongu a Zairu (Hodges 2004: 16-17).

Naopak angolská vláda, neomezena mezinárodními sankcemi, mohla dále profitovat ze zvyšujících se příjmů z ropy na konci devadesátých let dvacátého století. Bez nich si lze jen stěží představit, že by MPLA byla schopna přezbrojit své jednotky a vybudovat početně druhou nejsilnější armádu v oblasti po JAR. Jednotky MPLA měly přibližně 110 000 vojáků. Uvedené však neznamenal vojenské vítězství vlády. Občanská válka se spíše do roku 2001 dostala do určitého patu, když se projevila schopnost hnutí UNITA adaptovat se na guerillovou taktiku založenou na množství rychlých útoků na komunikační linie a vládou kontrolovaná populační centra, která všechna nebyla vláda schopna náležitě zabezpečit.

Přesto další vládní útoky spojené s brutální taktikou spálené země, demoralizace a časté dezerce v řadách UNITY postupně způsobily, že na počátku roku 2002 bylo vedení hnutí izolováno v provincii Moxico. Rozhodujícím dnem se ukázal být 22. únor 2002, kdy byl při útoku ze zálohy zabit vůdce rebelů Jonas Savimbi. Zbývající čelní představitelé hnutí krátce na to zahájili mírové rozhovory s vládou, které vyústily k uzavření dohody 4.4. 2002 v Luandě, v němž se strany zavázaly dokončit úkoly vytyčené protokolem z Lusaky, včetně rychlé demobilizace hnutí UNITA a jejího částečného začlenění o národní armády. Poslední dohoda, jež byla na rozdíl o d předchozích uzavřena v důsledku *de facto* vojenské porážky hnutí UNITA, nakonec skutečně vedla k ukončení občanské války v zemi a konečně nastolení míru (Hodges 2004: 17-18).

5.3. Vliv ropy

Angola oplývá velkým množstvím nejrůznějších přírodních zdrojů, a to zejména ropou, diamanty a množstvím dalších minerálů, ale i hojností zemědělsky využitelné půdy, obecně příznivým klimatem a rozsáhlým hydro energetickým potenciálem. Navíc angolský ropný průmysl v posledních letech značně rostl a krátké po skončení krvavé občanské války se Angola stala druhým největším ropným producentem, produkujícím více než 900.000 barelů ropy denně. Angola v tomto období rovněž byla světově čtvrtým největším producentem diamantů (srov. Hodges 2004: 1).

Rozvoj angolského ropného průmyslu začal v roce 1918, když společnost *Companhia des Petroles de Angola* začala s těžebním průzkumem. V roce 1952 byla dána koncese k průzkumu nalezišť ropy belgické korporaci *Petrofina*, která následně objevila první komerčně využitelné ropné pole v jihozápadní Africe. První náklad surové ropy byl ze země vyvezen v roce 1956. Ovšem největší ropné zásoby byly nalezeny v enklávě Cabinda, kde

společnost *American corporation Gulg Oil* narazila na ropu v roce 1966. Produkce ropy pak začala v roce 1968 a před rokem 1973 se již zde těžilo téměř 90 % veškeré ropné produkce v Angole (Yates 1996: 224, 227).

Krátce po získání nezávislosti export ropy z Cabindy zajišťoval marxistickému režimu MPLA denní příjem ve výši 1.5 milionů dolarů, což představovalo okolo poloviny státních deviz. Po roce 1979 tak angolský vládní režim byl téměř zcela závislý na příjmech z ropy, když ty tvořily více než 90 % veškerého exportu a rovněž vládních příjmů. Například v roce 1989, tedy v období kdy docházelo k zásadním mezinárodně politickým změnám, příjem z exportu ropy dosahoval výše více než 2.6 miliard dolarů, což bylo desetkrát více než kolik prostředků přinášela druhá nejvýznamnější exportní položka země diamanty (Yates 1996: 227).

Yates v souvislosti s významem těžby ropy rovněž poukazuje na zvláštní zahraniční politiku USA. Spojené státy společně s Jihoafrickou republikou totiž podle autora usilovali o pád režimu marxistické MPLA a z tohoto důvodu finančně podporovali hnutí UNITA. Zároveň však od Angoly nakupovaly ropu, čímž její vládě poskytovaly peněžní prostředky, které jí umožnilo v pokračování ve vedení vojenské kampaně proti povstalcům (Yates 1996: 230).

Navzdory všeobecnému ekonomickému a sociálnímu úpadku, však ropný průmysl rostl i v letech občanské války, jelikož profitoval z pragmatické vládní politiky, stavějící na přilákání zahraničních investic do země. Angolská ropná naleziště jsou převážně lokalizovaná v pobřežních vodách a tudíž byla mimo možný dosah povstaleckých sil. Ropný průmysl tak ve velké většině případů unikl poškozením způsobených válkou (Hodges 2004: 6).

V Angole, tedy v zemi, kde více než 70 procent populace žije za méně než 1 dolar na den, zmizela mezi lety 1996 a 2001 ročně více než 1 miliardu dolarů z příjmů z ropy, což je plná šestina národního důchodu (Karl 2007: 19).

Hodges označuje angolský ropný průmysl za specifickou ekonomickou, geografickou a sociální enklávu. Zdůrazňuje rovněž jeho klíčovou roli při vybudování vládních, mocných, ozbrojených sil, udržení systému patronáže a zabránění sociálních otřesů (především ve městech) prostřednictvím zajištění importu konzumního zboží (Hodges 2004: 4).

Kontrola ropného bohatství země představovala podle Hodgese rozhodující cenu pro případného vítěze angolské války. Držení státní moci totiž znamenalo přístup k přírodním zdrojům, které v druhé polovině devadesátých let 20. století generovaly průměrnou roční rentu ve výši 2.1 miliardy dolarů a v roce 2000 dokonce více než 4 miliardy dolarů. Téměř dvě třetiny ropné produkce přitom byly produkovány v Cabindě, což dle názoru zmiňovaného

autora představovala hlavní motiv pro zdejší separatismus a neochotu vlády ztratit kontrolu nad tímto územím.

Hodges se ovšem domnívá, že ropa v případě angolského konfliktu nepředstavovala jen motiv či cenu pro vítěze, ale pro vládu poskytovala rovněž prostředek k vedení války. Mezi lety 1997 až 2000 bylo totiž v průměru 14,4 % hrubého domácího produktu věnováno na obranu a bezpečnostní výdaje. Taková neobvykle vysoká úroveň těchto výdajů byla podle autora možná jen díky tomu, že ve sledovaném období v průměru 37 % HDP připadlo vládě právě v podobě ropné renty, což mimo jiné umožnilo i vyzbrojení armády. Zásluhou ropné renty tak vláda postupně nabyla rozhodující vojenské výhody, jež umožnila dosažení míru v roce 2002 (Hodges 2004: 159-161).

5.4. Význam diamantů

Těžbu diamantů lze označit za jedno z nejstarších angolských průmyslových odvětví. V roce 1912 byly v zemi nalezeny první diamanty a o pět let později byla za účelem jejich exploatace založena specializovaná společnost. Od této chvíle po více než tři desetiletí konstituovaly diamanty největší exportní položku země. Po roce 1973 se hlavní vývozní komoditou stala ropa a diamanty představovaly až třetí nejvýznamnější vývozní artikl, a to navzdory tomu, že Angola byla jedním z jejích největších světových producentů. Například po skončení občanské války byla Angola stále světově čtvrtým největším producentem diamantů.⁵²

Těžba diamantů, situována zejména na severovýchodě země, začala být v polovině osmdesátých let minulého století ohrožována rozšiřováním guerillových aktivit hnutí UNITA směrem na sever země. Povstalci nejen unášeli zaměstnance dolů, ale rovněž ničili těžební vybavení. V souvislosti s nejistou bezpečnostní situací se rozšířily krádeže diamantů a taktéž nelegální těžba. Následkem bylo snížení úrovně jejich těžby (Hodges 2004: 171-172).

Od počátku devadesátých let 20. století se do nelegální těžby diamantů stále více zapojovalo právě také hnutí UNITA. Největší moci nad těžebními oblastmi dosáhla mezi lety 1994 až 1997, kdy její produkce přesáhla státní těžbu diamantů, přičemž je odhadováno, že umišťovala v průměru ročně na trh diamanty v hodnotě 600 milionů dolarů. Prodej diamantů hnutím UNITA však mezi lety 1998 až 2000 prudce poklesl, jelikož povstalci byli vytlačeni nebo nuceni se stáhnout z hlavních těžebních oblastí. Hnutí tak bylo schopno například v roce

⁵² Srov. (Hodges 2004: 1).

2000 umístit na trh diamanty již jen v hodnotě 100 milionů dolarů ročně, přičemž vládní produkce již byla v té době mnohem větší (Hodges 2004: 173-174).

Vzhledem k těmto statistickým údajům není překvapivým Hodgesův závěr, že diamantový průmysl, ač v angolských podmínkách více náchylný k válečným škodám než ropné odvětví, obzvláště napomohl hnutí UNITA při dalším financování jejího válečného úsilí (Hodges 2004: 6).

Podle Hodgese přístup UNITY k diamantům, lokalizovaným na severovýchodě země, tomuto hnutí umožnil si bojeschopné válečné kapacity, a to zejména v období po skončení studené války a pádu apartheidu v Jihoafrické republice, kdy UNITA ztratila mezinárodní podporu. Diamanty ovšem podle zmíněného autora měly význam i pro vládní stranu, jelikož udělování koncesí k jejich těžbě se stalo klíčovým mechanismem při udržení systému patronáže a při celkové formaci nových elit (Hodges 2004: 4-5).

Vzhledem popsanému enormnímu ekonomickému významu představovaly angolské severovýchodní provincie Lunda Norte a Lunda Sul, což jsou oblasti, kde se nacházejí největší naleziště diamantů, části země, o které se v průběhu občanské války nejvíce bojovalo. Jelikož si OSN byla vědoma významu diamantů, jako zdroje pro financování válečných aktivit hnutí UNITA, byl v červenci 1998 přijat mezinárodní zákaz nákupu diamantů od této organizace. Ten se však pro UNITU ukázal jako poměrně snadno překonatelný. Nejvýznamnějším faktorem, který přispěl k zbavení hnutí UNITA o příjmy z této komodity, a tím i k její celkové porážce, se ukázala schopnost vládních sil okupovat hlavní diamantové těžební oblasti (Hodges 2004: 170).

Těžba diamantů, jakožto snadno přístupné komodity, tak zřejmě umožnila hnutí UNITA pokračovat ve válečných aktivitách i po roce 1989, když přišla o své vnější donátory, a tím i k prodloužení celého konfliktu.

5.5. Zhodnocení

V rámci zhodnocení působení přírodních zdrojů na civilní konflikt v Angole tak lze shrnout představené názory, k nimž se rovněž přikláním, následovně. Ropu a diamanty nelze označit za výhradní proměnou vysvětlující mnoho angolských problémů, včetně tamní občanské války. Ty komplexními způsoby totiž spolupůsobí a vzájemně reagují s mnoha dalšími faktory (Hodges 2004: 3). Přesto se domnívám, že jejich roli není možné bagatelizovat.

Ovšem je nutné souhlasit s tím, že zejména vznik angolského civilního konfliktu má pouze málo co společného s ropou, diamanty či dalšími přírodními zdroji. Jeho počátek podle

Hodgese nejlépe vysvětlují jiné kauzální faktory, a to jednak povaha portugalského kolonialismu (nedemokratičnost, centralismus) a jeho neschopnost připravit zemi na přechod k nezávislosti, a dále vznik několika soupeřících národněosvobozeneckých hnutí s jinými etnickými a regionálními základnami moci, odlišnými, vzájemně soupeřícími zahraničními podporovateli a vůdci usilujícími o absolutní moc (Hodges 2004: 6-7).

Přesto lze dospět k závěru, že především v konečných fázích konfliktu ropné a diamantové bohatství významně pohánělo konflikt mezi vládou (MPLA) a povstaleckou UNITOU, neboť poskytovalo jak motiv pro boj o udržení nebo ovládnutí státní moci, tak i nezbytné prostředky pro naplnění těchto cílů. Podle Hodgese se postupně přírodní zdroje ukázaly být jediným motivem a prostředkem pro pokračování války, ale paradoxně i faktorem, který nakonec umožnil dosažení míru. Od konce devadesátých let 20. století se totiž stále více začal projevovat nerovný přístup válčících stran k těmto přírodním zdrojům, což poskytlo jednoznačnou výhodu vládním silám. Tato surovinová nerovnováha totiž významně přispěla k sérii porážek hnutí UNITA, které nakonec vedly k smrti jejího vůdce Jonase Savimbiho v únoru 2002 (Hodges 2004: 5).

Podle Hodgese tak civilní konflikt ve své závěrečné fázi neměl reálnou sociální ani etnickou základnu a nebyl poháněn, zejména poté co MPLA opustila marxismus-leninismus, ani zásadními ideologickými motivy. Po skončení studené války a pádu apartheidu občanská válka rovněž přestala být poháněna vnějšími zájmy. Rozhodujícími pro její další pokračování se tak dle uvedeného autora ukázaly být osobní ambice, zejména osobní vlastnosti Jonase Savimbiho, vzájemná nedůvěra a právě vidina ovládnutí státu s jeho přístupem k obrovským přírodním zdrojům (Hodges 2004: 19).

Stejně tak Yates konstatuje, že v Angole byla monopolizace státních institucí vládnoucí MPLA a protirežimní násilí a politická nestabilita iniciována silami UNITA, stejně tak silně podmíněna vnější zásahy do angolských domácích, politických záležitostí, jako závislostí země na vnější surovinové rentě. Pro Yatese symbolizuje Angola stát, ve kterém se promrhalo bohatství plynoucí ze surovinových příjmů. Příjmy ze surovinové renty totiž byly využity k nákupu zbraní a dalších vojenských dodávek pro účely vedení občanské války (Yates 1996: 230, 233).

Je tudíž možné uzavřít, že přírodní zdroje hrály v angolské občanské válce nezastupitelnou roli. Ačkoliv tento konflikt byl vyvolán především jinými faktory, zejména pak studenoválečným soupeřením, postupně vliv přírodních zdrojů neustále rostl. Ropa a diamanty sice nepředstavují proměnnou, která by přímo iniciovala konflikt, ale jejich působení na angolskou občanskou válku spočívá v ovlivnění její délky a dalších

charakteristik. Jeví se jen stěží představitelným, že by vládnoucí MPLA byla bez masivních příjmů z těžby ropy schopna po tolik let vzdorovat válečným snahám hnutí UNITA, která v určitých obdobích kontrolovala rozsáhlé plochy státního území. Ropná renta totiž poskytla angolské vládě zdroje nezbytné k vybudování silné armády a zachování jistého sociálního klidu a loajality jejich klientů. Mimo jiné se na této skutečnosti potvrzuje Le Billonův předpoklad, že ropa jako surovina, jejíž těžba je kapitálově a technologicky velmi náročná, spíše přináší prospěch vládním aktérům.

Naopak diamanty, jakožto komodita, jejíž exploatace je možná bez větších finančních investic a bez rozsáhlé mechanizace, se skutečně ukázaly být zdrojem financí především pro povstaleckou UNITU. Té taktéž umožnily financovat její válečné aktivity a tím přispěly k prodloužení konfliktu. Opět by bylo jen stěží realizovatelné pokračování válečných snah povstalců po roce 1989, když ztratili většinu svých donorů, nebýt právě příjmů z prodeje diamantů. Lze rovněž uvažovat i o tom, že diamanty ovlivnily i charakter občanské války, především pak v devadesátých letech minulého století, když poskytly hnutí UNITA možnost *de facto* vést proti vládě kvazi-konvenční válku.

Závěr angolské občanské války navíc dobře ilustruje i další z mechanismů působení přírodních zdrojů na občanské války. Primární komodity totiž mohou civilní konflikt i zkrátit. A to se právě stalo ve sledovaném případě, když disbalance v surovinových příjmech po roce 2000 ve prospěch vlády, nakonec vedla k jejímu vítězství.

Ačkoliv surovinové bohatství nestálo za rozpoutáním angolského konfliktu, přesto zejména v jeho poslední dekádě přispělo k jeho prodloužení a částečně ke změně jeho charakteru, přičemž v posledku umožnilo i jeho ukončení.

6. Závěr

V úvodu diplomové práce jsem si vytyčil za úkol prozkoumat vazbu mezi přírodními zdroji a občanskými válkami, přičemž jsem si mimo jiné položil výzkumnou otázku, jaký vliv má přítomnost přírodních zdrojů na občanské války v subsaharské Africe. V rámci diplomové práce jsem přitom dospěl k následujícím zjištěním.

Na základě rozboru teoretické literatury věnované této problematice jsem učinil závěr, že v odborných kruzích existuje v zásadě shoda o významu přírodních zdrojů pro občanské války. Nepanuje však konsenzus ohledně přesného mechanismu tohoto působení. Ohledně otázky vzniku konfliktu jsem konstatoval, že možné s drobnými úpravami a doplněními převzít Humphreysiho (2004) shrnutí šesti základních, v odborné literatuře se vyskytujících mechanismů vzniku občanských válek. Těchto šest mechanismů počátku konfliktu lze dále dělit na dvě základní skupiny. Primární komodity totiž nemusí na civilní konflikty mít jen přímý, bezprostřední dopad. Tedy být bezprostředním motivem, který stál za rozhodnutím jít do ozbrojené konfrontace. Přírodní zdroje totiž mohou některou zemi dovést na pokraj konfliktu i nepřímo. V tomto smyslu působí přírodní zdroje zprostředkovaně, když většinou prostřednictvím oslabování státnosti či ekonomické výkonnosti země připravují podmínky pro vypuknutí občanské války.

Mezi přímé mechanismy působení přírodních zdrojů na občanské války jsem na základě Humphreysiho kategorizace zařadil tyto předpoklady. První mechanismus předpokládá korelaci mezi oběma proměnnými na základě toho, že konflikty vznikají z důvodu chamtivosti rebelů (*greed*), kteří z nich chtějí profitovat (*the greedy rebels mechanism*). Druhý mechanismus rovněž spojuje vznik a trvání konfliktu s chamtivostí, nikoliv však na straně rebelů. Vychází totiž z předpokladu, že existence přírodních zdrojů může být podnětem pro různé třetí osoby (například státy nebo korporace), aby se zapojily nebo dokonce podporovaly občanské války (*the greedy outsiders mechanism*).

Závislost na přírodních zdrojích může být za třetí spojena i s vysvětlováním konfliktů na základě křivd (*grievance*), spíše než chamtivosti. Občanské války způsobené křivdami vycházejícími z přítomnosti přírodních zdrojů, lze považovat v závislosti na okolnostech za přímý i nepřímý důsledek působení komodit. Existují totiž alespoň čtyři varianty působení tohoto mechanismu. Předně může v zemích závislých na přírodních zdrojích docházet k přechodným nerovnostem jako součástí rozvojového procesu. Dále ekonomiky, které jsou závislé na přírodních zdrojích mohou být náchylnější k obchodním otřesům, což může způsobit nestabilitu a nespokojenost v rámci skupin, které byly otřesy nejvíce zasaženy. Zdá se tudíž, že tyto varianty mají vliv na občanské války pouze zprostředkovaně, když za jejich

rozpoutáním by měly stát slabé rozvojové a ekonomické výsledky, nikoliv samotný motiv zdrojů. Rovněž samotný proces extrakce surovin může působit křivdy, například prostřednictvím nucené migrace, která může vyvolat konflikt. Konečně jako motiv občanské války může posloužit vědomí nespravedlivého rozdělení bohatství z přírodních zdrojů. V rámci posledních dvou variant lze naopak spíše hovořit o jejich přímém vlivu, neboť v základech těchto konfliktů leží vědomí, že za křivdami stojí právě těžba surovin (*the grievance mechanism*).

Další konfliktní mechanismus surovin spočívá v tom, že přírodní zdroje mohou poskytnout prostředek, jak financovat povstání, které je však motivováno primárně jinými důvody. Se zdroji se zvyšuje šance na úspěch a tím i odhodlání vstoupit do konfliktu. Toto působení lze mít za přímé, i když povstalci v těchto konfliktech pozvednou zbraně z nejrůznějších důvodů, bez přítomnosti zdrojů, které zajistí proveditelnost povstání, by k nim nedošlo (*the feasibility mechanism*).

Naopak mezi mechanismy nepřímého vlivu přírodních zdrojů na civilní konflikty patří jejich pátý způsob působení. Podle něj v zemích závislých na přírodních zdrojích mohou být státní struktury významně slabší než v jiných zemích. Daný předpoklad má přitom dvě varianty. Předně pokud nejsou občané zdaněni vládou, mají nad státy menší moc a kontrolu. Ty navíc mají pouze malou potřebu reagovat na požadavky svých občanů, což může vést k jejich odcizení a případné občanské válce. Druhá varianta pak tvrdí, že vlády, které se spoléhají na přírodní zdroje, spíše než zdanění svých občanů, nevytvářejí silné byrokratické instituce, což pochopitelně vede k oslabení státu a jeho vyšší náchylnosti ke konfliktu (*the weak states mechanism*).

V rámci posledního nepřímého mechanismu působení přírodních zdrojů na ozbrojené střety jejich role spočívá v dopadech, které mají na každodenní ekonomické aktivity občanů a jak tyto ekonomické aktivity zase mohou ovlivnit postoje občanů nebo vztahy mezi nimi. Závislost ekonomik na přírodních zdrojích oslabuje jejich ekonomickou výkonnost a snižuje výrobu, což vede k poklesu obchodních vztahů a vzájemných ekonomických interakcí. Tento pokles má pak za následek snížení koheze a úrovně důvěry ve společnosti, což může vyústit až v občanskou válku (*the sparse networks mechanism*).

V souvislosti s teoretickým rozbořením vazeb mezi přírodními zdroji a občanskými válkami ovšem nebývá uvažováno jen o působení primárních komodit jako kauzálního mechanismu, který má vliv na vznik těchto konfliktů. Přírodní zdroje totiž bývají spojovány i s ovlivňováním dalších charakteristik občanských válek v surovinově bohatých zemích.

Z dalších způsobů jejich působení na konflikty jsem zdůraznil zejména následující vlivy. Vzhledem k tomu, že je zcela logické a přirozené, že válčící strany využívají k financování svých ozbrojených aktivit všech dostupných prostředků, přírodní zdroje v tomto nepředstavují výjimku, ba naopak. Nebezpečí propuknutí a dalšího prodlužování konfliktu by tak mělo být poměřováno právě prizmatem možné využitelnosti přírodních zdrojů v ozbrojeném konfliktu. Ta je především ovlivněna jejich „drancovatelností“ (*lootability*), tedy jejich vlastností být bez velkých investičních a technických prostředků případně využitelné k získání příjmů.

Uvedené tak implikuje skutečnost, že přítomnost přírodních zdrojů obecně neovlivňuje riziko konfliktu vždy stejně. Naopak za náchylnější k občanským válkám je zřejmě nutno považovat země, které mají právě takovéto kořistění snadno přístupné primární komodity (např. aluviální diamanty). Ty pak prostřednictvím poskytování financí pro vedení konfliktu, tak mohou zásadním způsobem přispět k jeho prodloužení. Je ovšem nutné zmínit i tu skutečnost, že přírodní zdroje ovšem mohou působit i opačným způsobem. Zásoby obtížně těžitelných surovin (např. ropy) mohou totiž naopak vést ke zkrácení konfliktu, jelikož poskytnou jedné ze stran, zpravidla pak vládním silám, dostatečné prostředky k vítěznému vedení války.

Přírodní zdroje mohou mít vliv i na charakter vedené občanské války. V této souvislosti by bylo možné hovořit o tom, že nabývají mnoha charakteristik, které jsou vlastní konceptu nových válek od Mary Kaldor (2007). Nápadné podobnosti jsou vykazovány především v dimenzi aktérů, metod a způsobů financování. I konflikty založené na přírodních zdrojích totiž zpravidla zahrnují širokou škálu státních a především nestátních aktérů. Rovněž v nich obvykle bývá jako metoda boje využíváno násilí, které je z velké části směřováno proti civilnímu obyvatelstvu, aby povstalci získali kontrolu nad určitým územím. A konečně i v nich je rozhodujícím zdrojem příjmů nelegální, predátorské získávání financí, a to právě především z přírodních zdrojů. Uzavřel jsem tudíž, teoretických vymezení mechanismu působení přírodních zdrojů na občanské války existuje celá řada.

Prověření některých ze zmiňovaných kauzálních vazeb bylo předmětem empirické části práce, jež byla věnována testování v úvodu diplomové práce vymezených hypotéz. Na základě provedených zjištění jsem předně uzavřel, že je zřejmě možné uvažovat o existenci slabé pozitivní korelace mezi přítomností neobnovitelných přírodních zdrojů a počtem občanských válek v příslušné surovinově závislé zemi. Zdá se tedy, že hypotéza, která předpokládala, že surovinově bohaté země jsou náchylnější k občanským válkám, než země bez těchto zdrojů, se alespoň částečně potvrdila.

Při analyzování problematiky, zda těžba určitých surovin (ropa, diamanty a nepalivové nerosty) koreluje s vyšším počtem civilních konfliktů, pak bylo zjištěno následující. S těžbou zejména ropy a diamantů je zřejmě spojeno nebezpečí vyššího výskytu občanských válek, neboť k nim v minulosti docházelo téměř dvakrát častěji právě v zemích bohatých na tyto zdroje. Nepotvrdila se však teze, že se závislostí země na vývozu nepalivových nerostů ve vztahu k HDP roste nebezpečí občanských válek. Státy vyvázející nepalivové nerosty netrpěly podstatně více občanskými válkami než jiné africké země.

Tyto závěry nasvědčují tomu, že ne všechny přírodní zdroje představují pro země, v nichž jsou produkovány, stejné riziko z hlediska vypuknutí konfliktu. Mezi těžbou nepalivových surovin a častějším výskytem občanských válek se totiž neprokázala žádná souvislost. K větší náchylnosti země ke konfliktu tudíž pravděpodobně přispívají jen určité druhy přírodních zdrojů, přičemž jako příklad může posloužit právě ropa a diamanty. Interpretace těchto zjištění je do určité míry obtížná. Zatímco neprokázání korelace mezi závislostí na nepalivových nerostech a civilními konflikty, může být vysvětleno jejich obtížnou přístupností pro rebely, reprezentovanou především jejich hlubinou a náročnou těžbou. Rovněž tak možná tendence zemí těžících diamanty k vzniku ozbrojených konfliktů může mít své zdůvodnění v teoretickém předpokladu jejich snadné „drancovatelnosti“. Naopak určitá korelace mezi těžbou ropy a množstvím občanských válek částečně vyvrací teoretické konstrukce o její obtížnější neuzitelnosti pro účely povstání. Konfliktně zde naopak může působit snaha ovládnout stát a tím jeho ropné bohatství.

Další z provedených analýz, zdá se, neprokázala existenci korelace mezi závislostí země na surovinových zdrojích a delším trváním občanských válek, čímž nedošlo k potvrzení vymezené hypotézy, že surovinové konflikty by měly mít delší dobu trvání. Nepotvrzení této vazby tak je možné předně přisoudit tomu, že mezi uvedenými proměnnými neexistuje kauzální nexus. Ovšem lze rovněž uvažovat o tom, že přírodní zdroje sice mohou působit na délku civilních konfliktů, ale mechanismus tohoto působení je proměnlivý, jelikož někdy přispívá k prodloužení konfliktu, jindy k jeho zkrácení, což znemožnilo provedenému zkoumání zaznamenat určitou korelaci.

U poslední z testovaných hypotéz jsem konstatoval, že vzhledem k neúplným zdrojům dat a nekonzistentním zjištěním ohledně počtu obětí v jednotlivých kategoriích zemí, mám za to, že se nelze kvalifikovaně vyjádřit k existenci korelace mezi přírodními zdroji a počtem obětí občanských válek. Hypotézu, že občanské války s významnou surovinou dimenzí jsou spojeny s větším počtem obětí než jiné druhy konfliktů, tak nelze potvrdit.

Poslední, praktická část práce usilovala o postižení role přírodních zdrojů v konkrétní občanské válce, a to v Angole. V rámci této části jsem uzavřel, že primární komodity hrály v angolské občanské válce nezastupitelnou roli. Ačkoliv tento konflikt byl vyvolán především jinými faktory, zejména pak studenoválečným soupeřením, postupně vliv přírodních zdrojů na konflikt neustále rostl. Ropa a diamanty tak zřejmě nepředstavují proměnnou, která by přímo iniciovala angolské ozbrojené soupeření, když jejich působení lze pouze omezit na ovlivnění jeho délky a dalších charakteristik.

Jeví se jen stěží představitelným, že by vládnoucí MPLA byla bez masivních příjmů z těžby ropy schopna po tolik let vzdorovat válečným snahám hnutí UNITA, které v určitých obdobích kontrolovalo rozsáhlé plochy státního území. Ropná renta totiž poskytla angolské vládě zdroje nezbytné k vybudování silné armády a zachování jistého sociálního klidu a loajality jejich klientů. Mimo jiné se na této skutečnosti potvrzuje Le Billonův předpoklad, že ropa jako surovina, jejíž těžba je kapitálově a technologicky velmi náročná, spíše přináší prospěch vládním aktérům.

Naopak diamanty, jakožto komodita, jejíž exploatace je možná bez větších finančních investic a bez rozsáhlé mechanizace, se skutečně ukázaly být zdrojem příjmů především pro povstaleckou UNITU. Té totiž umožnily financovat její válečné aktivity a tím přispěly k prodloužení konfliktu. Opět by bylo jen stěží realizovatelné pokračování povstaleckých válečných snah po roce 1989, když UNITA přišla o většinu svých zahraničních donorů, nebýt právě příjmů z prodeje diamantů. Lze rovněž uvažovat i o tom, že diamanty ovlivnily i charakter občanské války zejména v průběhu devadesátých let minulého století, když poskytly hnutí UNITA možnost *de facto* vést proti vládě kvazi-konvenční válku.

Závěr angolské občanské války navíc dobře ilustruje i další z mechanismů působení přírodních zdrojů na občanské války. Předpokládá se totiž, že primární komodity mohou civilní konflikty i zkrátit. A to se právě stalo ve sledovaném případě, když nerovnováha v surovinových příjmech po roce 2000 mezi válčícími stranami, vychýlená ve prospěch vlády, nakonec vedla k jejímu úplnému vítězství.

Lze se tudíž důvodně domnívat, že ačkoliv surovinové bohatství nestálo za rozpoutáním angolského konfliktu, přesto zejména v jeho poslední dekádě přispělo k jeho prodloužení a částečně ke změně jeho charakteru, přičemž v posledku umožnilo i jeho ukončení. Uvedené tak demonstruje možná rizika, jimž čelí surovinově závislé země. Role přírodních zdrojů v občanských válkách si tudíž v odborném výzkumu zaslouží i do budoucna náležitou pozornost, aby bylo možné předcházet případným surovinovým konfliktům.

Použité zdroje

BALLENTINE, Karen. (2004) *Program on Economic Agendas in Civil Wars : Principal Research Findings and Policy Recommendations*. [online]. [cit. 2013-07-26]. Dostupný z WWW:

<http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/D87615A782597CE38525741D006E6B38-IPI_EconAgendas_CivilWars_April04.pdf>.

BEBLAWI, Hazem. (1990) The Rentier State in the Arab World. In: LUCIANI, Giacomo. *The Arab State*. London: Routledge, s. 85-99.

BASEDAU, Matthias; MEHLER, Andreas. (2005) *Resource politics in Sub-Saharan Africa*. Hamburk : GIGA. 355 s.

BILLON, Philippe. (2003) *Fuelling war: Natural Resources and Armed Conflicts*. [online]. [cit. 2013-07-26]. Dostupný z WWW: <<http://www.geog.ubc.ca/~lebillon/documents/adelphi357.pdf>>.

COLLIER, Paul. (2009) *Miliarda nejchudších : proč se některým zemím nedaří a co s tím*. Praha : Vyšehrad, 217 s.

COLLIER, Paul; HOEFFLER, Anke. (1998) On Economic Causes of Civil War. *Oxford Economic Papers*. 4, s. 563-573.

COLLIER, Paul; HOEFFLER, Anke. *Greed and Grievance in Civil War*. (2002) [online]. [cit. 2013-07-26]. Dostupný z WWW: <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.163.5582&rep=rep1&type=pdf>>.

COLLIER, Paul; HOEFFLER, Anke. Greed and Grievance in Civil War. (2004) *Oxford Economic Papers*. 4, s. 563-595.

COLLIER, Paul; HOEFFLER, Anke; ROHNER, Dominic. (2009) Beyond Greed and Grievance: Feasibility and Civil War. *Oxford Economic Papers*. 1, s. 1-27.

DEROUEN, Karl , et al. (2007) *Civil wars of the world : major conflicts since World War II*. Santa Barbara : ABC-CLIO, 912 s.

ELBADAWI, Ibrahim; SAMBANIS, Nicholas. (2000) Why Are There So Many Civil Wars in Africa? : Understanding and Preventing Violent Conflict. *Journal of African Economies*. 3, s. 244-269.

FEARON, James. (2005) Primary Commodity Exports and Civil War. *The Journal of Conflict Resolution*. 4, s. 483-507.

FEARON, James; LAITIN, David. (2002) *Ethnicity, Insurgency, and Civil War*. [online]. [cit. 2013-07-26]. Dostupný z WWW: <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.15.4031&rep=rep1&type=pdf>>.

GEDLU, Mesfin. (1998) *Subsaharská Afrika : problémy demokracie, nacionalismu a mezinárodních vztahů*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 119 s.

HERBST, Jeffrey. (2000) *States and power in Africa : Comparative lessons in authority and control*. New Jersey, Princeton : Princeton University Press, 280 s.

HERBST, Jeffrey. (2000) Economic Incentives, Natural Resources and Conflict in Africa. *Journal of African Economies*. [online]. 9, 3, s. 270 -294 [cit. 2013-07-26]. Dostupný z WWW: <http://relooney.fatcow.com/JAE_2.pdf>

HODGES, Tony. (2004) *African issues : Angola: Anatomy of an oil state*. The Fridjot Nansen Institue. 236 s.

HUMPHREYS, Macartan. (2005) Natural Resources, Conflict, and Conflict Resolution : Uncovering the Mechanism. *Journal of Conflict Resolution*. [online]. 49, 4, s. 508 -537 [cit. 2013-07-26]. Dostupný z WWW: <http://www.columbia.edu/~mh2245/papers1/MH8JCR05_paper.pdf>

INTERNATIONAL MONETARY FUND. (2012) *MACROECONOMIC POLICY FRAMEWORKS FOR RESOURCE-RICH DEVELOPING COUNTRIES*. [online]. [cit. 2013-07-27]. Dostupný z WWW: < <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/082412.pdf> >.

KALDOR, Mary. (2013) In Defence of New Wars. *International Journal STABILITY of Security & Development*. [online]. 2013, 2, 4, s. 1 – 16 [cit. 2013-07-26]. Dostupný z WWW: <<http://www.stabilityjournal.org/article/view/sta.at/41>>.

KALDOR, Mary. (2006) *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Cambridge : Polity Press. 2006.

KARL, T. Lynn. *Oil – led development: social, political and economic consequences*. Stanford University. [online]. [cit. 2013-07-26]. Dostupný z WWW: <<http://politicalscience.stanford.edu/sites/default/files/documents/KarlEoE.pdf>>.

KARL, T. Lynn. (2007) *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petrol-States*. London : University of California Press, 1997

KIEH, George Klay; MUKENGE, Ida Rousseau. (2002) *Zones of conflict in Africa : theories and cases*. Westport, Conn. : Praeger, 2002. 174 s.

KLÍMA, Jan. (2008) *Dějiny Angoly*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 402 s.

LOUNSBERY, Marie; PEARSON, Frederic. (2009) *Civil wars : internal struggles, global consequences*. Toronto : University of Toronto Press. 2009. 262 s.

LUJALA, Päivi; GLEDITSCH, N. Petter; GILMORE, Elisabeth. (2005) A Diamond Curse?: Civil War and a Lootable Resource. *Journal of conflict resolution*. [online]. 2005, 49, s. 538 – 561. [cit. 2013-07-27]. Dostupný z WWW: <<http://saramitchell.org/lujalagleditschgilmore.pdf>>.

MAHDAVY, H. (1970) *The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States : the Case of Iran*. [online]. s. 428 – 467 [cit. 2013-07-27]. Dostupný z WWW: <<http://www-personal.umich.edu/~twod/oil-s2010/rents/Mahdavy.pdf>>.

MAREŠ, Miroslav. (2004) Vymezení pojmů terorismus, válka a guerilla v soudobé bezpečnostní terminologii. *Obrana a strategie* [online]. 2004, 1, [cit. 2012-06-06]. s. 19-32. Dostupný z WWW: <<http://www.defenceandstrategy.eu/filemanager/files/file.php?file=6330>>.

NHEMA, Alfred; ZELEZA, Tiyambe. (2008) *The roots of African conflicts : the causes & costs*. Oxford : James Currey, 2008. 244 s.

OHMURA, Hirotaka. (2012) *Natural Resources and the Dynamics of Civil War: Duration and Outcomes*. [online]. 2012 [cit. 2013-07-26]. Dostupný z WWW: <<http://privatewww.essex.ac.uk/~ksg/esrcjsps/Ohmura.pdf>>.

RAWLINSON, Alexis. (2003) *The political manipulation of ethnicity in Africa*. [online]. 2003, [cit. 2013-07-26]. Dostupný z WWW: <<http://home.sandiego.edu/~baber/globalethics/rawlinsonethnicity.pdf>>.

RENNER, Michael. (2002) *The anatomy of Resource Wars*. [online]. 2002, [cit. 2013-07-26]. Dostupný z WWW: <<http://www.worldwatch.org/system/files/WP162.pdf>>.

ROSS, Michael. (2003) *Natural Resources and Civil War: An Overview*. [online]. 2003, [cit. 2013-07-26]. Dostupný z WWW: <http://www.unepfi.org/fileadmin/documents/conflict/ross_2003.pdf>.

ROSS, Michael. (2012) *The oil curse : how petroleum wealth shapes the development of nations*. New Jersey, Princeton : Princeton University Press, 2012. 289 s.

SARKEES, Meredith Reid; WAYMAN, Frank Whelon. (2010) *Resort to War: A Data Guide to Inter-State, Extra-State, Intra-State, and Non-State Wars, 1816 - 2007*. Washington : CQ Press, 2010. 691 s.

SNIEHOTTA, Michal. (2011) *Příčiny občanských válek v subsaharské Africe*. Praha, 2011. 63 s. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.

Světová banka. *Africa Development Indicators*. (2010) [online]. 2010, [cit. 2013-07-27]. Dostupný z WWW: <<http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=1&id=4>>.

THOMSON, Alex . (2004) *An Introduction to African Politics* . New York : Routledge, 2004. 284 s.

VAĎURA, Vladimír. (2004) *Soudobé koncepce výzkumu občanských válek*. Brno, 2004. 79 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně, Fakulta sociálních studií.

WOODWARD, Susan. (2007) Do the Root Causes of Civil War Matter? : On Using Knowledge to Improve Peacebuilding Interventions. *Journal of Intervention and Statebuilding*. 2007, 2, s. 143-170.

YATES, Douglas, Andrew. (1996) *The rentier state in Africa : oil rent dependency and neocolonialism in the Republic of Gabon*. Asmara : Africa World Press, Inc., 1996. 249 s.